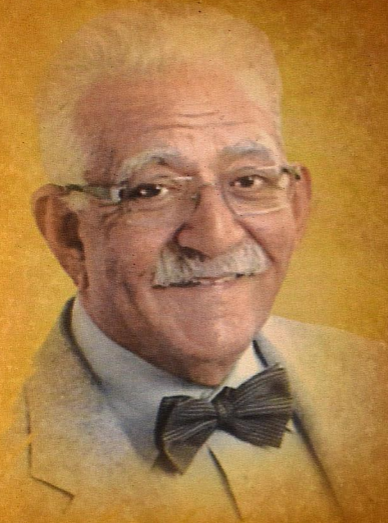

İRADƏ MUSAYEVA

VAQİF
SƏMƏDOĞLU

İRADƏ MUSAYEVA

VAQİF SƏMƏDOĞLU

“Elm və təhsil”
Bakı – 2014

Elmi redaktor: filologiya elmləri doktoru,
prof. Cəlal Abdullayev

Rəyçilər: filologiya elmləri doktoru,
prof. T. Hüseynov

filologiya elmləri doktoru
V.Yusifli

İradə Musayeva. Vaqif Səmədoğlu. (təkrar nəşr)
Bakı, "Elm və təhsil", 2014, 184 səh.

Kitabda ilk dəfə olaraq çağdaş Azərbaycan şeirində mü-
hüm hadisə hesab olunan Vaqif Səmədoğlu poeziyası, bu poe-
ziyanın mövzu və problematikası, poetika məsələləri araş-
dırılır, "qərib", "tənha", "qərībə"-əslində isə qeyri-adi poetik
istedad və intellektual şəxsiyyət olan Vaqif Səmədoğlu
fenomeni açıqlayır, şairin lirik "mən"i ilə mühit arasındakı
barışmazlığın, zərurətlərin səbəbləri və mahiyyəti göstərilir.
Təkrar nəşrdə müəllifin bir neçə dram əsəri haqqında mət-
batda çap olunmuş məqalələr də yer alıb.

4603000000 *qrifli nəşr*
N098 – 2014

© «Elm və təhsil», 2014

ÖN SÖZ

Müasir ədəbi proses, onun görkəmli nümayəndələrinin
yaradıcılığı, müəyyənlanmış ənənəyə görə, ədəbiyyat tarixinin
deyil, "hərəkətdəki estetikə" olan ədəbi tənqidin mövzusunur-
yalnız ona görə yox ki, ədəbi tənqid müasir ədəbi prosesin
çevikliyini, standartsızlığını, dəyişkənliyini özündə ehtiva edə
bilir, həm də (və xüsusilə) ona görə ki, ədəbiyyat tarixinin
arşını, ədəbi-bədii dəyərləndirmə mizamı, təhlil ölçüləri, sadəcə
terminologiyası daha mötəbər miqyaslıdır. Ədəbi tənqid həm
istedadlı, həm də istedadsız yazıçıdan, həm səviyyəli, həm də
səviyyəsiz əsərdən danışa bilir, sənətkarla, (və sənətlə!)
polemikaya girsə, onu ittiham edə bilir, ədəbi döyüşlərə girib
qalib gələ, yaxud məğlub ola bilər...

Hər yeni ideoloji-estetik mərhələ çox zaman özünün
məfkurəcə, sənəti dəyərləndirmə metodu, yaxud metodolo-
giyası etibarilə əvvəlkindən tamamilə fərqli yeni nəslini yarada,
həmin nəsil isə öz yeni ideya-estetik mücadiləsini verə bilər...
Ədəbiyyat tarixi isə ədəbi tənqiddən çox-çox yuxarıda dayan-
ır, çox-çox ahl, çox-çox müdrik görünür. Və yalnız görün-
mür...Əslində elədir, yaxud elə olmalıdır.

Müşahidələr göstərir ki, gənc ədəbiyyatşünaslar əvvəlcə
özlərinin kim olduğunu, adətən, ədəbi tənqid sahəsində təsdiq
edir, tədricən ədəbiyyat tarixinə keçirlər. Lakin az da olsa
ədəbiyyat tarixinə birbaşa gələnlərə də təsadüf edilir ki, onlar
çox zaman ədəbiyyat tarixini cavanlaşdırırlar, onu məcbur
edirlər ki, ədəbi tənqidin normativlərinə uyğunlaşsın.

Gənc ədəbiyyatşünas İradə Musayevanın Azərbaycan
poeziyasının, demək olar ki, ən gənc klassiki Vaqif Səməd-
oğluya həsr edilmiş əsəri, hər şeydən əvvəl, ədəbiyyat tarixi
tədqiqatdır. Müəllif ədəbiyyat tarixinin əsas tədqiqat prinsip-
lərinin əsərinin strukturundan başlayaraq gözləyir: 1) Yazıcının

həyatı və ədəbi-ictimai mühiti; 2) yazıcının yaradıcılığının mövzu, ideya-məzmun xüsusiyyətləri; 3) sənətkarlıq-forma məsələləri.

Xalq şairi Vaqif Səmədoğlu yaradıcılığa keçən əsrin 60-cı illərində başlamış, ədəbi-ictimai mühitdə nə qədər populyar, poetik yaradıcılığının xarakteri, üslubu etibarilə bir sıra hallarda nə qədər "mübahisəli", "polemik" olsa da həmmnin populyarlığa, "mübahisəliliyə", "polemikliy"ə xüsusi (süni!) ton verməkdən həmişə kənarə dayanmağa, müəllif olaraq "gizlənməy"ə çalışmışdır. Və təsadüfi deyil ki, şairin silsilə şeirləri, hətta şeir kitabları, bir qayda olaraq, öz təşəbbüsü ilə deyil, qələm yoldaşlarının təkidi ilə nəşr edilmiş, hər dəfə də böyük maraqla qarşılanmış, geniş müzakirələrə meydan açmışdır.

Bu, şairin yalnız xarakteri yox, həm də səviyyəsi, yaradıcılıq əxlaqı idi ki, bugünə qədər davam etməkdədir.

Vaqif Səmədoğlunun cəmiyyəti bir neçə kitabda – "Yoldan teleqram" (1968), "Günün baxtı" (1972), "Mən burdayam, İlahi..." (1996), "Uzaq yaşıl ada" (1999) toplanan poetik yaradıcılığının doğrduğu bu qədər böyük ədəbi-ictimai rezonansın səbəbi nədir?...

Hər şeydən əvvəl, insanın hisslərinə, emosiyalarına belə ideoloji yasaqlar müəyyən etmiş (və həmin insanların, qərabadir ki, çox hallarda həmin yasaq-"normativlər"ə alışdırıldığı!) bir dövrdə şairin zahirən iddiasız (mütəvare!), mahiyyət etibarilə isə, iddialı (hətta üsyankar!) səmimiyyəti!... Çoxlarının zamanın həm qorxuducu, həm də şirnikləndirici diqtəsilə şeytana satdıqları və ya ilk addımda satmağa hazır olduqları az-çox müqəddəs hisslərinə çəkinmədən bol-bol ortaya çıxarması!... Və süni "mənavi" norma-yasaqlara daxilən gələn lirik-fəlsəfi ironiyası!...

Vaqif Səmədoğlunun müdrik ironiyası ona saxta gülüşün, laqırtının Azərbaycan teatri səhnələrini başına aldığı bir dövrdə "Uca dağ başında", "Bəxt üzüyü", "Lotoreya", "Yayda qartopu oyunu", "Yaşıl eynəkli adam", "Generalın son əmri", "Mamoy kişinin yuxuları" kimi pyesləri yazdığı ki, onlar

bütövlükdə milli ictimai şüura oyadıcı, maarifləndirici təsirini göstərdi.

Ümumiyyətlə, Vaqif Səmədoğlu insan-cəmiyyət münasibətlərinin dərinliklərinə nüfuz etməyi bacaran, əgər belə demək mümkünsə, "böhranlı" məqamları həssaslıqla müəyyən-ləşdirən mütəfəkkir bir sənətkardır.

Onun təfəkkürünün olduqca canlı, sirayətədişi publisistik qatları var ki, özünü həm poeziyasında, həm də dramaturgiyasında göstərir.

Müasir ədəbi prosesin görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığına-ədəbi tənqidin mövzusuna ədəbiyyat tarixi mövqeyindən müdaxilə bizdə, o qədər zəngin olmasa da, müəyyən təcrübəyə malikdir; məsələn, S. Vurğunun yaradıcılığı barədə ədəbi tənqid ədəbiyyat tarixi, demək olar ki, eyni vaxtda, lakin müxtəlif intonasionalarda bəhs etmişlər. Bu, tamamilə təbii, çünki müasir ədəbiyyatın hadisəsinə (yazıcısına, əsərinə... cərəyanına, tendensiyasına) ədəbiyyatşünas baxışı öz xarakteri, tipologiyası etibarilə tənqidçi baxışından fərqlənir-heç olmasa ona görə ki, tənqidçidən fərqli olaraq ədəbiyyat tarixçisi bilavasitə tarix üçün yazır...

Tarix üçün yazılan isə əlahəzrət Tarix o zaman qəbul edə bilir ki, birincisi, obyekt tarixdə qalmaqaya layiq olsun...

Vaqif Səmədoğlu həyatı, yaradıcılığının ideya-estetik məzmunu, sənətkarlıq səviyyəsi etibarilə artıq problematiklikdən çıxaraq ədəbiyyat tarixinin hadisəsinə çevrilməkdədir. Və keçən əsrin son rübünün Arəbaycan poeziyası barəsində danışan (yaxud danışacaq) hər hansı ədəbiyyat tarixi tədqiqatçısı Vaqif Səmədoğlunun yaradıcılığından ayrıca bəhs etməli olacaqdır... Yəni obyekt tarixdə qalmaqaya layiqdir.

Tarix üçün yazılan əlahəzrət Tarix bir də o zaman qəbul edə bilir ki, yazan doğru-düzgün, səviyyəli, səmimi yazsın...

İradə Musayeva cavan olmasına baxmayaraq, kifayət qədər mükəmməl bir tədqiqatçı üslubu nümayiş etdirir. Onun mülahizələri sistemli, biri digərindən törəyən və çox hallarda konseptualdır. Müəllif müasir ədəbiyyatşünaslığın "dili"nə

bələddir, o “dil”də rahat danışır, ümumiyyətlə, poeziyanı yaxşı duyar... Və mənim fikrimcə, ən üstün cəhəti bir də ondan ibarətdir ki, Vaqif Səmədoğlunun cazibədar, oxucunun ruhunu çalan, adamı “yolundan çıxaran” poeziyası müəllifin tədqiqatçı tərkinini, demək olar ki, zədələmir-İradə Musayeva bugün üçün yox, tarix üçün yazdığını unutmur.

Vaqif Səmədoğlunun şeirlərini, ümumiyyətlə, yaradıcılığını izah etmək, təhlilə çəkmək çətindir. Onun haqqında yazmaq tək intellektual səviyyə tələb etmir, Vaqifi olduğu kimi görmək və göstərmək üçün ən azı gərək o tipli şeirlər modelində həyəcanlana, hissələrə keçirə biləsən.

Bu mənada İradə Musayeva Vaqif Səmədoğlu poeziyası üzərində olduqca həssaslıq və zərgər dəqiqliyi ilə iş aparmış, uğurlu, bitkin bir əsər yaratmağa nail olmuşdur.

Bilirik ki, müasir yazıçılar haqqında bəhs edəndə onların həyatı, ədəbi mühiti haqqında adətən danışılır. Lakin müəllif bu əsərdə şairin həyatı və mühiti haqqında sanki “düşüncə tərcümeyi-hal” tərtib edib. Standart strukturlardan, təhlil qaydalarından imtina edən müəllif şairin həyatını məişətə çəkmir, onu ədəbi tale səviyyəsində təqdim edir. Şeirlərin izah mətnində isə demək olar ki, boş yer qoymur, təhlil sujet üzərində yox, motivlər üzərində qurulur.

Lakin şairin lirik, yaxud poetik “Mən”i barədəki müəlahizələr, “tənhalıq fəlsəfəsi”ilə əlaqədar düşüncələr, yaxud novatorluq məsələsinə münasibət və s. tədqiqatçının bir sıra məsələlərdə ədəbiyyat tarixçisi deyil, ədəbiyyat tənqidçisi mövqeyindən çıxış etdiyini göstərir.

İradə Musayeva müxtəlif nəsillərdən olan tənqidçi ədəbiyyatşünasların Vaqif Səmədoğlu poeziyası, ümumən son dövr Azərbaycan şeirinin inkişaf tendensiyaları, ideya-estetik problemləri barədəki mülahizələrinə dərindən bələddir... Özünlün isə indiyə qədər şairin yaradıcılığı haqqında bir sıra uğurlu məqalələri - “Vaqif Səmədoğlunun şeirləri haqqında”, “Vaqif Səmədoğlu poeziyasında lirik “Mən” problemi”, “Vaqif Səmədoğlunun şeirlərində kədər fəlsəfəsi”, “Vaqif Səmədoğlunun ilk qələm təcrübələri”, “Ölüm, səni çox yaşadım” (V. Sə-

mədoğlunun şair cizgiləri), “Romantik gediş, real qayıdış” (V.Səmədoğlunun “Şəffaf balıq” poemasının materialı üzrə) və s. dərc edilmiş, oxucuların böyük marağına səbəb olmuşdur. Həmin məqalələrdə müəllifin geniş erudisiyası, ədəbi hadisələrin mahiyyətinə varmaq istedadı, yüksək elmi məntiqi əks olunur...

Mən əminəm ki, İradə Musayevanın oxucuların mühakiməsinə verdiyi kitabı (ciddi tədqiqat!) ədəbiyyatşünaslığımızda (tarixdə!) qalan, müəllifi yeni əsərlər yazmağa ruhlandırın bir kitab olacaqdır.

Və gələcəkdə Vaqif Səmədoğlu, onun həyatı, yaradıcılığı, dünyagörüşü haqqında, heç şübhəsiz, yeni maraqlı əsərlər yazılacaqdır (elə müəllif özü də araşdırmalarını davam etdirəcəkdir), bununla belə bu kitab ilk mükəmməl elmi-nəzəri mənbə kimi heç zaman aktuallığını, tərəvətini itirməyəcəkdir.

Nizami CƏFƏROV

filologiya elmləri doktoru, professor,
AMEA-nın müxbir üzvü

HƏYATI VƏ ƏDƏBİ - İCTİMAİ MÜHİTİ

60-cı illər ədəbi-ictimai mühiti əsrin elə bir zaman kəsiyinə təsadüf edirdi ki, mənəvi tərəqqi ictimai-ideoloji təkə-kürü üstələmiş və bu aralıqda yaranmaqda olan ədəbiyyatın həmin hakim təərəflə əlaqəsi, demək olar ki, zəifləmişdir. Ədəbi-estetik düşüncə daha mövcud ideologiyanın nəsihət və dərslərindən boyun qaçırırdı. Əsrin ortaları tarixin elə məqamı idi ki, ictimai-siyasi sıxıntılar mənəşəsində çırpınan həqiqət və azadlıq qarçuları onları sarmış yalan, hiylə, saxtalıq ilğımından sıvrilib çıxmaq, ayıq, müdrik başla düşünmək və danışmaq istəyirdilər. Ideologiya qullarına çevrilmiş insanları düşdükləri sarsıdıcı vəziyyətdən çıxarmaq, onu başqalarına və özünə göstərmək, mənəviyyəti ilə üz-üzə qoymaq, özünüdərkə mənəvi dayaq olmaq həqiqi ədəbiyyatın əsl vəzifəsi olmalı idi. Ədəbiyyat artıq cəmiyyət qarşısındakı tarixi borcunu dərk etmiş, xalqın faciəvi taleyi, mənəvi ağrıları üçün özündə məsuliyyət hiss etməyə başlamışdır. Şəxsi həyatını, şəxsiyyət kimi varlığını təsərrüfat və məişət problemlərinin həlli naminə xərcləyən qəhrəmanlar daha oxucu üçün maraqlı deyildi...

“Vəzifə qəhrəmanları, karyeristlər təsərrüfatda, həyatda süni pambıq, üzüm, tərəvəz mal-qara “rekord”ları ardınca qaçanda əksər ədəblər, şairlər də tərif, bəzək, ritorika rekordları dalınca qaçdılar, təsərrüfatda bürokratlq ifratlarına ədəbiyyatda qrafomanlıq rekordları ilə cavab verdilər, təbiətdə ekologiyanın pozulması mənəviyyətdə, ədəbi vicdanda, yaddaşda “ekologiya”nın pozulmasına gətirib çıxardı”. (Y. Qarayev)

Əgər 60-cı illərə qədərki ədəbiyyat ictimai-siyasi təsir-lərdən, göstərişlərdən yaranıb artmışdısa, əksinə 60-cı illər ədəbiyyatı özü yeni bədi-estetik, fəlsəfi və siyasi düşüncələr doğurmuşdu. Təbii idi ki, 40-50-ci illər ədəbiyyatı ilə 60-cı illər ədəbiyyatı arasında bir qırıqlıq, əlaqəsizlik görünürdü. 60-cılar

50-cilərin davamı və varisləri olmadılar. Onların sələfləri ar-xada, əsrin birinci yarısında qalmışdı. İlhamını, bolşevizmə, leninizmə, sosializmə, ateizmə və s. bu kimi zərəli “izm”lərə tabe etməyənlərin, həqiqət və vicdan meyarına əsaslanıb, mənəviyyət və insan problemini ali məqamlarda həll etməyə çalışanların, sənətin, ədəbiyyatın taleyini məsuliyyətlə qorumağı özünə borc bilən, sözü yarımçıq qalan, səsi qırılan sənətkarların varisi kimi boy verməyə başladılar. Onlar repressiya qurbanlarının davamı, sənətdə “göstəriş” üsulunun, şablonun, şüarçılığın, hər cür pərəstis və yaltaqlıqların ələdləri kimi çıxış etdilər, yaxası ordenli, dili şüarlı, pafos, əzəmət nümayiş etdirənlərdən, yalanı qışqıra-qışqıra, bəlağətlə deyənlərdən fərqli olaraq həqiqəti daha astadan, pıçılıtlı ilə, çox zaman sətiraltı mənərlə oxucuya çatdırırdılar. Bu ədəbiyyatın sairı də, nasiri də hay-küydən bezmiş, aldadılmış oxucuda bədi-estetik zövq, fəlsəfi duyum yaratmaq və formalaşdırmaq üçün daha çox əziyyət çəkməli oldular. Yeni düşüncə tərzinin, məntiqi reallığın, ortaya çıxardığı ədəbi problemlər öz həllini gözləyirdi. Artıq ədəbiyyat pafoslu ritorikadan, həqiqət donunda təqdim olunan yalanlardan, müdrikiyə, kamilliyə nadan münasibətdən, inzibatçılıqdan azad olmalı, həqiqi sənət naminə psixoloji-fəlsəfi və mənəvi -ictimai, tarixi yanaşmalara, fəal vətəndaş və başlıcası şəxsiyyət-insan mövqeyinə, böyük və bütöv həqiqətə üstünlük verməli idi. İctimai şüurun başqa sahələrindən fərqli olaraq ədəbiyyət dövrün yeni havasını qəlbə, ruha sarınlıq və biləcəkdir mehri hamıdan qabaq hiss etdi. Bu havanın saflığı, təmizliyi işığında ağa ağ, qaraya qara demək bir az da asanlaşmışdı.

Tənqid və ədəbiyyatşünashığımız bu günün prizmasından baxanda 60-cı illər ədəbiyyatından daha artıq cəsarət, mübarizlik tələb edir. Halbuki, həmin ədəbiyyatın inkişafına əngəl olan amillərdən biri məhz elə tənqiddən özü olub. “İcraçı”lar ən gözəl ədəbi nümunələri inzibatçıdan bürokratdan qabaq əzizdirən tənqidçinin “dəli-sübütuna” əsaslanıb “lazımı” hökmləri yerinə yetirirdi. “Qəhrəmanlar passivdir”, “sovet adamına xas sifətlər, müsbət keyfiyyətlər azdır”, “sovet kəndini

pis təsvir edib”, “sosializm ideologiyasına mənfi münasibət hiss olunur” və s. bu kimi “cəsarətli” təhlillə tənqidçi sözünü onsur da ehtiyatla deyən, bir doğru sözü nadan qayçıısından, ixtiyarlı bürokratların senzura fərmanından salamat çıxarıb oxucuya çatdırmaq üçün min bir yol axtaran yazıçını, şairi daha ciddi təqiblərə məruz qoyurdu. 37-dən qalan qorxu, şübhə ehtiyatlılığından tam əl çəkmiş ədəbiyyatı bəzi “ehtiyatsızlıq” üçün ədəbi tənqid daha tez-tez hədələyirdi. Görünür, tənqid qiymət vermək ixtiyarının üstünlüyünə görə yaradıcılıq, böyük sənət, həqiqi ədəbiyyat naminə ədəbiyyatla ittifaqa girə bilməmişdi...

“Bəraətdən sonra 37-nin kabusu 37 qurbanlarının məzarı başından silindi, 37-ni görənlərin ruhunda, iradə və əxlaqında isə bu kabus (bu qorxu, bu xof və şübhə!) hələ də silinməyib, yox: radiasiyanın təsir zolağında qalanlar şüalanmadan ömrü boyu əziyyət çəkirlər; 87-nin də inqilabı sərvətlərinə inamsız baxanların çoxunu onlar-37-ni görənlər təşkil edir. 37də məhv olan əxlaqi dəyər və sərvətlər fiziki ölümlərdən qat-qat çox oldu. Qolu-qanadı qırılan, əli-ayağı qıc olan yalnız Sibirde donanlar deyildi: ən böyük iflic sosial ətalət fərdi təşəbbüsdə, müstəqil düşüncədə, şəxsiyyətin, “mən”in enerjisində baş vermişdi”. (Y. Qarayev)

Nəzərdə tutduğumuz dövrün tənqidində prinsiplilik, müstəqil tənqidi fikir, elmi-nəzəri fundamentallıq, sosioloji baxım, fəlsəfi dərinlik, ictimai rəy söyləmək iqtidarı, bir sözlə, tənqid üçün lazım olan cəhətlər yetər dərəcədə deyildi. Onun özülüsüzlüyü onda bəlli oldu ki, hər cür “qısa dalğa”ların, ötürülülərin təsirinə qapılıb lazımlı-lazımsız ittihamlarla, təriflərlə özüne qarşı olan yazıçı etimadını, oxucu inamını itirmişdi. Ədəbi tənqidin yanaşma tərzindəki obyektivlik, sırf tənqidi münasibət şəxsi təəssüratla əvəz olunanda daha tənqidçi-oxucu fərqi də aradan qalxır. Belə çıxır ki, müəyyən təcrübəyə malik oxucu əlinə qələm alıb hər hansı bir əsər haqqında fikir söyləyə bilər.

Yazıçı Anar “Voprosi literaturı” jurnalının suallarına cavab verərkən deyir: “Mən və mənimlə bir dövrdə-60-cı illərin

avəllərində ədəbiyyata gəlmiş şair və yazıçılar bir məsələdən hələ də razı qala bilmirik ki, bizim 60-cı illər nəslində öz tənqidçilərimiz yetişmədi...Ədəbi tənqid bu yeniləşmə prosesinin dərin təhlilini verə bilmədi, onun əsas aparıcı istiqamətlərini, prinsiplial uğurlarını, cəmiyyətin inkişafından doğan estetik və etik qanunauyğunluqlarını göstərə bilmədi”.

Ədəbiyyat zamanla ayaqlaşdığı halda tənqid ədəbiyyatla ayaqlaşa bilmirdi: ədəbiyyatı həyatdan təcrid olunmuş halda götürür, onun problemlərini həyatla əlaqələndirmir, ədəbiyyatın özündə baş verən hadisələri görmür, ədəbi prosesdə, ədəbi mühitin inkişafının istiqamətlənməsində öz rolunu itirməklə yanaşı ədəbiyyatın da inkişafına mane olurdu.

Bu dövrün tənqidinin ümumi vöziyyətinə nəzər salsaq, bəlkə də hər şeyi qaydasında hesab edərik, çünki vaxtlı-vaxtında mətbuatda ədəbi tənqidi məqalələrlə, reseenziya və “dəyirmi stol”larla, müzakirələrdə çıxış edib və formal şəkilə də olsa hər yeni əsərə öz münasibətini bildirib. Ancaq bu fəaliyyəti ilə estetik süurun inkişafına dəyərli mənbələr bəxş edə bilmədi. Ədəbiyyat isə dövrün inkişaf istiqamətini düzgün görür və həmin səmtə bacardığını edirdi. Poeziyaya yeni inkişaf mərhələsində daha inamlı və qətiyyətli idi. “Altmışıncı illərin şərinə üslub polifonizmi xüsusilə diqqəti cəlb edirdi. Fərdi üslublar get-gedə püxtələşir, poeziyada rəngarənglik yaradırdı. Sanki məcburiyyət qarşısında qalıb eyni bir komada daldalanan adamlar zəlzələnin bu komanı yerlə yeksan edəcəyindən qorxuya düşüb hərə bir tərəfə üz tutur. Məqsəd birdir-qaçmaq, qurtulmaq! Zamanın yeni inkişaf meyillərini, onun aparıcı tendensiyalarını da 60-cı illərdə yazıb-yaradan şairlər eyni üsulla qəbul edə bilməzdilər, hərənin şair dünyasında zaman eyni əks-səda verə bilməzdi. Məsələn, Rəsul Rza kimi böyük sənətkar altmışıncı illərdə bir şair kimi sanki yenidən doğuldu”. (Vaqif Yusifli)

Ədəbi vicdan, tarixi yaddaş, mənəvi təkamül prosesində baş verən canlanma və oyanışlar poeziyaya təsirsiz qalmadı. “Yenidən doğulan” şairlərlə birgə yeni doğulan şairlər də bu prosesdə iştirak edirdi. Yeni doğulanlar öz problemləri ilə

gəlməmişdi, yaşlarından qabaqkı tarixi səhv və ictimai faciələrlə barışmazlıq mövqeyindən çıxış edir, poeziyamıza ideyaməzmun və forma-sənətkarlıq baxımından dəyərli ədəbi nümunələr bəxş edirdilər.

Doğuldum 1939-da.

1937-də tutuldum. (1965)

Vaqif Səmədoğlu əlinə qələm alanda dünənə yox, bir az da uzağa boylanmalı oldu və 37 qurbanlarının boğazında tıxanmış qalan həqiqəti pıçıldamağa başladı. Şair özünə qərībā tərçümeyi-hal yazır: 39-da doğuldum, 37-də tutuldum. Mən məhbus doğulmuşam, dünyaya əli-ayağı, fikri, əqidəsi qandallı gəlmişəm-etirafını Vaqif Səmədoğluna qədər kim belə cəsarətlə deyərdi? “İnqilabdan, oddan-alovdan doğulanlar”, “Koroğlunun nəvəsiyəm”, “Babəkini, Cavanşirin varisiyəm” deyən şairlərimiz nə qədər qürənlənsələr də, Vaqif dönməz inadı ilə -yox, mən qorxudan, sıxıntıdan yaranmışam-dedi. İşıqlı, nurlu gələcəyə-kommunizm təntənəsinə minlərlə şeirlər, nəğmələr qoşulanda:

Görüşdük.

İçdik.

Bir az

süfrədə olandan yedik,

bir az xatirələrdən.

Gələcəyə də uzatdıq

əlimizi hərdən bir...

Çörək boyat,

xatirələr acı,

gələcək yanıq çıxdı...

Ayıldıq.

Ayrıldıq. (1968)

-deyirdi şair. Bu şeir bir neçə il bundan qabaq, milli-azadlıq hərəkatı zamanında, meydanlarda, tribunalarda yaranmayıb. Düz 45 il öncə bağçalarda, məktəblərdə uşaqlara “Ləlin, Ləlin yolunda” şeirini əzbərlədirdilər. Binaların divarlarına iri hərf-lərlə “məqsədimiz-kommunizmdir” şüarını yazırdılar. Plenum-larda, qurultaylarda “sovet adamı”nı, “sosializm qurucu-

luğu”nu, “kommunizm ideyası”nı “lazımınca” əks etdir-məyənlər, gələcəyin parlaqlığını görməyənlər “tənqid və işfə olunmalıdır!” –göstərişləri verilirdi. Elə bu zaman “keçmişlə fəxr edirik, gələcəyə inamla gedirik!” –trafaret şüarlar bayram-larda zəhmətkeş sinfin başı üzərində yellənirdi. Vaqif isə “keç-miş acı, gələcək yanıq, hal-hazırda yediyimiz isə boyatdır!” məntiqi ilə bütün buların hamısını rədd edirdi. Vaqif Səməd-oglu düşdüyü ictimai mühitdə özünü məhbus hesab etsə də, dövrünün bəlkə də ən azad, sərbəst şairi olub. Yazıçı Anar yazır: “Dövlət müstəqilliyimizi bir neçə il bundan qabaq qazandıq, amma o keçən sovet dövründə də Azərbaycanda daxilən tamamilə müstəqil, düşüncəsində, sənətində azad, davranışında sərbəst insanlar vardı-şairlər, yazıçılar, bəstəkar-lar, rəssamlar, başqa peşə sahibləri. Onlardan biri Səttar Bəhlulzadə idi. Biri elə Toğrulun (Nərimanbəyov –İ. M.) özü idi. Onlardan biri də, madam ki, bu söhbətimizi onunla başla-mışıq-Vaqif Səmədoğlu idi”.

Ədəbiyyata gəldiyi ilk gündən şeirlərinin fəlsəfi dərin-liyi, orijinal deyim tərzii ilə diqqəti cəlb edən Vaqif Səmədoğlu bütün yaradıcılığı boyu ictimai-siyasi həyatımızı təsir altına alan və tez-tez dəyişən bütün ideologiyalardan uzaq olub. Ona görə şairin ötən əsrin 60-cı illərində yazdığı şeirləri ilə XXI əsrin əvvəllərində yazdığı şeirləri əqida, məslək baxımından müqayisə etdikdə heç bir fikir ayrılığı yaranmır. Yarı əsrlik yol uzunlu deyilən şeirlərdəki ovqat yaxınlığı, sənətkar sənəti, sevincdən, kədərdən, dərindən ağırlığından, bəzən ümitsizlikdən, qəzəbdən şeirləşib yol boyu səpələnən duyğulardakı dönməzlik, 24-25 yaşlı gənc şairlə nisbətən yaşlı- 70-75 yaşlı şairin həyata, dünyaya baxışındakı oxşarlıq, müdriklik, təmkin oxucuda bu poeziyaya qarşı böyük inam və məftunluq hissi yaradır. Vaqif bir şair kimi həqiqət, təmizlik, paklıq dünyasında əzab çəkəndə belə adi insan rahatlığından, ötrü şöhrətdən, müvəqqəti əziz-lənmədən şair iradəsi, şair təmkinii ilə uzaqlaşa bilib:

Tüstü qalxır dam üstə,

Tüstü dolur gözümə.

Yenə bir şair sözümlü,
Baxmır insan sözüne...

Şairlik onun üçün müqəddəslikdir. İnsan kimi azab çəksə də, şair kimi enməyib. Bu poeziyanın qəhrəmanı kədərli, dərin, bəzən də təbəssümlü görünür. Ancaq bu təbəssümün özündə də istehsa, ağrı, etiraz var:

İsti otaqdan çıxıb,
Qoşulmaram küləyə.
Ömrü başa vuraram
Başımı aya-aya...

Belinski Puşkinə həsr etdiyi məqalələrindən birində yazırdı: "Şairin yaradıcılıq fəaliyyətinin mənbəyi onun şəxsiyyətində ifadə olunan poetik ruhundadır, buna görə də onun əsərlərinin ruhunun və xarakterinin izahını birinci növbədə şairin şəxsiyyətində axtarmaq lazımdır... Əgər siz şairin şəxsiyyətini ciddi, qərəssiz də ədalətlə tədqiq edib öyrənmiş və şairi düzgün başa düşmüşünüzsə, o halda siz, küləyin gücünə, öz şıltaq fantaziyanızın göylərində haraya gəldi, baş alıb getmirsiniz, yerdə ayaqlarınız üzərində möhkəmcə dayanırsınız; siz daha şairdən özünüzdün arzu edə biləcəyiniz şeyi tələb etmirsiniz, indi siz onun özünün sizə verdiyini qiymətləndirirsiniz, siz özünüzdü və başqa şəxsiyyətləri onunla qarışdır-mırsınız: indi siz onun özünü olduğu kimi, necə varsa, eləcə də görürsünüz, siz daha öz fikir və ya rəyinizi ona sırımır, onun öz ideya və anlayışlarını götür-qoy edir, onların haqqında düşü-nürsünüz. Bu halda siz şairlə doğmalışırsınız, çünki siz onu tədqiq edib öyrənmisiniz; indi siz onu sevirsiniz, çünki şairi başa düşmüşünüzdü".

İnsanilik, müdriklik, vətəndaşlıq, humanizm və fətiyyət Vaqif Səmədoğlunun şəxsiyyətini səciyyələndirən əsas amil-lərdir. Təvazökarlıq, təmkin, şöhrətpərəstliyə, populyarlığa eti-nasızlıq, təmənnəsizlik onun poetik ruhunun özülüdür. Belin-kinin göstərdiyi kimi, şairin ilk növbədə şəxsiyyətini təhlil edəndə yaradıcılıq prosesinin təhlili problemi də asan həll olunur. Bir fakta diqqət yetirək: 60-cı illər ədəbiyyatı həqiqətə daha çox yaxınlaşan, mübarizliyi, vicdanlılığı, psixoloji-fəlsəfi

durumu ilə fərqlənən bir mərhələ kimi təhlil olunur. 60-70-ci illərdə İ. Şıxlı, İ. Hüseynov, S. Əhmədli, Anar, Elçin, Y. Səmədoğlu, Ə. Əylisli, F. Qoca, R. Rövşən və başqaları əsərləri ilə bərabər şəxsiyyətləri ilə də oxucunu inandırmışlar. Onlar zamanın sınaqdan çıxmış şəxsiyyət-yazarları hesab olunurdu. Ancaq sonrakı daha ziddiyyətli, keçməkeçli 80-90-cı illər təlatümündən, fırtınasından "bütöv şəxsiyyət" kimi çıxan iki nəfərdən biri-birincisi Vaqif Səmədoğlu oldu. Vaqifin bu böyüklüyünü onun qələm dostları da etiraf edirlər. Anar yazır: "İnsana verilən enerji potensialı tükənməz deyil. Bu enerjini ya yaradıcılığa sərf etməlisən, ya da yazdıqlarının üzə çıxartılmasına. Bəzən bu iki fəaliyyət sahəsini vəhdət şəklində u y g u n l a ş d ı r m a q (saçma bizimdir-İ. M.) olur". Bəli, fərq də bundadır! Vaqif məhz bu "uyğunlaşma"lardan imtina etdi. Çünki belə uyğunlaşmada, həqiqət, vicdan, azad düşüncə ölçüləri qısalır. Çap olunmaq üçün sözünü yumşaltmalı, fikrini, əqidəni, düşüncəni "plan"laşdırmalı, bir sözlə, vicdanından pay verməlisən. Əsl sənətkar isə bunu qəbul etmir.

Mən bu insan deyiləm,
Şeirlərdə sözümləm.
Anam olsa da mənim,
Məni doğan özüməm...

Şair sözüne Allaha inan kimi inanan müəllif "mən şair sözüyəm, şair həqiqətiyəm, bu sözdən, bu həqiqətdən yararlan-mışam" –deyir. Anar etiraf etməyə məcbur olduğu həqiqəti belə açıqlayır: "Vaqif yaradıcılığının bir-cə səhifəsini də yaradıcılığı nümayiş etdirmək həvəsinə qurban vermədi. Təsəllisini "Şair sözündən qorxan ya cəllad, ya dəlidir" aförizmində tapdı. Vaqif poetik "mən"ini ana balasını qoruyan kimi qorudu. Bu baxımdan aramızda Vaqif hamımızdan çox azad idi". Oxu-cunun da gördüyü bu həqiqəti məşhur yazıçımızın etirafında eşitmək nə qədər təqdirəlayiq olsa da sonrakı cümlələrdəki fikir bizi təəccübləndirir: "Ona görə ki, hamımızdan az çap olunurdu. Başqa cür də demək olar: hamımızdan az çap olunurdu, ona görə də hamımızdan azad idi".

Vaqif Səmədoğlu istəsəydi, ən azı Səməd Vurğunun oğlu və yaxşı şair kimi saysız-hesabsız kitab çap edərdi bilərdi. Amma o məhz Səməd Vurğunun oğlu olduğu üçün toxgözlüklə, təmkinlə ucuz şöhrət yolundan imtina etdi, şair ömrü yaşayıb azad olmağı, vicdanlı, dəyanətli yaradıcılıq yolu keçməyi daha şərfli yol saydı. "Meyar şəxsiyyətdir. Şəxsiyyət yoxdursa-"mən", milliyyət yoxdursa – xalq yoxdur. Aşkarlıq, demokratiya. vicdan hamısı "mən"dən kənar qalanda yox, "mən"də birləşəndə, onunla bərabərləşəndə, "mən" olanda "şəxsiyyət" əmələ gəlir.

"Mənəm-haqq!", yoxsa... "Mən və haqq?" Məncə: "mə-nəm haqq!" Təsadüfi deyil ki, bizim klassik milli, fəlsəfi fikir "mən"i və haqqı, insanı və vicdanı, şəxsiyyəti və əqli bir-birindən ayırmır". (Y. Qarayev)

Vaqif Səmədoğlunun poetik təfəkküründəki haqq, ədalət, vicdan anlayışı onun mənəviyyəti, əxlaq və həyat fəlsəfəsi ilə qovuşur. İki dəfə: 60-cı illər və 80-90-cı illər təbəddülatının, ziddiyyətlərinin sınağından məğrur və alınacaq çıxan şair bugun etirazsız qəbul olunan şəxsiyyət-sənətkardır. O, əxlaq və intellektual keyfiyyətlərə malik, böyük ədəbiyyatın yaranmasına və inkişafına təkan verən ədəbiyyat, əsl sənət xadimidir. 60-70-ci illər ədəbi-ictimai mühitinin qadağalarına sığmayan ədəbi tənqid isə Vaqif Səmədoğlunu olduğu kimi qəbul etmək istəmirdi. Az qala "qəhrəmanın passivdir, bir az fəallaşdır"-deyə xahiş etmək, bu təzə səsi, azad ilham qusunu şimikdirib mövcud qələbə uyğunlaşdırmaq istəyirdi. Lakin o, ədəbiyyat işbazlarının təlimi ilə yox, Tanrının vergisi ilə şair olmuşdu. İstedadı Allah verib, dərdi dövrən. Şairliyi-Allahdan aldığı sərvəti göz bəbəyi kimi qoruyur, zamandan aldığı hər cür zərərənən acısını isə yenə də erk edərək, sığınaraq Tanrı ilə bölüşür. Bu da Vaqif Səmədoğlu şəxsiyyətinin böyüklüyünün bir təzahürüdür: yer üzündə ən böyük qüvvəyə - yalnız Tanrıya dərdini, şikayətini deyir.

Əlbəttə, V. Səmədoğlunun formalaşdığı ədəbi-ictimai, tarixi mühitin mənzərəsini bütövlükdə əks etdirmək imkan xaricəndir. Lakin təzadlı və müəkkəb ədəbi-ictimai mühitə

tənhalığı, fəlsəfi kədəri, təmkin və iradəsi ilə qalib gələn şairin həyatını "şəxsiyyət və zaman" konfliktini nöqtəyi-nəzərindən açıqlasaq məntiqi nəticəyə daha çox yaxınlaşmış olarıq. Mühit, şəxsiyyət və mənəviyyət üçlüyündə əksliklər, ziddiyyətlər həmişə olub. Lakin şəxsiyyətlə mənəviyyət bütövləşəndə birinci-hakim tərəfə daha güclü müqavimət göstərə bilib. Şəxsiyyət və "mən" arasında boşluq olanda mühit onları daha asan sındıra bilər. Tək şəxsiyyət mühitə qalib gələ bilməz, lakin hər hansı dövr, zaman nə qədər güclü olsa da, yenə tarixin dəyirmanında üyüdüldür, tarixin hökümünə bəraət və rəddinə məhtac olur. Onda böyük şəxsiyyətlər işıqlı səhifələrə qərar tutur, bu şəxsiyyətləri, haqqı, ədaləti əzən, incidən dövrən isə lənətlənir.

Vaqif Səmədoğlu ilə mühit arasındakı 50 illik mübarizənin, döyüşün qalibini Zaman, Tarix elan etdi. Şairin bu gündü adəbi təsdiqi bunu sübut edir. Hər halda, deyişməyən, köhnəlməyən bir qüvvə varsa, o da həqiqət, ləyaqət və vicdandır. "Mən belə yaradıcılıq yoluna haqq qazandırb, başqa ədəbi davranışı, yəni müəyyən güzəştlərə məcbur olsan da yazdıqlarını üzə çıxarmaq yolunu -qınamaq istəmirəm". Vaqif isə bu "ədəbi davranışı" qəbul etmədi. O öz mütəsirləri qədər olmasa da, heç olmasa yeddi-səkkiz ildən bir kitab çap edərdi bilərdi, lakin müəyyən güzəştlər məcburiyyətinə düşmək də, özünün dili ilə desək, "redaktor dostlarını bəlaya salmaq"da onun alınca bəliyi, humanizmi xaricində idi.

İndi ictimai-siyasi və ədəbi fikrin inkişafında yeni - tarixi bir mərhələ başlayır. Bəlkə də bu ədəbi prosesdə iştirak etməyə çoxlarının mənəvi hüququ çatmayacaq. Vaqif Səmədoğlunun güzəştsiz ədəbi davranışı isə müəllif kimi, kitab çap edərmək imkanına görə onu ködəə qoysa da, bu ədəbi qəhrəmanlıqdan oxucu, ictimaiyyət daha çox şey qazandı, cəmiyyətin "bütöv həqiqət" inamını hiş edib saxlaya bildi.

Vaqif Səmədoğlu istedadı, şəxsiyyəti ədəbi və ictimai mühitə saflıq, təmizlik gətirdi. Oxucu sözün həqiqi mənasında onun "bəşəri kədr"indən bəhrələnməli və düşünməli, çox həqiqətləri dərk etməli oldu. Tənqidçi Şirindil Alişanov yazır: "Vaqif Səmədoğlu poeziyanın qəribəməns bir keyfiyyətinin ona

necə məhrəm olduğunu bir daha sübut etdi. İctimai-sosial əsas olmaya-olmaya ritorik nikbinlik ruhunda yazılmış onlarca şeir bədii şüarlar kimi həyat meydanını çox tez tərk edir. Axı, ağıllı, mənalı yaşamaq üçün düşünməyi də, kədərlənməyi də bacarmaq lazımdır. İnsan kədərlənmirsə, demək, düşünür, özünü axtarmır”.

Şair bütün yaradıcılığı boyu bəşəri və milli əxlaq normaları prinsiplərinə riayət edib. Milli “mən” və dünyəvi, qlobal “mən” səviyyəsində dünyaya baxıb. Ona görə də kəsarsiz, məntiqsiz bir misra ilə rastlaşa bilmərik”.

Aybdır, utan,
Özünü qüvvətli göstərmə,
qəfəslərində
aslanlar mürğü vuran
heyvanxanası olan bu şəhərdə.
Aybdır, vallah,
Bir az çəkil,
ölümə yer saxla yanında,
ölümsüz göstərmə özünü
Qız qalası
Xəzərdən gen düşmüş bu şəhərdə
Aybdır, yavaş,
bir az yavaş danış,
şairləri susan bu şəhərdə...

“Susan şair” ifadəsi Vaqifin ədəbi taleyinin rəmzi kimi səslənir. Kədərli, narahət, dönməz, sıxılan və bütün bu gərginlikləri içində boğan, dünyada yalnız Tanrısına və şair “mən”inə sığınub susmaq əzabını yaşayan Vaqif şəxsiyyətinin bir çalını da açılır: mənfiliyə, pishiyə şablon nifrət və ittiham hissiylə yanaşmır, əksinə cahilliyin, nadanlığın faciəsi kimi ona acıyır. Aslanlar yatanda, şairlər susanda meydana boşboğazlar, qrafomanlar atılır. Susan şairlərdən, qəfəse salınmış aslanlardan, nəhayət, səni bir ovuc torpağa döndərəcək ölümdəndə-yoxluğundan, heçliyindən utan!-deyə müəllif nadanı, cahili qınayır. Şeirlərinin birində isə “tükənmişəm, partlayıram” – deyir. Bu misra ilə də həmin sükutun xarakteri açılır. Amma, nə

qədər tükənsə də, şair kimi dillənəndə təmkinini itirmir, qəzabını, kinini cilovlaya bilir. Müsahibələrinin birində Vaqif Səmədoğlu deyir: “Bilirsiniz, şairləri, birincisi, bir qəlibə salmaq olmaz. Şair var, inildəyir, amma çox gözəl inildəyir, şair var bağırır, amma çox gözəl bağırır. Xalqa hərbi marş də, həzin nəğmə də lazımdır. Lakin bir şeyi bilirəm, bizə şeir yazan şair yox, özünü yazan şair gərəkdir”.

Bütün ömrü boyu yazan, lakin az çap olunan Vaqif Səmədoğlu həmişə özünü, qəlbini, ruhunu, Allah vergisi olan poetik dünyasını yazıb. Amma bu dünyanın genişliyi, gerçəkliyi imkan verir ki, minlərlə oxucu orada qəlbinə, ruhuna dinclik, rahatlıq tapsın. Və daima şairin özünüifadəsində tanış, doğma duyğularla rastlaşıb. Bu poeziyada inilti, sızıltı, yersiz ah-fəğan yoxdur. Bəşəri bir kədər var. İnsanları düşündürən, duyğularına həzinlik, kövrəklik, xeyirxahlıq gətirən, dünya poeziyasını məşğul edən əbədi bir kədər...

60-cı illər ab-havasında cəsəətli düşüncə tərzinə, uzaqgörənliyinə, dövrün acılarını varlığında yaşatmaq fədailiyinə görə Vaqif zəmanəsinin mənəviyyat səmasında parlaq bir ulduz idi. Onun işığını yerdən əl uzadanlar söndürə bilmirdi.

Kür daşacaq,
Yoxsa bəndlər ovcundan
Töküləcək Xəzərə?
İnsan bir ömrü boyu
Öləcək neçə kərə?

Şair ölə-ölə “diri qalmaq”, kiçilə-kiçilə “böyümək” yolunun tarixi faciəsində mənəviyyatsızlıq, əxlaqsızlıq görürdü.

Günah nə məndə, nə onda,
Günah duman içindədir.
Yağsının özü də indi
Daha yaman içindədir,
Evim duman içindədir...

Yağsılar yamanlığın içində əriyəndə zamanın ziddiyyəti, mürəkkəb durumu bir az da gərginləşir. “Dünyanın arşını əyiləndə” (S.Əhmədi) qalan haqiqət və əxlaq normaları da ölcüyə gəlmir. Vaqif Səmədoğlu yəqin ki, ilk şeirini sevincdən,

fərəhdən deyil, sarsıntıdan, kədərdən dərdləndiyi üçün yazıb. O, sözüntü, ağrısını faş etmək ümidilə ədəbiyyata qədəm qoşanda “Söz üstündə insanlar yenə məhbəslərə atılır, saygınlara göndərilir, “psixiokuşkalara”-dəlixanalara salınırdı”. (V.Səmədöglü)

Bir tərəfdən mənəvi repressiyaların özüllü tökülür, bir tərəfdən də araşdırmalar, bəraət və “əfv”lərlə guya tarixin səhvləri düzəldilirdi. Səhvləri düzəldə-düzəldə yeni səhvlər edən icraçılar nə cəmiyyətə, nə də ədəbiyyata azadlıq vermək fikrində deyildi. Azadlığı, demokratiyanı cəmiyyət də, ədəbiyyat da özü öz içində, öz məniyə yaratmalı idi. Vaqif bu ağır işin öhdəsindən gələ bildi: qəfəsə azadlıq nümunəsi yaratdı və bu nümunə ilə müasirlərinin “başqa yol yoxdur, dövr, zaman belə tələb edir”-yaradıcılıq prinsipinə etiraz etməmiş oldu.

Anar Vaqif Səmədöğlunun şeirlərindən birini xatırladıb yazır: “Sovet rejiminin sərt illərində bu sayaq şeirləri nəinki çap etmək, kimlərsə oxumaq da təhlükəli idi. Hələ belə şeirlər yazmağın nə qədər təhlükəli olduğunu demirəm”. Deməli, həqiqətdən imtina edən nəşirdən də, oxucu vətəndaşdan da yenə müəllif cəsarətli çıxır. Anarın fikrini izah etsək, belə çıxır ki, oxucuya beş il düşürdüsə, yazanı sürgün etməliydilər. “37-də tutuldum” deyən şair isə söz, həqiqət, yaddaş və vicdan həbslərinin ağrısından xəbərsiz deyildi. O, belə həbslərin dəmir barmaqlıqlarını, dəmir qandallarını qırıb ədəbiyyata atılmışdı.

Azadlıq həsrəti var
Yenə titrək səsinde.
Neçə quş dustaq qalıb
Köksünün qəfəsində?

Azadlıq həsrəti şairi bütün dövrlərdə: 60-70-80-ci, hətta müstəqillik aldığımız sonrakı illərdə də tərk etmir. 1991-ci ildə yazdığı şeirlərinin birində:

Qul quldar olacaqsız
Azadlıq yalan imiş

-təəssüfünün ağrısını yaşayır. “Vaqif Səmədöglü az qala hər şeirini ilhamının son həddində yazır”. (M. İsmayıl) Həm də hər

şeirini qəzəbinin təəssüf və ağrısının son həddində yazır. Gəldiyi məntiqi nəticənin danılmaz doğruluğunu, həqiqiliyini sübut edəndə yazır.

Vaqif Səmədöglü dövrünün qərib şairidir. Həyat fəlsəfəsi, kədəri, dünyaya baxışı, yaradıcılığı “xorda qalan tək səs” (V. Səmədöglü) kimi qərib, özgə, bizim psixologiyamıza və “standart”larımıza yad göründüyü üçün ona başqa planetdən gəlmiş adam kimi baxırıq. Onun haqqında ədəbi mühitdə tez-tez eşitdiyimiz “heç zəmanə adamı deyil” ifadəsi də bunu təsdiq edir. Professor Nizami Cəfərov Azərbaycan yazıçılarının 10-cu qurultayındakı çıxışında demişdir: “Milli azadlıq hərəkatı başlayanda, 80-ci illərin sonu, 90-cı illərin əvvəllərinə qədər V. Səmədöglü təbiri caizsə, “cəmiyyət adamı” deyildir, bu dünyanın işlərinə qarışmırdı, hərəkat başlayanda isə onun liderlərindən birinə çevrildi, Azadlıq meydanında göründü, “Ulduz” jurnalına müsahibə verdi, (1991 №3) müvazinətini itirmiş o zamankı Azərbaycan “rəhbərliyi”ni adam olmağa çağırırdı. Müəyyən sabitlik yaranandan sonra o, yenidən öz dünyasına döndü, tənhalıq poeziyasını davam etdirdi”.

Həm də kimi düşünməmək asandır. Amma hamını bir cür üyüdən dəyirmanın (zəmanənin) gözündən diri, bütöv çıxmaq necə mümkün olur? Necə olur ki, Vaqif hamı kimi yaşamamağı da bacarır? Taleyin ona bəxş etdiyi bütün güzəşt və imkanlardan ömrü boyu imtina edib. Səməd Vurgunun oğlu kimi –o böyük şöhrətin kölgəsində sıxıntısız, qayğısız -yaşaya bilərdi. Vaqif Səmədöglü kimi müəyyən güzəştlərlə tanınmış, çoxlu kitab müəllifi, fəxri adlar və titullar daşıyıcısı olar və yenə də rahat, daha fırvan yaşayardı. Nəhayət, 90-cı illərdə qoşulduğu azadlıq hərəkatının iştirakçıları hakimiyyətə gələndə minimum ya maksimum imkanlardan istifadə edər, “işbaz” həmkarlarından da yuxarı pillələrə qalxa bilərdi... Bunların heç birini etmədi... Vaqif şəxsiyyətini və Vaqif poeziyasını səcdə yeri sayanların təsəllisi də budur! Məhz bu qəhrəmanlıqları üçün Vaqif şəxsiyyəti layəqət, əxlaq, haqq-ədalət bütövlüyündən yaranmış alınmaz bir qalaya çevrilib. Bu qalaya söykənib azadlıq, vicdan, həqiqət haqqında danışmağa dəyər.

Vaqif Səmədoğlunun özünün yazdığı "qısa tərcümeyi-hal"a diqqət yetirək:

"1939-cu ildə Bakıda doğulmuşam. On illik musiqi məktəbinin fortepiano sinfində oxuyub orta təhsilimi 1956-cı ildə başa vurmuşam. 1962-ci ildə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasını bitirib, 1962-1964-cü illərdə Moskva konservatoriyasında stajor kimi təhsil almışam. 1964-1972-ci illərdə Bakı konservatoriyasında fortepianodan dərס demişəm. Amma ədəbiyyat musiqisini üstələyib. Bir müddət Azərbaycan Ensiklopediyasında incəsənət şöbəsinin müdiri, "Yazıçı" nəşriyyatında redaktor işləmişəm. bir neçə il Kinostudiyada sənəri emalatxanasında çalışmışam. 1992-1994-cü illərdə Azərbaycan yazıçılarının müstəqil qəzeti "Oğuz eli"nin baş redaktoru olmuşam.

Şeir yazmağa orta məktəbdə oxuduğum illərdən başlamışam. İlk şeirim 1963-cü ildə "Azərbaycan" jurnalında çap olunub. 1968-ci ildə "Yoldan Təqram", 1992-ci ildə "Sfinks noçi" kitabım rus dilində Moskvada nəşr edilmişdir. Hal-hazırda 12 çap vərəqi "Mən burdayam, İlahi..." adlı kitabım çapdadır. (Həmin kitab çapdan çıxıb. -İ. M)

Bir neçə dram əsərinin müəllifiyəm. Bertold Brexlin "Üç quruşluq opera" pyesini azəri türkcəsinə tərcümə etmişəm. Son dram əsərim-"İntihar" bu il (1996-İ. M) səhnələşdirilmişdir.

Şeirlərim müxtəlif dillərə-İngilis, alman, fransız, İsveç, yapon, rus, ukrayna, gürcü və s. dillərə tərcümə edilmiş və müxtəlif ölkələrin jurnallarında çap olunmuşdur".

Bu yazı bəlkə də adi bir şairin, ziyalının həyatını, o qədər də diqqəti çəkməyən ömür yolunun tarixçəsini əks etdirir. Dramaturgiyadakı Vaqiflə poeziyadakı Vaqif bir-birinə oxşamadığı kimi, həyatdakı Vaqif də, görünür, bunların heç birinə bənzəmir. Şeirlərində insan və dünya üçün ağılayan, dramlarında insan və dünyaya gülən Vaqifdən fərqli olaraq həyatdakı Vaqif daha sadə, təvazökardır. Görəsən, nə üçün nə vaxtsa qazandığı təltifləri, mükafatları tərcümeyi-halına (filan ildə filan mükafata layiq görülmüşəm və s.) əlavə etməyib?

Pis olmazdı yavaş-yavaş
Əsil şöhrətə gəlmək,
Ölümlə təltif edilib
Yaddan çıxıb dincəlmək.

Əsil şöhrət, təltif əldə etmək, yaddan çıxıb dincəlmək üçün Vaqif poeziyasında kədər, matəm anlamından çıxıb sevinc, ümid, azadlıq rəmzinə çevrilmiş ölümlə arzulanır. Hətta bəzi məqamlarda ölüm təqib olunur.

Şan-şöhrət həvəsindən uzaq olan müəllif, şair kimi oxunmaq, sevilmək, oxucunun yaddaşında, ruhunda özünə yer ələmək arzusunun inkar etmir. "Başdan ayağa yadda qalmaq istəyirəm" –deyir. Buna onun mənəvi haqqı da var. Ən azı ona görə ki, o heç kəsin nə yaxşısını, nə pisini, nə düzünü, nə səhvini təkrar etmədi. Mütəsir Azərbaycan poeziyasında özünün və özlüyünün yeni, daha mükəmməl, təkrarsız ədəbi-əxlaqi və vətəndaş insan poeziyasını yaratdı. Bu poeziyada müəllifin poetik-fəlsəfi dünyası ilə yanaşı həm də mənəvi-əxlaqi dəyərləri də təqdim olunur.

Mənəvi müqəddəsliyin, əxlaqın ədəbiyyatda və sənətdə inikasını ədəbiyyatşünas alim Yaşar Qarayev belə izah edir: "Tarix-əxlaq tərbiyə edir. Məhz yüz illərin mənəvi dərsi və təcrübəsi kimi formalaşan milli, tarixi, ictimai əxlaq həyatın özündə real əməli işə, yüz minləri hərəkətə gətirən qüvvətə çevrilə bilər. Mənəvi müqəddəsliyə (əxlaq) çevrilə bilməyəndə isə inamı da şüar kimi havadan, damdan və bacadan asmağa ehtiyac əmələ gəlir. Artıq neçə-neçə əsrdir ki, babaların əxlaqi bizim ən yaxşı xəliqi və milli ənənələrdə yaşayır: onlar ritorika ilə, şüarla yaranmadığı üçün şüarla da ötəri, konyuktur plakatla da məhv olmur".

Vaqif zəmanəsini mütəsirlərindən daha doğru dərk edirdi. Mövcud gərəkliliyi düzgün təhlil edir, dövrün reallıqlarını olduğu kimi, və ya həqiqətə daha yaxın şəkildə əks etdirirdi. Bu poeziyanın siqleti, intellektual səviyyəsi imkan verir ki, Vaqif Səmədoğlu poeziyasını zəmanəmizin həqiqəti əks etdirən sənədi, səlhaməsi səviyyəsində qəbul edəək. "Vaqif o dövrün amansız seçimini bir şair fəhmi ilə hamımızdan öncə və

hamımızdan artıq duymuşdu". Ədəbiyyat və sənət məsələlərində obyektivliyə, gerçəkliyə daha çox fikir verən və həmin mövqedə durmağa çalışan Anar, Vaqif Səmədoğlunun "Mən burdayam, İlahi..." kitabına yazdığı "Ön söz"də şairin şəxsiyyətindən və poetik dünyasından süzülən işığın təsiri ilə düşüncələrini, rəy və fikirlərini daha səmimi və gerçək şəkildə təzahür etdirir. Təkcə dost kimi deyil, həm də yaradıcı adam kimi müqayisələr aparanda "hamımızdan artıq" etirafını cəsarətlə söyləyir.

Yuxularda,
bir də şeirlərdə
ayıq oluram həmişə...

Şair fəhmi, fəlsəfi uzaqgörənliyi Vaqifi insan kimi, vətəndaş kimi səhv etməkdən çəkindirib.

Vətəndən
nəgmə demə, qızım,
qar yağır...
Soyuq dəyər
"Vətən" sözünə
üşüyər dilimiz.

Bu misralara görə müəllifi hər cür damğa ilə "Vətəni sevməyən, ona xər baxan vətəndaş", "gələcək nəsli vətənpərvərlik ruhundan yayındırmağa çalışan pessimist" və s. ittihamlarla tənqid edə bilərdilər. Necə yəni "Vətəndən nəgmə demə?" Doğrudan da, bizim senzuranın, "fəal vətəndaş mövqeyi"ndən çıxış edən ədəbi tənqidin meyarlarını yada salanda həmin misrının doğurduğu əks sədanı –vahiməni duyuruq. Lakin, əksinə, müəllif əsl vətəndaş kimi vətən təəssübünü daha artıq çəkdiyi üçün onu ucuz tutmağı, qədir-qiymətini azaltmağı qəbul edə bilmir:

Gizlət,
təmiz dəsmala büküb,
oxuduğun nəgməni,
gizlət kukllarının arasında...

Qoy "Vətən" anlamı sənin təmiz uşaqlıq aləmində qalsın.

Gəl, qızım, gəl,
Nağil danışım sənə:

Biri vardı,

Biri yoxdu, qızım,
Bir nağil vardı,
Uşaqlar ondan xəbərsiz...

Yəqin ki bu nağil həmin nəgmədəki Vətən haqqında əsil həqiqətdir. O həqiqət ki, onu həmişə gizlədib, əvəzinə nəgmələr oxumuşuq...

Müəllif 30-35 il bundan qabaq bu şeiri çap etdirə bilərdimi? Amma bu mümkünsüzlüyü bilə-bilə bu şeiri yazmışdı. Çap olunmaq üçün yox, səmimi etiraflara yol açmaq, azabını azaltmaq üçün bu şeiri yazmalıydı... Vaqif mühitini qəbul etməyən və mühitin qəbul etmədiyi şairlərdən olub. Belə qarşılıqlı inikara baxmayaraq Vaqif dövrünün, ümumiyyətlə, XX əsr Azərbaycan poeziyasının ən uca zirvələrində duran şairlərdən biridir. Onun şair dünyasında əsrinin cinayət və günahları, tarixi səhv və ziddiyyətlərlə tərtib olunmuş qanunları və bütün bunlardan əzab çəkən insanın, XX əsr vətəndaşının kədəri, ağrısı əks olunub. Onun üçün şeir yazmaq həm əzab, həm də əzabdan, ağrıdan qurtarmaq, ürəyini boşaltmaq, ciyər dolusu nəfəs almaq, yüngülləşmək məqamıdır. Bu poeziyanın təbiətini xarakterizə edən milli-mənəvi əxlaq, humanizm və dünyanın fəlsəfi dərkə, insan taleyinin aqibətində duran tragik-başəri kədəri dərinə-dərinə duymaq və yaşamaq həqiqətidir. Bu həqiqətin izahı şairi formalaşdıran ədəbi - ictimai mühitin ümumi mənzərəsi ilə və tarixi gen, qan yaddaşının doğurduğu təsir ilə birbaşa əlaqəlidir. 60-70-ci illər sosial-siyasi mühitinin cəmiyyətin ictimai-mənəvi həyatında doğurduğu sıxıntı və sərtliklə yanaşı ictimai-siyasi proseslərin özündən yaranan mübarizlik, tələbkarlıq, obyektivlik və bərişməzlik ruhu, havası da hiss olunmaqda idi. Bu mənada 60-cı illəri cəmiyyətin tarixində oyanma, özünəqayıdış mərhələsi kimi təhlil edirlər. Vaqif də zaman etibarilə ilə həmin dövrün yetirməsi idi. Ancaq yuxarıdakı müqayisə və yanaşmalarımızdan da gördük ki, Vaqif dövrünə yaxın və dövründən çox-çox uzaq olan bir

şairdir. Şair fəhmiylə zamanı qabaqlayanda da, qan, gen yad-daşı ilə dövründən xeyli uzaq keçmişə hafizəsində, varlığında yaşadıb çözləyəndə də bütün zamanların fəvqünə yüksələ bilib. Onun hissiyyatında gələcək nə qədər görünürdüsə, keçmiş daha artıq xatırlanırdı. Mənəviyyat və azadlıq qurbanlarını, 37-də tutulanları unuda bilmədiyi üçün sovet hökumətinə, kommunist partiyasına şeirlər qoşa bilmədi. Şair kimi o ağını, ləkəni, faciəni varlığında hiss etdiyi üçün əli gəlmədi azadlıq, istiqlaliyyət yalanlarını nazmə çəksin. Gələcəkdən necə xəbərdar idisə ümid, arzu, fərəh dolu şeirlər yazmadı. Onu düşündürən, narahat edən problem mövzular bir çoxları üçün aktual olmadığı kimi ədəbi mühitin ortaya qoyduğu və göstərib yada saldığı mövzular da onun üçün əhəmiyyətsiz görünürdü. 1959-cu ildə yazdığı məqalələrindən birində ədəbiyyatşünas alim Cəfər Xəndan yazırdı: "Təəssüf ki, xam torpaqların istifadə olunması kimi nəhəng iş, komsomolçuların qurduğu domnalar, saxtalar Şərqdə görülən böyük quruculuq işləri, habelə yerin süni peykləri və aya göndərilən raketlər ədəbiyyatda istənilən şəkildə öz ifadəsini tapmamışdı". Müəllif bu mövzuları xatırlamaqla yanaşı, sanki tənqidə də göstəriş verir. "Bu işi" qaydaya qoymağı və nəzarət etməyi tapşır: "Tənqidin konkret köməyi iki şəkildə olmalıdır: yaxşı əsərləri təbliğ, zəif və orta əsərləri isə tənqid etmək. Tənqiddə ayaq olmalı, yaddan çıxan mövzuları yada salmalı, qələmə alınan mövzuların nə dərəcədə düzgün ifadə olunub-olunmamasını müəyyənləşdirmək üçün özü də həyatı dərinlənə bilməlidir".

Bu məqalənin tarixi ilə Vaqifin çap olunan ilk şeiri arasında 4 il zaman fərqi var. Vaqif ilk şeirini 1963-cü ildə çap etdirib. Sitat gətirdiyimiz bu fikir və onun doğurduğu düşüncə tərzini və təsəvvürü, ideya qəlibi də Vaqif Səmədoğlunun formalaşdığı, görüb-götürdüyü, dərs aldığı ədəbi-ictimai mühitin bir mənzərəsidir.

Sosializm realizmi nəzəriyyəsi ədəbi prosesə "kommunistcəsinə yaşayıb-yaratmaq nə deməkdir?" və s. bu kimi tələblərlə yanaşırdısa, bu suallara istənilən cavabı verib canını qurtaranlar tapılır və "qiymətləndirilirdi". Bu asan yol idi: həm

vaxt-vaxtında çap olunur, lazımı qaydada təbliğ və tərif olunur, həm də "qiymətləndirilirsən". Bu qədər qazancın qarşısında itirdiyin isə mənəvi azadlıq olur...

Ədəbiyyatın qarşısına qoyulan problem birbaşa İnsan və onun taleyi ilə bağlı deyildi. Yaranmış stereotip insanı özündən, həqiqi "mən"indən ayırmışdı.

Ayrılıqlardan ən pisi-

Özünü ayrılıq başlanır indii...

60-cı illər ədəbiyyatı ziddiyyətli, heç vaxt birləşə bilməyəcək iki yol ayrıcında idi: Birinci yol hakim ideologiyaya, siyasətə qulluq edirdi. İkinci yol mənəviyyata, ədəbiyyata aparırdı. Üçüncü yolu yarananlar da oldu: birinci ilə ikincini "uyğunlaşdırıb", "güncəllənmiş" ədəbi davranış"la hər iki tərəfdən müdafiə olunan, həm də irəliləyən tədbiri sənətkarlarımız da tapıldı. Vaqif Səmədoğlu çətin olsa da ikincini seçdi. Bu yolun başında isə ona və onun kimi bir çox istedadlı şairlərə böyük Azərbaycan şairi Rəsul Rza dayaq oldu. Bu gün Rəsul Rza məktəbinin yetirmələri kimi təqdim olunan Əli Kərim, Fikrət Qoca, İsa İsmayilzadə, Vaqif Səmədoğlu, Ələkbər Salahzadə o illərin ədəbi hücumlarından məhz ustadlarının qayğısı, cəsarəti hesabına qorunurdular. Yeniliyə, gəncliyə ümid bəslədiyi üçün və ədəbiyyatda artıq sözünü demiş cəsarətli şair kimi qətiyyətinə, rəy və fikirlərini aşkar ifadə etdiyi üçün R. Rzanın özü də çox vaxt haqsız hücumlara məruz qalırdı. Ancaq çətin yaradıcılıq yolu keçmiş şair H. Cavid, M. Müşfiq, Ə. Cavid itkisinin ağrısını halə də yaşayan insan kimi yeni "yozum"larla aparılan yeni "budama"ların qarşısını almağı özüne borc bilirdi. R. Rzanın M. Müşfiqə həsr etdiyi "Qızılgül olmayaydı" poemasında oxuyuruq:

Vaxt oldu ki,
araya girdi qor-qoquqlar.
Sənəti yumruqla,
ilhamı zirzəmiylə qorxutdular.
Bir də gördün,
əldə möhürlü mandat,
gəldi ədəbiyyat dargaları.

Bağırçılar:

-Hey, fa-ra-ğat!

R. Rza 1964-cü il, 6 oktyabrda "İzvestiya" qəzetində "Müxtəliflər və yaxşılar" adlı məqaləsində bir neçə gənc şair haqqında fikir söyləmiş və onları ümumittifaq oxucularına təqdim etmişdir. Xalq şairi S. Rüstəm və N. Xəzri isə "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində dərc etdikləri "Qayğı və tələbkarlıq" məqaləsi ilə R. Rzanın həmin məqaləsinin ziddinə fikirlər söyləmişlər. R. Rza da öz növbəsində qələm yoldaşlarının ittihamlarına konkret, dəlil-sübutlarla cavab vermiş və ürək ağrısı ilə onlara bir şeyi xatırlatmışdır: "...hər sözdə, hər ifadədə duman axtarmaq, çox zaman bu dumanı yoxdan yaratmaq nəyə lazımdır? Məgər bu dumanlar ittihamı nəticəsində vahiməli günləri keçmişdə qalmış, ağır illərin gedər-gəlməz yoluna azmı əziz qələm yoldaşımız yox oldu? Axı "dumanlı" sözü sadəcə anlaşılmaz demək deyildir. Bunu ki, təcrübəli qələm yoldaşlarımız yaxşı bilirlər".

Vaqif Səmədoğlu yazır: "Rəsul Rza mənim ən çox sevdiyim şair deyil. Lakin onun öz yaradıcılığında həll etmək istədiyi məsələlərin bir çoxu məni də həyəcanlandırır. Mən bu suallara onun yaradıcılığında cavb tapıram. Şeir oxumağa başladığım vaxtdan onun poeziyasını sevmişəm. Elə həftə, elə ay olmayıb ki, Rəsul Rzanın şeirlərini oxumayım, hər dəfə oxuyanda, hətta məlum şeirlərdə belə yeni fikirlər, yeni həqiqətlər tapmışam.

1962-ci ildən şeir yazıram. Şeirlərimin ilk hakimi, onlara ilk qiymət verən Rəsul Rza olmuşdur. Əgər onlar gərəklidirsə, qorxunc yalan torundan uzaqdırsa, mən bunun üçün Rəsul Rzaya borcluuyam. Çünki məsuliyyət hissi ilə şeir yazmağı mənə Rəsul Rza öz şeirləri və söhbətləri ilə öyrətdi. Onun estetik zövqünün yüksəkliyi, sadəliyi, poetik söz üçün daşdığı böyük məsuliyyət məndən ötrü həqiqi məktəbdir".

Vaqif Səmədoğlunun və yuxarıda adlarını çəkdiyimiz bir çox şairlərin ədəbiyyata gəlməsində və yetkin şair kimi formalaşmasında Rəsul Rzanın rolu danılmazdır. Poeziyadakı yeniliyə sevinən və onu alqışlayan ustad bəzi hallarda bu

yenilikdən bəhrələndiyini də etiraf edir. 1963-cü ildə yazdığı "Ümid və arzular" məqaləsində Rəsul Rza belə bir fikir söyləyir: "Onların yaradıcılığının birinci növbədə məni yeni şeir problemi nöqtəyi-nəzəridən maraqlandırdı. Bu şeirləri oxuyanda düşünürəm. İllərlə görüb yanından keçdiyim şeylər gözümde yeni rənglərlə canlanır. Bu şeirləri oxuyanda özümü daxilən əvvəl olduğundan artıq zənginləşmiş hiss edirəm. Bəzi detallar gözümde böyüyür, yeni mənə kasb edir. Onlar məndə rıqqət ya təəssüf, həsrət ya ümid dolu xatirələr oyadır. Əgər sair qardan yazmışdırsa –qarda, ağacdan yazmışdırsa-ağacda, gözlərdən yazmışdırsa –gözlərdə nə isə bu vaxta qədər duyub dərk etmədiyim yeni çalarlar, qoxular, rənglər duyur, görürəm. Məncə həqiqi poeziyanın yolu budur".

"Hər dəfə oxuyanda, hətta məlum şeirlərdə belə yeni fikirlər, yeni həqiqətlər tapmışam" –V. Səmədoğlunun bu fikri ilə R. Rzanın "Bu şeirləri oxuyanda düşünürəm. İllərlə görüb yanından keçdiyim şeylər gözümde yeni rənglərlə canlanır" – fikri üst-üstə düşür. Ustad –şagird münasibətindəki bu yanaşmada böyük cəmiyyət, obyektivlik, sözə, sənətə pərəstiş duyğuları diqqəti çəkir. Əslində hər iki sənətkar böyük ədəbiyyat və sənət naminə həqiqət mövqeyində durmağı özünə borc bilir.

Yalandan uzaq, gərəkli şeirləri üçün V. Səmədoğlu özünü R. Rzaya borclu sayır, özü üçün həqiqi məktəb hesab etdiyi bu poeziyaya sənət mənbəyi kimi baxır. Bu böyük sənətin sahibi, ustad şair R. Rza isə poeziyaya yenilik, incəlik və daha artıq həssaslıq gətirən gəncliyi alqışlayır, onların yaradıcılığında müsbət keyfiyyətləri –"bu vaxta qədər duyub dərk etmədiyim yeni çalarlar, qoxular, rənglər duyur, görürəm" –tərif, qiyməti ilə dəyərləndirir.

Ancaq o illərdə yeniliyə və onun müdafiəçisinə qarşı çıxanlar mövcud qadağalar əsasında daha artıq ittihamlar irəli sürürdü. "Yenilik hissi, novatorluq duyğusu nə qədər güclü olsa da o illərdə buna qarşı müqavimət hissi də zəif deyildi. Ancaq nə qədər qəribə olsa da Rəsul Rzanın poeziyada bir novator kimi yox, ənənələrə qarşı çıxan şair kimi tanıtılmışlar.

Azərbaycan sovet poeziyasında müəyyən xidmətləri qeyd olunan, indi adı az qala unudulmağa başlayan, lakin o illərdə hər kəlməbaşı xatırlanan Məmməd Rəhimdən tutmuş demək olar ki, əksər tənqidçilər (buraya MK-nın bəzi rəhbər işçilərini də əlavə edirik) altmışıncı illərdə R. Rzanı nihillizmə; partiyalıq və xəlqiliklə daban-dabana zidd olmaqda günahlandırmışlar”.

Yeniliklə -yeni, ictimai-siyasi, fəlsəfi təfəkkür tərzii ilə şablonun-“göstəriş”ə xidmət edən tıfaret təbliğ xarakterli düşünənin mübarizəsi və eyni zamanda birinciləri alqışlayanlarla ikinciləri: sadiq qoruyuculan arasındakı bərişməzlik 60-cı illər ədəbi-ictimai mühitinin konkret şərhidir.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, həmin illər ədəbi-ictimai düşünə tariximizdə tərəqqi dövrü kimi xarakterizə olunur. Siyasətə qulluq edən ədəbi qüvvələr ictimaiyyət tərəfindən daha alqışlanmır, əksinə yeni ədəbi-estetik düşünənin təsiri ilə ictimai-siyasi oyanış mərhələsi başlayırdı. Ədəbiyyat artıq açıq fikirli, cəsəətli və daha artıq yeni insan tərbiyəsi ilə məşğul idi.

Düzlük, səmimiyyət və s. bu kimi yüksək əxlaqi dəyərlərlə ədəbiyyata gəlmiş 60-cılar 37-də kəsilon ağacların pöhrələri kimi boy verirdi. Yeni obrazlar, ifadə tərzii, düşünə və dünyaya, həyata, başlıcası insana yeni münasibət formalaşmaqda idi. Bu yeniləşmə prosesində Vaqif Səmədoğlu öndə gedən istedadlı sənətkarlardan biri idi...

ŞAIRİN POEZİYASININ MÖVZU VƏ PROBLEMATİKASI İLK QƏLƏM TƏCRÜBƏLƏRİ

Azərbaycan şeirinin 60-90-cı illər mərhələsi poeziyasının axtarış, özünəqayidiş və yeniləşmə dövrü kimi səciyələndirilir. Bu yöndə inkişaf təkə bütönlükdə poeziyamızda deyil, həm də bu poeziyanı yaradanların hər birinin yetkinləşmə və formalaşma prosesi ilə xarakterizə olunurcu. Fərdi axtarışlar, özünəməxsus, orijinal yeniliklər, poetik tapıntılar bu dövrün poeziyasını həmin illərdə daha çox uğur qazanmış “Yeni Azərbaycan nəsrini” ilə tarazlaşdırırdı.

“Nəsrədə olduğı kimi, poeziyada da, 60-cı illərə qədər üslub polifonikliyi, çoxsəsililik diqqəti cəlb eləməirdi. Mikayıl Müşfiq, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza istisna edilərsə, əksər şairlərimiz “Vurgun cazibəsi”ndən qurtula bilmirdilər. Halbuki, bu təsir dairəsindən çıxmaq mümkündür idi. S.Vurgun üslubuna xas olan epiklik, romantik pafos, fəlsəfi dərinlik, xəlqilik o dövr üçün və o dövrün ruhuna uyğun idi. Lakin bu o demək deyil ki, başqa yol, başqa cığır mövcud deyil, sadəcə olaraq, şairlər əziyyətdə, fərdi axtarış meyl etmirdilər. Digər tərəfdən, dövrün özü ideoloji qəliblərlə sıxışdırılmışdı və bu sənətə də öz mənfii təsirini göstərirdi”. (V.Yusifli)

“İdeoloji qəlib”lərdən imtina edən yeni poetik nəsil ilk addımlarında daha inamlı və qətiyyətli idi. Şeirə- bu əzablı, eyni zamanda səfalı dünyaya hərəni bir şey gətirmişdi. Kimini dərd, kimini məftunluq, kimini məhəbbət, kimini də qorxu... Dərd etdiyi həqiqətin acısından və əzabından yaranan təşviş, qorxu...

Görkəmli yazıçımız Anar isə belə deyir: “Poeziya duadan başlayır”. Vaqif Səmədoğlu əlinə qələm alanda bütün mərhələlərən keçmişdi. Şairliyə gedən yolun qəmini, sevgisini, həyranlıq və həyəcanını dadmışdı. Ona görə də poeziyanın əsas obyektii olan “insan və dünya” konfliktində birinci tərəfin gü-

nahları üçün dua etməyə başladı. Etiraf və dua bu poeziyanın özülüdür.

S.Vurğunun qanını daşıyan, onun tərbiyəsi ilə böyüyən, poeziyada zaman etibarilə atasının davamçısı olan V.Səməd-öglü Vurğun ədəbi təsirindən uzaq idi. Doğrudur, bəzi şeirlərdə S.Vurğunun xatırladın misralar, obrazlar, təbiət lövhələri var. Lakin bu nə təkrar, nə də təqlid deyil. Ümumiyyətlə, V. Səmədöglü özünəməxsusluğu bütün təsirləri kölgədə qoyur.

Kölgəsiz baxtımın boz səhrasında,
Sərin yer gəzirəm, sığınım deyə,
Belindən gəlsəm də girə bilmirəm,
Ata heykəliyindən düşən kölgəyə...

Çünki damarımla qan yox, tər axır,
Qorxuyla yüklənmiş ömrümün təri,
İçimdə bərəlib, yaşarır hər gün,
Özümün özümə baxan gözləri...(1969)

Özünə, bəxtinə, ömür yoluna daxilindən boylanan heyrətli gözlər yolunu və taleyini dərk etmiş insanın qorxuyla yüklənmiş ömür tarixçəsini kövrək, ümitsiz nəzərlərlə izləyir.

Şəxsi həyatında və yaradıcılığında Vurğun fenomenindən sui-istifadə etməyən Vaqif ilk addımlarında özünü, "mən"ini, daxili potensialını ifadə etməyə başlamışdı.

XX əsrin birinci yarısında Azərbaycan şeirində coşğun, pafoslu əzəmət, qürur nümayiş etdirən S.Vurğunun fəlsəfi düşüncələrini əsrin ikinci yarısında V.Səmədöglü daha real, obyektiv şəkildə davam etdirirdi.

"Böyük Sabirin xəstə, ağırlı yerindən sancaraq özünə baxmağa məcbur etdiyi, özünü dərk etməyə çağırdığı xalqı özünə inandırmaq lazım idi. Səməd Vurğun poeziyası bu işi gördü. O, silkələnmiş, müəyyən qədər ayılmış xalqa qürur, özünəinam aşıladi". (T.Hüseynoğlu)

Vaqif poeziyasının dəyərini dərk etmək, onu lazımcına qiymətləndirmək üçün müəllifin həyat fəlsəfəsinə bələd olmaq, bu poeziyanın məğzini, qayəsini təşkil edən "dünya nədir?"

"insan, ölüm, ömür, həyat nə üçündür?"-suallarının Vaqif yozumları ilə tanışlıq görəkdir.

V. Səmədöglünün ilk şeirləri 1963-cü ildə "Azərbaycan" jurnalında çap olunub. Bütün şeirləri tədqiq edərkən "axtarış dövrü", "ilk qələm təcrübələri" adı altında ilk şeirləri təhlil olunur və gəncliyə məxsus qüsurlardan daha çox bəhs edilir. Məsələn, hətta bu gün böyük şair kimi qəbul etdiyimiz M. Araz haqqında oxuyuruq: "Ölbəttə, indiki ədəbi meyarlarla M. Araz yaradıcılığının axtarış dövrünə nəzər yetirəndə gəncliyə məxsus qüsurları aydın və aşkar görmək olar". (V. Yusifi)

V.Səmədöglünü isə ilk şeirlərindən tanıyıraq, bu gün tanıdığımız kimi...

Son gecədir bu gün yenə,
Sabah yenə son səhər.
Son yel dolur son yelkənə,
Qayıq üzür birtəhər...

Axırıncı ağacdır bu,
Əsir sonuncu külək.
Bağlayıb sonuncu yolu
Yenə sonuncu fələk...

İndi son küçə üstünə
Yağacaq son addımlar.
Yenə dönəcəklər tənə,
Sapsarı son adamlar...

Doğulur sonuncu insan,
Sonuncu insan ölür,
Yenə son dəfə ağlayan,
Son dəfə gülən olur...

50 il öncə yazılmış bu şeirin ovqatını şairin 2014-cü ildə yazdığı şeirlərdə görmək olur. Özünəməxsus fəlsəfi baxış, lirik duyğular, rənglər, obrazlarda, ifadə və deyimlərdə təzəlik, yeni çalarlar hər iki dövrü səciyyələndirir. Müəllif söz yoluna çıxanda həyatın zahirindən doğan alabəzəkliyə meyil etmədi.

Daxili, daha dərin qatlarda baş verən prosesləri izlədi və gəldiyi əqli nəticənin poetik ifadəsində özünəməxsus rənglərdən istifadə etdi. Ümidsizliyin, qəmin, kədərin yeni-həyatın özü kimi təzadlı rənglərini kəşf etdi. “Son səhər”, bir tikə yelə bənd olub sürünən sonuncu qayıq, axırncı ağac, sonuncu yol və bu yolu kəsən sonuncu fələk. Sonuncu küçədə ölümə doğru gedən saralmış adamlar gözədən itir. Və nəhayət, doğulan sonuncu insan sonuncu ölən olur. Son dəfə ağlayan isə son dəfə güləndir. Gənc şair dünyanın və bəşər övladının müəmmalı aqibətini belə görür. Sanki “Dünyanın sonu” adlı heyrətətamiz və düşündürücü bir tablo yaradır. Dünyaya sonuncu dəfə, son nəfəsdə baxan insanın nəzərindəki bu mənzərə ilə həyatı sevən də, sevməyən də hər kəs nə vaxtsa qarşılaşa bilər. Əlbəttə son dəfə, son nəfəsdə...

Bunu yadda saxlayan dərk edər ki, dünyadan, dünya məlindən beş əlli yapışmağa dəyməz. Mənəvi gözəlliklərdən yapış, o şeydən ki, onu ruhunla apara bilərsən. Şeirin forması, dili, üslubu, poetik elementləri fikirdəki fəlsəfi-elmi məntiqi quruluqdan azad edir, onu duyumlu və daha anlaşılıq şəkli salır. Və bütün şeirləri üçün xarakterik olan xoşagəlimli cəhətlərdən biri də odur ki, ibrətamiz, ağıllı fikir heç vaxt nəsihət, öyüd şəklində söylənilmir. Ona görə də bu poeziyada publisistik, çağırış ruhluluq şeirlər aramaq əbəsdir. Burada nə konkret tənqid hədəfi var, nə tərif obyektini, fikir var –oxucunu düşündürən, özünə qaytaran, özünü özündən utandıran, kimliyini düşünməyə vadar edən, Allahından qorxudan, nəhayət insanı İnsan olmağa çağıran xeyirli bir fikir. Vətəndaş yanğısı, ictimai kədər, ümumbəşəri duyğular nə qədər güclü olsa da haray, qışqırıq yoxdur.

60-cı illərə qədər yalanı o qədər ucadan, pafosla təbliğ edilirdilər ki, dərdin böyüyündən yapışan Vaqif həqiqəti yanayana pıçıldamağa başladı. Həqiqətin isə bir üzü var. Onun nə təbliğata, nə süni bər-bəzəyə ehtiyacı yoxdur. Onu sadəcə dərk etmək və həyat amalına çevirmək gərəkdir.

Vaqif Səmədoğlu lirikasında gəncliyə məxsus fərdi, intim hisslərlə, şəxsi kədərlə yazılmış şeirlərlə üzləşmədik.

Nəyin istisindən yananlar arzulanacaq kölgəmi?
Hansı rənglə çəkəcəklər xəritələrdə ölkəmi?
Şeirlərimi sevəcəklərimi divarlar arxasında?
Nə parlayıb sönəcək son günümün yaxasında?
Bazarda ətin qiyməti düşəcək, yoxsa
Məşə cəngəlliyinin qoyduğu qiymətdə qalacaq?
Öptüəcək, öldürəcək, düşünəcəklərimi yenə qaranlıqda?
İnsan xoşbəxt olacaqmı məhəbbətin doğduğu bir anlıqda?
Qatarlarda axşamüstü, çay paylayacağlarımı içməyə?
Paspport, viza gərək olacaqmı sərhədlərdən keçməyə?
Andersenin nağıllarını oxuyacağlarımı? Əlifba biləcəkmimi hamı?
Kür daşacaq, yoxsa bəndlər ovcundan töküləcək Xəzərə?
İnsan bir ömrü boyu öləcək neçə kərə?
Yol azacağlarımı? Məzar qazacağlarımı?
Məsciddə yuyacağlarımı meyidləri?
Kim sulayacaq Bulvardakı söyüdləri?..

Şeirən məna dərinliyinə, fikir incəliklərinə nəzər salaq: Nəyin istisindən yananlar arzulanacaq kölgəmi? Məni şair

kimi kim qəbul edəcək?-Həqiqəti dərk edib kədərlənənlər. Ölkəmi xəritələrdə necə çəkəcəklər? 50 il öncə verilən bu sual bu gün necə səslənir? Sərhədləri yaralanmış, yaralarından qan sızan vətənimizin xəritədəki görünüşü necə ola bilər?

Divarlar arxasındakı məhbub şeirlərimi (müəllif yəqin ki, çap olunmamış, işıq üzü görməyən şeirləri nəzərdə tutur) sevvəcəklərimi? Həbs olunmuş azadlıq əşiqinin nisgilli nəğmələrini dinləmək hər kəs üçün əzizdir.

Bazarda ətin qiyməti yenəcəkdir? – Bəlkə də məişət problemi kimi görünən bu sualdakı istehza, yumor şeirə bir az da şirinlik gətirir.

Öpüşmək, öldürmək, düşünmək – bir-birindən uzaq bu anamlar qaranlığa aid edilir, zülmətlə əlaqələndirilir.

Qatarlarda çay paylayacaqlarmı?- Günümüzün bir qatar lövhəsində əks olunan reallığı kim bilir, bəlkə də yüz il sonra hansısa oxucunu təəcübləndirəcək. Sərhədlər, qadağalar, rəsmiliklər buxovu ləğv olacaqmı?

Ölə-ölə yaşamaq əzabından qurtulan insanları dəfn etməzdən öncə məscidlərdə yuyacaqlarmı? Buna bənzər ikinci qərribə və gözlənilməz sual-kim sulayacaq bulvardakı söyüdləri? Meyidlərin yuyulması – söyüdlərin suvarılması... Burada qanunauyğun bənzərlik varmı, ya bu da bir təzəddir?

Bu maraqlı, ilk baxışdan bir-biri ilə əlaqəsi olmayan suallardan yaranan şeirdə müəllif mühitini özünəməxsus poetik ifadə üsulları ilə canlandırır. Burada fikir, ideya nə qədər yığcam, konkretdirsə, bu fikri açıqlayan lövhələr, məqamlar daha artıq dəyişkən və çoxşaxəlidir. Bu gözlənilməzlik isə şeirin ovqatına, təsir gücünə, düşündürüclülüyünə xələl gətirmir.

İlk qələm təcrübələrindən olan başqa bir şeirdə oxuyuruq:

Batan
gəminin suya atılan
yükü kimi
kənara atıram ümidlərimi.
Ömrümün divarında
bu gün yenə
kəndir dayanıb
qapı yerinə...

Məhv olduğunu görüb ümid yükünü – gələcəyə inam, həyat eşqi ağırlığını çiyindənə atır.Yaşamaq ehtirası yox olanda ömrün divarında açılan, çıxış yolu olan qapılar dar ağacına çevrilir. Kəndir – intihardır. Özün öz əlinlə ümid bağlamasını atırsan və özünü mənəvi cəhətdən sükuta yetirirsən. Belə bir ömür bağlaması ilə daha başqa bir şeirdə rastlaşırıq:

Ömrümün
çarpaz düyünlənən bağlamasında
beş – on yaxşı gündümün
üçü çıxacaq bəlkə.
Ümidlərimi buza qoyun,
fəqir sükura paylayın
arzularımı...(1967)

Arzu, ümid "düyünçə"sindən yənə də imtina olunur. 60-cı illərin nümunəvi sovet tənqidçisi bu yozuma necə baxır? Bu ki sovet adamına xas arzu – istək deyil. Bu ki, ittihaddır, etirazdır, nəyisə inkardır. Sosializm quruculuğu illərinin qaynar təbiətli, qəhrəman obrazları sırasında bu cür qəhrəmanlar necə baş qaldıra bilib? Doğrudur, bu şeirdə xoşbəxt sovet adamının yüksək həyat tərzini əks etdirən heç nə yoxdur. Ancaq bu o demək deyil ki, batan, məhv olan bu qəhrəman poeziyamıza da yaddır. Onda, onun qəzabında, istehzasında Nəsimimin, Füzulinin, Vaqifin, Sabirin şeirlərindən boylanan neçə – neçə lirik – fəlsəfi düşüncəli obrazların qüssəsi, faciəsi görünür. Vaqif ilk şeirlərində Füzuli dərindən varisi kimi çıxış etdi. Poeziyada Füzuli kədərini ağırlığını daşımaq isə hər şairə nəsb olmur. Dövrünə məxsus dəbdəbəli və ritorik üslubdan, realıqdan uzaq təsvir və təənnümlərdən imtina edən V.Səmədöglü poeziya tariximizdə daha yüksək zirvələrə üz tutmuşdu. Sevgisi də Füzuli kimi təmənnəsiz və dözümlü idi. Mübarizəsində onuntək inadlı və qətiyyətli, əqiddəsində dönməz idi. Küskünlükdə, tərki-dünyalıqda isə daha çox Nəsimiyə bənzəyirdi.

Dünya dərəcə yer deyil, ey can səfər eyle!

Aldanma onun felinə, onnan həzər eyle!

Zəmanədən şikayət motivli şeirlərində V. Səmədöglü yenə də Füzulini xatırladır:

Zəmanə fitnəsinə adət etmişəm nə edim,
Edər zəmanəyə tabe adamları dünya.

Şeirimizin ədəbi-tarixi qaynaqlarından bəhrələnən şair öz orijinal dəsti-xətti ilə müasir poeziyamızda Füzuli ənənələrini davam etdirir. "Füzuli ilə Vaqif Səmədoğlu arasında beş əsrlik zaman durur. Bu beş əsrdə Azərbaycan poeziyası, doğrudan da, qibtə ediləsi nəhəng sənətkarlar yetirib, amma bu şairlərdən heç biri Füzuli uralığına yetə bilməyib. Füzuli möcüzəsi hələ davam edir. Vaqif Səmədoğlu da Füzuli şamını sönməyə qoymayan çox istedadlı şairlərdən biridir". (V. Yusufi)

İntellektual səviyyəsinə görə V. Səmədoğlunun şeirləri Füzulinin "elmlı şeir" prinsiplərinə cavab verir: "Füzulinin "şeir elmliyi" müddəası, qısaca desək aşağıdakı prinsipləri əhatə edir:

1. bədii obrazın real əsası;
2. təsvir mütənənasibliyi;
3. zəngin elmi fikir və həyatı təcrübə.

...Füzulinin ədəbi deviz kimi alimənə irəli sürdüyü "elmlı şeir" anlayışını biz sözün tam mənasında indiki intellektual şeir tələbi kimi başa düşməliyik".

V. Səmədoğlunu Füzuliyə yaxınlaşdıran cəhətlərdən biri də odur ki, o da sələfi kimi həyatı filosof tək dərk edir, şair kimi qələmə alır.

Qeyri-adi poetik istedadla malik olan Vaqifin 60-cı illərdə ədəbiyyatımıza gəlişi yeni bir hadisə idi. Şeirə öz dəsti-xətti, fəlsəfi düşüncələri, yadda qalan obrazları ilə qədəm qoyan gənc şairi isə ədəbi tənqidimiz soyuq qarşıladı, onu vaxtında lazımınca qiymətləndirib, tutarlı təhlil və obyektiv mülahizələrlə şeirsevərlərə təqdim etməkdən sanki boyun qaçırdı. Bu laqeydliyi nə sairin "anlaşılmazlığı", nə də 60-cı illər ədəbi tənqidinin elmi-nəzəri səviyyəsizliyi ilə əlaqələndirmək düzgün deyil. Sadəcə tənqidçi də dövrün "nəbzini" tutan bir çox şair və yazıçılar kimi çap olunmaq, "tanınmaq", ad-san sahibi olmaq istədi. Vaqifin şeirlərinin "sirrini" açmaq mövcud siyasi rejimin, ictimai mühitin eyiblərini açmaq demək idi. Bu isə "irəli" getmək istəyən tənqidçi üçün perspektivli yol deyildi. Şair heç

nəyə baxmadan həqiqəti yazdı, hazır həqiqəti göstərməyə isə tənqidin gücü, cəsarəti çatmadı. Vaqif isə həyatın hər üzünü-yaxşısını, pisini, sevgisini, kədərini, ağrısını, əzabını içinə götürüb səbrinə, təmkininə sığınıb şair aləmi xoşbəxtliyində daxili "mən"i ilə baş-başa verib dözməyi, şair faciəsi yaşamağı bacardı. Şeirlərinin birində deyir:

İçimə məhəbbət yazır,
içimə həsrət yazır,
yazır, yazır, yazır həyat.
Günəşli gündüzlər,
köksü məsafə ilə dolu düzlər,
gəcə tək qaranlıq,
gündüz kimi aydın üzlər,
yazılır içimə,
içimdə qalır...
Sevdiklərim də,
sevmədiklərim də,
yazılır içimə,
qalır içimin
qalın səbr dəftərində...

25 yaşında V. Səmədoğlu dözümlünü "qalın səbr dəftəri"yə bənzədirdi. Dünya boyda nəhəngi təmkininə, dözümlünə sıxışdırıb özü ilə, tənhalığı ilə gəzdirdi. Sonrakı illərdə (yaqin ki, səbr dəftərində ağ yer qalmayanda), dözümlünün başqa bir məqamında:

bu səssiz bağırçı içində
pıçılıya ehtiyacı var insan oğlunun.
Nə yaman çətindir, İlahi,
danışa-danışa susmaq,
dillənmədən eşidilmək ondan da çətin!
Susmaq, eləcə susmaq...

deyirdi. "Səbr kasası" dolub daşanda isə "tükənmişəm, partlayıram"-deyib hay salmaq məcburiyyətində oldu. Xeyli keçəndən sonra, 57 yaşında ikən tərəddüd içində:

Bəxt deyilən zəhrimar
Bizi hara atacaq?

Gedək, daldan ya bir daş,
Ya bir xoş gün çatacaq... (1996)

naümidliyini yaşadı.

Klassik və xalq ədəbiyyatının poetik ənənələrindən səmərəli istifadə edən gənc müəllifin ilk şeirlərində sxematiklik, qondarmaçılıq və s. bu kimi mənfi hallarla rastlaşmadıq. Yeni formada-sərbəstdə yazdığı şeirlərdə belə bəyati avazı, xalq ədəbiyyatından gəlmə musiqili dil elementləri duyulurdu. "Şeirimizə əlində "Diogen çrağı", dilində "hey" nidası ilə gələn Vaqif Səmədoğlu folklor söz düzümünün zahiri ahəngindən çox daxili aləminin musiqisini tutdu. Şair qəlbinin səsi bu dəryanın min səslə musiqisinə qarşıb əks-səda kimi geri-bizə döndü".

Bu poeziyada misraların emosionallığı, ovsunu oxucunu daha diqqətli, həssas edir:

Yumsaq,
Tənbəl istinin qapısında
Qara açar gözü tək
Qaralır qaya,
Sabah aşura...
Sabah itmiş açarlarla
açılacaq insan dərdi.
Sabah dirildəcəklər ölənləri,
öldürəcəklər öldürənləri...
İtmış açarla
bağlanacaq yenə dərd. (1965)

"Bir zamanlar "sərbəst" şeir yazdıqlarına görə yenilikçi adlandırılan V. Səmədoğlunun və R. Rövşənin yaradıcılığında bizcə əsl yenilik duyğuları onların kökə, xalq ədəbiyyatı ruhuna qayıdışlarından sonra yazdıqları şeirlə gəldi" M. İsmayıl

Əlbəttə, Məmməd İsmayılın bu fikri ilə razılaşa bilmərik. Əvvəla nə Vaqif Səmədoğlu, nə də Ramiz Rövşən poeziyasının yeniliyi onların sərbəst şeir yazması ilə izah olunmur. Bu formada sayısız-hesabsız şeirlər yazıldı, amma hər müəllif yenilikçi kimi qəbul olunmadı. İkincisi, hər iki şairin "kökə, xalq ədəbiyyatı ruhuna qayıdışları" qənaəti tamamilə

yanlışlıqdır. Onların yaradıcılıq yolunu izləyən hər kəs təsdiq edər ki, poeziyamıza xalq ədəbiyyatı ruhunu, milli-poetik ovqatı, folklorla məxsus sadə dil və dərin fikir keyfiyyətini gətirənlər sırasında hər ikisinin özünəməxsus yeri var. Yəni onlar bu ruhu-kökə, milliliyə, xalq ədəbiyyatına bağlılıq ruhunu sonradan əldə etməyiblər. Əksinə onları şeirə gətirən və ilk mərhələdə-ilk addımlarda şair kimi təsdiq elətdirən elə bu ruh, bu bağlılıq olub.

Nəhayət, Məmməd İsmayıl belə bir fikirlə özü özümlü inkar etmiş olur: "Sərbəst şeirlər yazdığı zamanlarda da V. Səmədoğlu "Azərbaycan şeirinin ən böyük sənətkarı Aşiq Abbas Tufarqanlıdır!" deyirdi".

Deməli "sərbəst"də yazmaq xalq sənətinə, milliliyə, kökə zidd bir hal deyil və V. Səmədoğlunun Tufarqanlı sənətinə məftunluğu da təəccüb doğurmamalıdır. Öz elmi işində V. Səmədoğlu yaradıcılığı haqqında dəyərli mülahizələr söyləyən Məmməd İsmayıl bəzi məqamlardakı subyektiv mülahizələri ilə mübahisə doğurur: "Nə qədər Anar V. Səmədoğlunu əvvəldən sona kimi eyni yolun yolcusu olduğunu iddia etsə də, Vaqifin yaradıcılığının ümumi mənzərəsi başqa şey deyir. Onun "Yoldan teleqram" kitabı ilə son zamanlarda çap olunan "Mən burdayam, İlahi..."ni müqayisə etsək, birinci kitabdakı sərbəst şeirlərin çoxluğunu ikinci kitabda heca ilə yazılan şeirlər əvəz edir".

Göründüyü kimi, "sərbəst"lə "heca" qarşılaşdırılması bu gün də ədəbi-nəzəri fikir obyektini tərk etməyib. Sərbəst vəznə mənfəi münasibətini gizlətməyən Məmməd İsmayıl V. Səmədoğlunun "sərbəst"də yazmasını az qala təcürəbsizlik hesab edir və hətta sərbəstdən hecaya keçməyi "haqq yoluna dönmək" kimi dəyərləndirir: "Qarşısını kimsənin ala bilməyəcəyi bu proses başlanmışdı, hətta bu proses "qoşmaçı"ları yox, "sərbəstçi"ləri də "haqq yolu"na döndərmişdi".

V. Səmədoğlu yaradıcılığının ilk mərhələsində 60-cı illər ədəbi mühitinə məxsus yenilik həvəsi, mövzu rəngarəngliyi, poetik axtarışlar, lirik emosional şeir dili yaratmaq cəhdi, ədəbi təsirlərdən çıxmaq daha orijinal, özünəməxsus cizgilərlə

yadda qalmaq təşəbbüsü, xalq ədəbiyyatından gəlmə fəlsəfi-ictimai düşüncə tərzini müasir etik-mənəvi düşüncə tərzinə uyğunlaşdırmaq təcrübəsi ilə çıxış etdi və böyük uğurlar qazandı.

Sabahdan axşamacan göztüm yolda.
Nə bir yoldaş gözləyirəm,
Nə qız gözü. Nə kağıza yapışan söz,
nə də ki, bir baxt.
Sabahdan göztüm yolda.
Nə bir Günəş möhürləyən səhər,
nə də axşam imzası gözləmirəm.
Göztüm yorğun...
yorğanları qapanır...
Kimsə yox,
Heç kimi gözləmirəm.
Ela-bela...
İstəyirəm indidən
gözlərimi yol çəkməyə öyrədim.
Bəlkə lazım olacaq...
Sabahdan axşamacan göztüm yolda.
Gözləyirəm...(1963)

Gəncliyinə baxmayaraq ictimai-siyasi durumu daha düzgün, fantastik dərəcədə real təhlil edən şairin həyata, dünyaya hər kəs üçün sirr olan ümidlərdən asılı gələcəyə-şəxsi taleyinin qeyri-adi axarına münasibət-konkretlik də təəcəüb doğurur. Məsələn, şair hardan bilirdi ki, gələcək "yanıq" çıxacaq?

Vaqifin yozumunda ömür-yoldur, gözləmək yaşamaqdır. Gözləri yol çəkmək-son ucu ölmə olan ömür yolunun o başına-son mənzilə ümidlə irəliləməkdir. Şeirdə sənətkarlıq baxımından bir çox tapıntı ilə rastlaşırıq. Lakin əvvəlcə qəhrəmanın vəziyyəti ilə tanış olaq: həyat və ömür həmdəmlərindən, dostdan da, sevgilidən də əlini üzümü lirlik qəhrəmanımızın gözləri yol çəkir. Bəxtini də gözləmir. Nə işıqlı, ümidli bir səhər, nə xeyirli, nəticəli bir axşam gümanında da deyil. Heç kəsi, heç nəyi gözləməyən gözlər yollara dikilməkdən yorulur. Ancaq bu yorğunluğa öyrəşmək lazımdır. Gələcəyin gələcəyini

gözləməyə dözmək üçün... Yollarında göz yorduğu gələcəkdən isə heç nə ummur, yəni də gözləyir.

Gənc şair ilahi-fəlsəfi fikri yüksək poetik formada təqdim edir. obrazlı ifadə və deyimlər şeirdəki emosional mühitin ovqatına köklənir. Bəlkə də hər gün eşitdiyimiz sözlər yeni məna çalarları, yeni rənglər, yeni xüsusiyyətlər qazanır. Bu sözlər təzə-təzə, könül oxşayan və daha çox "yük"lanmış olur. Məsələn, "qız gözü" bu şeirdə həm sevgili, həm nakam məhəbbət, həm həsrətlə və ümitsizliklə xatırlanan gözəllik, həm də gözlənilməyən, ancaq eyni zamanda arzulanan bir varlıq anlayışlarının hamısını əvəz edir, şeirin ideyası üçün əsas atributa çevrilir, üstəlik "gözləyirəm", "gözləmirəm", "göztüm", "gözlərim" sözləri ilə fonetik tərkib baxımından həməhənglik yaradır. "Günəş möhürləyən səhər" ifadəsinə diqqət yetirək. Səhər gözü poeziyamızda bəlkə də ən çox işlənən və saysız-hesabsız təşbihlərlə təqdim olunan bir ifadədir. Ancaq "günəşin möhürlədiyi səhər", eləcə də "axşam imzası" yeni və uğurlu tapıntıdır. Daha bir ifadəyə baxaq: göztüm yorğun...yorğanları qapanır... Göz uyuyur, göz qapaqlarını-yorğanını başına çəkir. Göz qapaqları yatanda örtülür. Yorğan qiyafəsində təqdim olunan "qapaqlar" qalxan kimi gözlər yəni yollara dikiləcək, gözləməyə başlayacaq.

Dənizdən ayrılmış qupquru qaya,
Qədim xatirətək əyib başını,
Ayrılıq illərin indi kim saya,
Kim bilir kədərini qoca yaşını?

Bəlkə yer altına qaçan Xəzərdən,
Yer üzündə qalan daş izdir qaya?
Bəlkə də fırtına içindən qopmuş
Bir parça qurumuş dənizdir qaya?

Birdaşa-birdaş illər düşür üstündən,
Kiçilir hey yaşa dolduqca qaya,
Bostandan quşları qovacaq bir gün,
Xırdaca daş qalıb bu uca qaya...(1965)

Hecada yazılmış bu şeir də “ilk qələm təcrübələri” silsiləsinə daxildir. Doğrudur, burada da dolğun, ibrətamiz bir hikmətlə qarşılaşırıq: Bəlkə də qurumuş dənizin yer altına qaçan Xəzərin nişanəsi olan, birdaş-birdaş kiçilən bu uca qaya nə vaxtsa quşa atılan xırdaca daşa çevriləcək. Yaşa dolduqca kiçilən və haçansa “heç nəyə” çevrilən qaya obrazı mənalı və yeni-çalarlıdır. Lakin buradakı qafiyə düzümü-“qaya-saya”, “başını-yaşımı”, “izdir-də-nizdir”, “dolduqca-uca”-bu poeziya üçün bəsit, sönlük və yad görünür. “Kim bilir qədərin qoca yaşını” misrası isə eyni ilə S. Vurğunu xatırladır.

Şikəst pencəyinin
boş qolu
gecə ilə dolu...
Ürəyin yeganə yeridir
içimizin gecəsi.
İnsan səsi
qaranlıqdan çıxır.
Bulaq
yer altının zülmətindən axır.
Qarı süd sağır
inək əmcəyinin qaranlığından.
Ana bətninin gecəsindən gəlir dünyaya insan.
Bəlkə elə yaşayırıq
bir gecədən
o birinə keçmək üçün.
Sona gecikmək üçün...(1965)

Gecə-təzadlı əlamətlərlə izah olunur. Qaranlıq həm xeyrə, həm də şərə yozulur. “Şikəst pencəyinin boş qolu gecəylə dolu...”-burada gecə sarsıdıcı boşluq deməkdir. (Üç nöqtə qoyulur, sonra fikir davam etdirilir). İnsanın varlığına dəlalət edən ürək də, səs də içimizin zülmətində qərarlaşır. Bu dünyanın ən gözəl nemətləri-ruzisi, bərəkəti-suyu yer altının zülmətindən, südü inək əmcəyinin qaranlığından çıxır. Ən ali varlıq-İnsan da ana bətnin gecəsindən qopub dünyaya gəlir. Yeni fəlsəfi həqiqətlə üzlaşirik: görünür dünyada hər şey zülmət boşluğunun bağrında peyda olur. Deməli, ömür bir

gecədən o biri gecəyə yoldur. Bu yolda az və ya çox ləngimək isə ömrümüzün müddətini təyin edir...

Hələ ilk şeirlərindən qəlib poetik obrazlarda qaçmağa çalışan müəllif özü yaratdığı bədii obrazlarda məntiqə, fikrə, milliliyə, bənzəyənle bənzədilənin uyğunluq reallığına daha çox diqqət yetirirdi.

İlk qələm təcrübələri sırasında “Mavzoley” şeiri ilə rastlaşdıq.

Burda
nə metr etalonu saxlanır,
nə üstü tozdan qorunan
İlk quran.
İnsan.
Lenin saxlanır burda.
Açıq sinəli məzarda.
Ağ günün əvvəli,
qara günün sonu
Ağıl.
Vicdan!
Əsil insan etalonu!

Şeir Leninə həsr olunub. Düzdür, burada R. Rzanın “Lenin” poeməsindəki pafos, ritorik təmtarəq, bitib-tükənməyən bənzətmələr və s. yoxdur. Ancaq Leninə elə bir münasibət var ki, bu günün prizmasından baxanda belə düşünməli olursan: “Ağıl. Vicdan! Əsil insan etalonu!(!) ”

Bunu ədəbi güzəşt hesab etmək olmaz. Məsələdəki səmimiyyət sübut edir ki, bu şeir təsirdən deyil, həqiqi inamdan yaranıb. Nəşr olunan şeirlərin içərisində bu müstəsna hal kimi görünür. Ancaq çox az çap olunan müəllifin arxivində bu məzmunlu şeirlər çoxdurmu, və yaxud varmı?- sualı bizi də düşündürür.

Bu payız da başlandı,
Bu yağış da...
Ölülərim,
Dirilərim dolanır içimdə.
Xatirələr səyriyir gecəmdə,

Təklियimi minib at tək.
Yanır,
Sönür
Ötür ömrüm...
Ekspreslər dayanmayan,
Kiçik stansiyalartək. (1964)

Payız yağışlarının, səyriyən xatirələrin qüssəsi ilə köklənib, ekspreslər dayanmayan kiçik stansiyalar tək ötüb keçən ömür qəhrəmanımızın tənhalığını atək minib çapsa da, özü kimsəsizliyin, təkliyin pəncəsində əzilir, ölgünləşir. Təklik və ömür ikiliyində bir-birinə həmdəmlilik də, bir-birinə qənimlik də var. Tənhalıq ata bənzədilir. Ömür bu atı mənzil başına qovur, at isə sahibinin əsiri olaraq qalır, onu mənzil başına istədiyi kimi aparır. Fikir aydındır: ömür tənhalıqda keçir. Bu sadə məntiqin ifadə tərzindəki poetik-fəlsəfi tapıntılar, dərinlik, düşündürücülük həmin şeiri bu mövzuda yazılmış onlarla şeirdən fərqləndirir.

Vaqif lirikasındakı qəm-kədər romantikasının tarixi-milli kökləri çox qədimdir. Ancaq şairin kədər fəlsəfəsinin ilk rüşeymləri ilə konkret olaraq XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan romantizimində, xüsusilə H. Cavid yaradıcılığında rastlaşırıq. Vəli Osmanlıın "Azərbaycan romantikləri" kitabında oxuyuruq: "Qüssə-bizim romantiklərin hamısının gənclik, bəlkə lap körpəlik nisgildir. Onlardan hər biri ələ qələm alanda qəlbindən qopub gələn nalədən yazmağa ehtiyac hiss edib. Biri nalədən az yazıb, digəri çox. Romantiklərdə qüssə doğuran həyatı səbəblər müxtəlifdir". V. Osmanlı. Vaqif Səmədoğlunun bəlkə də hər şeirində rastlaşdığımız Ümid obrazının H. Cavid yaradıcılığında yozumu ilə tanış olaq: "Ümid əvvəlcə cazibəli, vədədici; işvəlidir. Əlbəttə, müəyyən həddə qədər. Ümid həddi aşanda, sadəcə ümid olaraq qalanda artıq yorucu, usandıdır. Bunu dərk edən lirik qəhrəmanın daha dözməyə qərarı gəlmir:

Ey nəşvəli, ey işvəli ümid!
Lənət sana, ey afəti-cavid!
Artıq yetər, əl çək, mən usandım;

Arxan sra gəzdim yapayalmız,
Hər məkrinə uydum sənin, ey qız!

Lirik qəhrəman əvvəl ümidi bakirə sanırmış, onun arxasınca gəzib dolanırmış. İşvəli ümidə əmələ çevrilmir ki, çevrilir. Onu bu hal usandıdır. Ümid onun gözündə fitnəyə dönür. O, nifrətlə ümiddən üz çevirir. Çünki ümidlə həmişə yaşamaq olmurmuş.

Ümiddən usamb o üzünü yəsə tutur:
Ey yəs! Son ey hüsnü-Sorazad!
Ağuşuma gəl, qıl məni dilşad!
Gəl qəlbimə gir, ey sari yıldız!
Ruhimlə bərabər yaşa yalmız.
Sevdim səni ey sevgili dilbər!
Gəl, ağlayalım indi bərabər.

Lirik qəhrəman ümiddən yəsə örkə, inamla dönmürmü? Sanki ümidlə yəsin elə bir fərqi yoxmuş. Yəsə də gəl qıl məni dilşad" deyir".

V. Səmədoğlu poeziyasının "ümidi"ə münasibətində Cavid fəlsəfəsinin izi görünür. Cavidə yəs canlı obraz, sevgili dilbər qiyaəsində təqdim olunur. Onunla görtüşmək, ona qovuşmaq sanki xoşbəxtlik hesab edilir. Vaqifdə isə bu xoşbəxtlik, bu mənada müraciət obyektinə daha çox ölüm anlamında özünü biruzə verir. Şeirlərinin birində, "Ölüm gəlir, ömür, sonun mübarək!"-deyən Vaqif kədarinin fəlsəfi hikməti Cavid lirikasının fəlsəfiliyi ilə sanki üst-üstə düşür. Yaradıcılığının ilk dövründən kədərle qol-boyun olan hər iki şairin dünyaya baxışında, həyat fəlsəfəsində, "İnsan və dünya" konfliktinə münasibətdə ideya paralelləri və başqa bənzərliklər tapmaq olar.

V. Səmədoğlu poeziyasını orijinal, özünəməxsus cizgiləri ilə şərh etmək istəsək də, ənənəyə, milli-mənəvi poetik yaddaşa qayıdışı inkar edə bilmərik. Nəsimi, Füzuli, Cavid, Hadi irsinə məxsus elmi-fəlsəfi dərinlik, tərki dünyalıq, "Dünya-İnsan-Ölüm" reallığını məntiqi-əqli mühakimələrlə təsvirə çəkmək, poeziya ilə fəlsəfinin, elmin, məntiqin sintezini yaratmaq, dünya malına Nəsimi etinasızlığı, gözəlliyə Füzuli məftunluğu, dərdə, kədərə Cavid, Hadi munisliyi bu poeziyanın özülüdür.

Xalq ədəbiyyatından gəlmə sadə, anlaşıqlı, şirin dil, yığcamlıq, ideya aydınlığı, yumor-dərdi gülə-gülə faş etmək üsulları isə bu poeziyanın ruhudur.

Bundan başqa bəzən bu poeziyada Səməd Vurğun romantizminin, pafosunun, emosionallığının genetik tazahürü ilə də rastlaşırıq, hecada yazılan şeirlərdə bu daha çox hiss olunur.

Nəhayət özünün ilk müəllimi hesab etdiyi R. Rza ədəbi məktəbindən bəhrələnmələr... Təkcə sərbəstdə yazdığına görə deyil, fikri ifadə formasına, poetik obyektə orijinal münasibət, mahiyyətə varmaq, yeni rənglər, çalarlar aşkarlamaq istedadına, başqalarının görmədiyini görmək və göstərmək, yada salmaq fəallığına, əqidəsində inadlı mübarizəsinə və s. yüksək keyfiyyətlərinə görə də Vaqif Rəsul Rza ədəbi yolunun layiqli davamçısıdır.

V. Səmədoğlunu sələflərindən və müasirlərindən fərqləndirən özünəməxsus novator yaradıcılıq uğurlarından növbəti hissədə danışacağıq. Lakin bu gün bizi bir şey təəssüfləndirir. 60-cı illər Azərbaycan poeziyası üçün Vaqif Səmədoğlu kim olmuşdur? Bunu zamanında, vaxtında dərk edən, gören və göstərən olmadı. Vaqif həmin illərin ədəbi-tənqidi-nəzəri təhlil məcmuələrində, kitablarında, ədəbi-ictimai mühitdə olduğu səviyyədə görünmədi...

Mən bir gün üfiq olmuşdum,
duman çökdü dənizə...
görünmədim.

Mən bir gün çıxır olmuşdum,
Gedib-gələn olmadı, ot basdı üstümü...
görünmədim.

Mən bir gün təbəssüm olmuşdum,
nə oldu bilmədim...
görünmədim. (1969)

LİRİK QƏHRƏMAN VƏ POETİK "MƏN"

Vaqif Səmədoğlunun lirik qəhrəmanının həyat fəlsəfəsinin poetik məqamlarında müraciət, təhlil və təsvir obyektə müxtəlif və rəngarəngdir. Onun Allaha və tənhaliqə, Vətənə və azadlığa, sevgiyə və ayrılığa, yaddaşa və ümidə, insana və mühitə, sevincə, kədərlə və şeirə, dəliyə və dəliliyə, ölümə, sərəxoşluğa və sükuta özünəməxsus bədii-fəlsəfi, etik-əxlaqi münasibəti var.

Allah onun ilk və son könül həmdəmi, sığınacaq yeri, həmdəridir. Tənhalıq isə onun üçün Allah qədər əziz, toxunulmaz və müqəddəsdir. Çünki tənhalıqda azadlıq var:

Bu gün dənizi siləndə
gilavərin yaylığı.
Yenə dindi təkliyimin
Yorğun söz azadlığı...

Tənhalıq azadlığında isə əylməzlik, qürur, əzəmət görünür. "Yer üzünün bütün məntiqlərinə meydan oxuyan qələmimin təkliyini heç nəyə dəyişməyəm"-deyən şair öz gözəl, müqəddəs dünyasına-tənhalıq aləminə heç kəsi, ən əziz adamını-övladını, anasını, bacı-qardaş və sevgilisini belə buraxmır:

Bir kimsəsiz ömür yaşayıram ki,
bu ömürdə
anam da yoxdur.
Bircə bulud kölgəsi də düşməyib
Durduğum bu torpağın üstünə.
Bu ömürdə yaşadığım
evin qapısını döyməyib
nə qardaş, nə bacı,
nə sevdiyim bir qadın əli.
Bu evin qapısına

gələn küçələrin birinə də
verilməyib atamın adı...

Ancaq: “Ömür tənhalıq verdi mənə, ölümlə başdan-baş
doldurdu təkliyimin boşluğunu” deyəndə məlum olur ki, ölümlə
də həmdərd, təsəlli, ümid ola bilmişəm. Onun sevgiyə və
sevgiliyə münasibəti də gözlənilməzdir:

Yanıma gəl
“sevirəm” desəm sənə
İnanma, aldanma,
qov məni qapından biryolluq.

Çünki əvvəl-axır sevgim yalan çıxacaq, “sözrlərlə dolu bir
dil... Və o dilin sözləri...qolumdan tutub geri, yenə şeir
yazmağa aparacaq məni”-yaqinliyina inanır. Şairlik insantək
yaşamağa, sevinməyə qoymadığı kimi sadıq aşiq kimi sevməyə
də imkan vermir. “Sözrlərlə dolu bir insan dili”-şairlik aşıqlıya
güc gəlir. Sevgilisini həzin, yanıqlı nəğmə kimi xatırlayır, onun
görüşündən isə həmişə qaçır, “özüm də bilmirəm görmək
istəyirəmmi səni?”, “gəlmə, qurban olum, gəlmə, bu gün də
məni aldat”-yalvarışı ilə onu özündən uzaqlaşdırır. Lakin unuda
da bilmir, onu dünyanın ən gözəl mənəzərəsi, ən gözəl nəğməsi
kimi sevir:

Yox, qurtara bilməyəcəksən,
qaça bilməyəcəksən yaddaşından
hələ ki, yer üzündə
bircə nəğmə, bircə ağac,
bircə sahil var...

Sevğisinin bünövrəsi isə ayrılıqdan tökülüb. Həmişə
vüsal yox, hicran həsrəti ilə sevir. Düşüncəsində ayrılıq da
ölüm kimi əbədidir, “etibarlıdır”.

Yola çıxanda
bir yoldaşın ayrılıq,
o biri ölümlə olsun
həmişə.
Onların etibarına güvən.
Güvən, rahat get
çıxdığın yolu...

Sevinc, ümid, xoşbəxtlik aldadıcı və keçicidir. Qəhrəman-
nımız ötəri olan heç nədən yapışmır, lakin həyatı qara rənglərdə
də görmür. Gözəlliyin bir anından, bir anlıq sevincindən, insan
gözəlliyindən, təbiət möcüzəsindən qidalanan ruhunu ilham
pərisinin ixtiyarına verdiyi anlar da az deyildi. Ancaq “mənim
sevinc, məhəbbət yox, ayrılıqdır çörəyim”-qənaətinə gələndə,
“Ürəyimdə bir ayrılıq qəribəyib və bu ayrılıqdan bir şeir”-
deyəndə ayrılığın da tənhalıq kimi necə mərhəm, zövqverici
olduğunu görürük.

Mövzu zənginliyi imkan verir ki, Vaqifin şeirlərini bir
neçə istiqamət üzrə qruplaşdıraq: 1) Allah və biz 2) Vətəndə
qürbət şeirləri və azadlıq həsrəti 3) Mühit və şəxsiyyət 4)
Gözəlliyin bir anı 5) Yaddaşa dönüş 6) Tənhalıq və sükut 7) Öz
“mən”inə münasibət və etiraf 8) Şeir nədir? 9) Sevgi və ayrılıq
10) Dəlil və dəlillər 11) Ümidin iki üzü.

Əlbəttə bu bölgü mövzu məhdudluğuna dəlalət etmə-
məlidir. Bu istiqamətləndirmə yalnız təhlilə cəlb olunan şeirlərə
aid edilir.

1) Allah və biz. Lirik qəhrəmanımızın arzu və istəyi,
hiss və düşüncələri o qədər təbii, səmimidir ki, onu ən yaxın,
doğma adam kimi tanıyırdıq. Onun nədən fərhləndiyini, nədən
kədərləndiyini də duyuruq. Bilirik ki, dünyadan əli üzüləndə,
“sağkən öldüyü anda” tənhalıq hücrəsinə çəkilib şeirləri ilə dua
etməyə, Allahla dərtiləşməyə başlayır:

Allaha inanan
gecəmdir yenə,
Şeir oxuyuram
dua yerinə...

Dualarının çatmayacağı naümidliyini yaşayanda “Ən
uzaq planet Allahdır, Allah” təəssüfündə olur. Və yarı giley,
yarı yalvarış tərzdə şikayət edir:

Kimin var ulu tanı
Məndən savayı bu dünyada?
Kimim var səndən başqa
bu aləmdə mənim?

Sən mənim son ümidüm, ən ali inancım olduğun kimi, mən də sənə ən etibarlı, sənə sədaqətli bəndənəm. Hər ikimiz tənhalıq, bəs niyə dualarımı eşitmirsən?-sualına cavab tapmayanda, guya başqa bir həyacanlı xəbər aldığı üçün əl-ayağa düşür:

Ancaq bu qara xəbəri
Mənə bu gün kim göndərib?
Allah məndən üz döndərib...

İnsan kədərlənəndə, mənəvi sıxıntı keçirəndə qəlbini, beynini, ruhunu dincəldən, poetik mənalı, düşündürücü və təmənnəsiz bir söz eşitmək istəyir. Vaqifin poeziyasında tənhalıq insan və insanın tənhalığı anlayışı var. Və xoşdur ki, bu tənhalıq bezdirici, ruh düşgünlüyü yaradan, öldürücü tənhalıq deyil, əksinə bu tənhalıqdan insan zövq alır, tənhalığı ilə üz-üzə olanda öz "mən"i ilə təmiz, saf ünsiyyətdə ola bilir. Belə məqamlarda haqqa, ədalətə-Allaha daha yaxın olur:

Aman, Allah, dəli qış yağışları yağanda,
yuyanda nədənsə bezmiş bu şəhərin evlərini,
ağlayıb küçələrə axanda
pas atmış navalçaların çarəsiz tənhalığı,
yadına sal məni,
yadına sal məni qoyduğun yeri,
tap məni, tap, aman, Allah!
Və bil, və bil, bil ki,
durub pəncərə qabağında, baxıram,
baxıram yağış və yağış səsi altıda
ayağı yalın, başı açıq qalmış
bir insan taleyinə,
və bu tale yiyəsi
bu allahsız dünyada da
inanır, inanır, inanır Sənə ...

İdeya və bədii cəhətdən kamil olan bu şerhdə poetik mükəmməllik, ahəngdarlıq və lirik-fəlsəfi duyum var. Lirik qəhrəmanın vəziyyəti ilə bədii mühitin qeribə uyğunluğu və bir-birini tamamlayan harmoniyası göz qabağındadır: "şəhərin nədənsə bezmiş evləri", "pas atmış navalçaların çarəsiz tən-

halığı" və "yağış və yağış səsi altıda ayaqyalın, başıaçıq qalmış bir insan taleyi". Yaxşı ki, tənhalar üçün ağlayan dəli qış yağışları da var. Və göz yaşına dönən yağışın səsinə səsinə qatıb Allaha tapınan şeytanın meydan açdığı dünyada-haqsızlıq, allahsızlıq məkanında haqq, ədalət axtaran, haqqın bö-yüklüyünə inananlar var...

Bir ah çıxıb daşa dəydi,
Ah daşa dəyəndə nolur?
İnsanlar ağlamayanda
Allahın gözləri dolur.

Kədərlə, dərddə etinasızlıq insandakı yüksək, dəyərlı hissləri öldürür. Daş soyuqluğu ilə qarşılanan kədərlə Allah kövrəkdir. "Qurani-Kərim"ın də hor surətində dönə-dönə bir fikir təkrarlanır: Allah rəhimli və hökm verənlərin ən insaf-lısidir. Dünyam və bəşəriyyəti yaradan Allah-yeganə və böyük qüvvə insan kədərindən təsirlənir, insanlar özləri isə öz kədərləri və faciələri üçün ağlamağı-düşünüb kədərlənməyi bacarmır.

Yoxsa sənə də
könlünə dəymişəm, Allah,
sərxoş olduğum vaxt?
Bütün dualarım geriyyə dönr bir-bir,
ölənə,
evindən köçənə
yazılmış məktublar kimi...
Keç günahımdan, Allah...

Konkret, mənalı və zahirən sadə görünən bu misralar daha bədii-dramatik və əhatəli bir səhnə yaradır. Tanrıya ünvanlanan, imdad, kömək haraylayan yalvarışlar qəbul olunmur, heçliyə, yoxluğa doğru qayıdır. Dua-xilas yolu, bağışlanma arzusu kimi mənalandırılır. Lakin zahirən asan görünən bu çıxış yolu-sadəcə dua etmək və istədiyinə nail olmaq o qədər də sadə proses deyil. Deməli dua etməyə də layiq olmaq, dua etmək haqqı qazanmaq lazımdır.

Yenə bu hamar,
nərdivansız divar.

Yapışib sallanmağa
birca dırmaq yeri də yoxdur
onun üzündə.

Qalx,
sürtüş,
düş yerə yenə...
Duaları eşitmir Allah,
eşitmir xoşbəxtlikdən.
Və şükür, min şükür olsun
bu hamar divara
nərdivan qoyulmayıb...

Allahla bəndələr arasındakı yol-daha doğrusu yerdən-aşağıdan, insanlardan yuxarıya, Allaha doğru ucalan məsafə-bircə dırmaq yeri də olmayan hamar, nərdivansız divar. Şəffaf və sürtüşkən divarla nə göndərirə yalnız Tanrı özü göndərir. Yuxarıdan aşağıya. İnsanlar isə öz duaları vasitəsilə yuxarıya-Allaha doğru can atır. Maddilikdən çıxan varlıqlar dualara çevrilib qalxır, qalxır və yenə də həmişəki kimi sürtüşüb düşür. Müxtəlif niyyətli bu dualar Allaha çatmır. Maraqlıdır ki, şair bəndələrin Allahla əlaqəyə girə bilməməsinə sevinir və min yol şükür edir ki, bəndələrlə Tanrı arasındakı yola nərdivan qoyulmayıb, bu yol biz insanlar üçün eləcə göz dağına çevrilib qalıb.

Bəlkə yer üzünə yaşamaq, yaratmaq, zövq almaq üçün göndərilən insanların, dünyanı qana çalxayan, tamahı daş yaran, şeytanın felinə uyub fitnə-fəsad törədən insanların əməllərindən qəzəblənən Allah özü bu yolu-divarı bu qədər ölçətməz və ünyetməz eləyib. Bəlkə get-gedə iblisləşən insanların duaları "bəndə duası" donundan çıxıb hiylə, məkr, qılıq ifəti alıb, ona görə ulu yaradan bu dualardan imtina edir, onu özüne yaxın buraxmır.

Biz yox,
Allah inanmır bizə...
İnanmır
əlimiz qana batanda,
insan insana daş atanda.

Dindən, imandan Allahdan uzaqlaşdığımız illərdə, ateistlik cəsarətimizin coşduğu bir dövrdə tutduğumuz yolun doğruluğuna inanırıq. Demə bu yol bu imiş:

Bu yol öküzlü yoldur,
erkəkliyi, buğalığı unutmuş,
Allahu da görəksiz
bir yük kimi çiyindən atmış
bir ələmin guya düz yoldur,
bu yol öküzlü yoldur...

Onda biz hər şeyi unutmuşduq. Özümüzü də, yolumuzu da, bizi yaradanı da... "Yol"lara, "iz"lərə, göstəriş və parastişlərə uyub baş alıb gedirdik.

Biz unutmuşduq hər şeyi,
ancaq heç nə çıxmamışdı Allahın yadından.

Uzun illər poeziyamızın aparıcı ideyasına çevrilən "yer üzünün əsrəfi insandır!"-nidası bu poeziyaya yaddır. Əksinə, dünyada bütün eybəcərliklər və haqsızlıqlar üçün cavabdeh və günahkar insandır!-ittihamı ilə qarşılaşırıq. Hər şeyin əlacı isə Allahdadır. Odur ki, insanlar arasında ən bədbəxt, ələcsiz bir vəziyyətə düşmüş qəhrəmanımız yenə Allaha üz tutur:

Qulaqlarımda küləyin uğultusu,
Gözlərimdə torpağın tozu.
Sağımda kor quyu,
solımda pahlı darvazanın səsi.
Arxamda bağ evi,
qarşımda hasar.
Sağ əlim cibimdə,
sol əlim divarda.
Burdayam, ay Allah, burda!

Şeirinin ilk iki mısrası hesabına canlanan obraz bizə tanışdır. Dünyanı, həyatı bütün çıpaqlığı ilə anlayan və bu anlamın təsiri ilə müdrikləşən bir insan. Kədəri qədər də əzəmətli görünən bu insanın ətrafı elə təsvir olunur ki, oxucu özünü bir anlıq da olsa o çərçivədə hiss edəndə dəhşətə gəlir. "Sağımda kor quyu"-suyu qəhətə çəkilmiş kor quyu. Su olan yerdə paklıq, canlılıq, qaynar həyat, yaşayış olar. Ancaq

çərçivənin bir tərəfini kor quyu tutur. "Solumda pash darvazanın səsi"-gediş-gəlişi kəsilən, açılıb-örtülməyən pash darvazanın səsi, yəqin ki, cırıltısı...Qapı, darvaza-bu da canlılıq nişanəsidir. İnsan bezəndə, darıxanda qulağı qapıda olur, qapı səsi, açılan darvaza səsi eşitmək istəyir. Torpağın tozu ilə bulaşmış gözlər kor quyuya zillənib. Külək uğultusundan tən-gişən qulaqlar isə yəqin ki, ancaq küləyin tərpətdiyi pash darvaza cırıltısına köklənib. "Arxamda bağ evi"-arxada qalmış ömür, ümidlər... "Qarşında hasar"-gələcəyə gedən yolu bağla-yan hasar, keçirməzlik, sədd, divar... "Sağ əlim cibimdə, sol əlim divarda"-bekarçılıq, işsizlik, hərəkətsizlik, donuqluq. Tokkə gündəlik qayğılardan yox, həm də dünyadan, qalan ömür payından əl çəkib dayanmaq...

"Burdayam, ay Allah, burda!"-bəndəsinin unutmuş Allahu çağırış. Həzin zümrümə qədər avazlı və acı etiraf qədər ağırlı misrada bəşəri bir anlam, alilik hiss olunur. Vaqif Səmədoğ-lunun başqa əsərlərində olduğu kimi bu şeirin son misralarında da şairin özünün yaratdığı ümid işığı görünür: Burdayam, ay Allah, burda! -Allahın yadından çıxdığını zənn edən qəhrəman düşdüyü faciəvi səhnəni təsvir etməklə, sönmüş hissini, yadda-sını çözləməklə, hətta duruşunu, aldığı vəziyyəti çatdırmaqla güman edir ki, Allahın yadına düşəcək. Və inanır ki, insan bağrını çatladan bu gərdiş Allaha aghah olandan sonra rəhm qapılarını onun da üzünə açılacaq.

İndi nə dua, nə qarğış,
nə nəzir demək vaxtıdır.

Dünya susmalıdır artıq,
Allaha kömək vaxtıdır...

Həmişə Allahdan imdad diləyən şair bu dəfə dünyam, insanı Allaha kömək etməyə çağırır. Şeytanla əlbir olub dünyamı alt-üst edən insan duadan da, qarğışdan da əl çəkib susmalı, düşünməli, haqqa gəlib ulu Tanrıya kömək etməlidir.

2) Vətəndə qürbət şeirləri və azadlıq həsrəti.

Yenə gözlərim yol çəkir,
yenə qulağım

ana dilin sorağında,
yenə qürbətdən bir kəlmə eşitmək həsrəti
Vətən haqqında...

Vətən qürbətdir. Bu qürbətdə vətəni qərib bir nisgil ilə sevmək, arzulamaq, ona nəğmələr, ağılar qoşmaq qəlbi tənhalıq və ayrılıqlar ümmanına çevrilmiş qəhrəman üçün doğma bir dərd, qayğıdır. Bu məzmunlu şeirlərin heç birində "Vətən mənə yaddır" fikri yox, "mən Vətənə qəribəm" -gileyi var. Vətənin dağına, meşəsinə, gecəsinə, ağ gününə, qara gününə, buluduna, tarixinə şərəfli və xələtli səhifələrinə, gələcəyinə, azadlıq həsrətinə doğma övlad sevgisiylə yanan, milli-mənəvi dəyərləri tapdayanları ittiham edən şairin "qərib"liyində şübhəli bir şey aramağa dəyməz, Vətən haqqında ən gözəl, ən təsirli şeirləri mühacir şairlərimiz yazıb. Vaqif deyir ki, doğma torpağında ömrü boyu "mühacir üsütləsiylə" yaşayırsan, axırda da sənə həmin torpaqda "qərib məzar" qazılır.

Mənə yaşamağa
bir qürbət verin .
ürəyimdə bir vətən qəribsəyib,
və bu vətəndən bir şeir.

Bu poeziyada tarixi, dili, dini saxtalaşdırılmış Vətən yalnız coğrafi ərazi kimi deyil, milli-tarixi yaddaş kimi də anılır. Bu misralardakı qürbət bu dəfə başqa-Vətəndən uzaq bir məkandır. Uzaqda-ayrılıqda qəribsəmiş ürəklə Vətən haqqında təəssürat yad nəğmələrin təsirindən yaranır. Məsələn fransız şərqişi eşidəndə "yenə başdan-başa şumlanmış el düşəcək yaduma, yenə qalacam iki əlim yaxamda"-deyir. İki əli yaxasında olmaq kiminsə, nəynsə dərđini çəkmək deməkdir. Başdan-başa şumlanmış el isə Vətəndir. "Ana dili" ifadəsi çox vaxt Vətən sözünün paraleli, sinonimi kimi işlənir. Dilini unuttun, elini, vətəninə unuttun, fərqi yoxdur. "Yenə qərib şeirə döndü Ana dilin sözləri" qorxusu vadar edir ki, müəllif həyacan təbiline bənzər haray qoparsın:

Qürbətə dönməməlidir
bu yerlərin yetimliyi.
Gündoğanın və günbatamın
hımnlarını bilməlidirlər,
ayaq üstə oxumalıdır balalarımız.
Unudulmaya gerek,
yada düşə gerek
bu torpağın bütün sözləri.

Vətənin doğma sığalına, isti münasibətinə həsrət nisgili,
hər addında qarşılaşdığı yad münasibət məcbur edir ki, bu-
misraların müəllifi özünü vətəndə qərīb adlandırsın:

Qürbətə mən nəçin gedim,
Qərīb bəxt içindəyəm.

Ömrü kimi bəxti də yurdda qərīb taleyi yaşayır. İctimai-
siyasi durumu, millətin keçdiyi yolu, gələcəyini düzgün
qiymətləndirməyi bacaran Vaqif ən kədərli şeirlərini xalqın,
vətənin tarixi taleyi, faciə və səhvləri ağrısından yazıb. Milli
azadlıq mübarizəsi zamanında böyük ümidlərlə yaşayan şair
gözlənilməz zərbələrdən, xəyanətlərdən bir daha sarsıldı.
Yalan, riyə, pərəstiş və saxtaqlar üzərində qurulan ictimai-
siyasi mühitin mənzərəsi Vaqifin qələminə yenidən ümitsizlik
və kədər notları gətirdi. "Yurdun sazaq günləridir"-ağrısını
yaşayan dərddəli şair üçün Vətən yenə qürbətə çevrildi:

Mənə vətən yolu
dar gəlir yenə,
üzümə bahar yox,
qar gəlir yenə...

Müəllif ümitsizliyinin səbəbini izah edib bildirir ki, artıq
gedir, anlamaq, başa düşmək lazımdır ki, bel bağladığımız,
ümid sayıb arxasınca getdiyimiz "uğur" bizim üçün deyilmiş.
Baş alıb getdiyi yolun tən ortasında bu "qara" xəbəri, "qara"

həqiqəti eşidib dərk edəndən sonra yenə "iki əli yaxasında"
qalır:

İndi hansı səmtə, haraya doğru
Üz tutub gedərsən qar yağa-yağa?

Şeirlərinin birində müəllif azadlığa müraciətlə deyir ki,
mən sənə doğma ana kimi baxıram, sən mənə ögey övlad kimi
özgə qapılarna salmışam. Ancaq mən səndən əl çəkən deyiləm,
çünki sən son ümidimin qaldırdığı təslim bayrağısan:

Sən son ümidimin qaldırdığı
ağ bayraqsan, Azadlıq,
mən səni
yıldədən külək...

Azadlıq həsrəti də Vətən həsrəti qədər azablı və qaçıl-
mazdır. Darıxdırıcı, mənasız boşluq içərisində təzyiqlə tab gətir-
məyib zəifləyəndə "üstələyib yıxacaq məni azadlıq həsrəti..."
deyir. Azadlıq sevgisini uzun illər sirr kimi saxlayan müəllif
qəlbinin sükutunda onu əzizləyib, ona ümidlər bəslədi. Bu
əlçatmaz arzusunu hətta ucadan faş etmək cəsarətində də
olmadı:

Azadlıq kəlməsi
ovda çıxır ağzımdan,
o da yalnız
tüfəngim açılan anda...

Bir zamanlar azadlıq ümid, təsəlli olanda onunla baş-baş
verib yaşamaq olurdu:

Və bu can çıxan bürküdə
yənə ikimiz qalırıq
verib baş-baş.
Mən və azadlıq...

Nə qədər ki, bu həsrəti gizli yaşayırdı, xoş xəyallar, həqiqətə çevrilə biləcək niyyətlər ümidi ürəyində bu həsrətin odunu daha da alovlandırır. Və bu həsrət müqəddəs bir arzu kimi yaşanır. O zaman ki, azadlıqdan hamı dəm vurarsa oldu, anlayan da, anlamayan da “azadlıq” deyib qışqırmağa başladı və bu haraya, naləyə, istəyə deyil, qışqırığa çevrildi, onda onun içində bəsləyib böyütdüyü müqəddəs azadlıq arzusu xırdalandı, çilik-çilik olub töküldü:

O bayrağın kölgəsində
Bax həmin o yalqız tində,
Xam dünyanın yedəyində,
tamam sərxoş, it günündə,
Adamsızlıq sifətində,
Adam nədir bir itin də,
it yanında bir bitin də
xoşuna gəlmədim onda
Azadlıqdan dəm vuranda...

3) Mühit və şəxsiyyət. İctimai həyatın görünən və görünməyən ziddiyyətləri, mənəviyyatda baş verən oyanış və sarsıntılar, onların ictimai səbəbləri Vaqifin qəhrəmanının poetik düşüncəsində qlobal dərd səviyyəsində səslənir. Zəmanədən şikayət, dövrün-ictimai mühitin eyiblərinə vətəndaş münasibəti dünya, eləcə də Azərbaycan poeziyası tarixində daimi mövzulardan biri kimi əbədiləşib. Bütün ədəbi nəsillər, bəlkə bütün şairlər bu mövzuya müraciət ediblər. Lakin nə sadəcə şikayət və küskünlük, nə də kortəbii etiraz və tənqid haqq vermirlər deyək ki, bu mövzuda yazılmış bütün şeirlər aid olduğu dövrün güzgüsüdür. Yalnız həyat həqiqətlərini dövrün real mənzərəsini düzgün olmaq və obyektiv əks etdirməklə buna nail olmaq olar. Vaqif zəmanəsinin həqiqətini, yaşadığı ictimai mühiti belə bir obrazlı dillə təqdim edir:

Sonsuz qadın kimi dərdli,
və sonsuz qadın kimi acıdil

bir ələmdir ki, bura,
oxuduğun ən gözəl nəğmə,
ən həzin şeir
yerə düşür ağzından,
quru budaq kimi sınır
ayaqlar altında...

Zəmanəsini sonsuz qadına bənzədir. Sonsuz qadın kimi bəhrəsiz və gələcəksiz bir ələmdə ən gözəl nəğmə, ən kövrək şeir belə öz qiymətini almır, sönük və laqeyid qarşılanır. Dərd də, gözəlliyə də etinasızlıq nəzərdə tutulan mühitin başlıca əlamətidir. Burda ən doğru söz də, yaddaş-keçmişi yaşadan, gələcəyə aparan yol belə gərəksiz olub. Özünü də xilas edib, “özünə gün də ağılaya bilməzsən bu ələmdə”. Burda yalnız bunu bacarasan: “ancaq yazığın gələ bilər özünə...”

Təbii idi ki, belə bir sarsıdıcı mühitdə dövrünün həqiqətlərini poeziya tarixinin yaddaşına köçürən vətəndaş şair də görünməz oldu və danılmaq, gizlədilmək faciəsi ilə üzləşdi.

Görkəmli ədəbiyyatşünas alim M. Cəfər XIX əsr rus ədəbiyyatı haqqında yazırdı: “Bu mütərəqqi ədəbiyyat hakim ictimai quruluşun müdafiə etdiyi, əzizlədiyi, mükafatlandığı məddahlar tərəfindən yox, məhkum xalq üçün yazdıqlarına, həqiqəti müdafiə etdiklərinə görə hər addımda təqib olunan məğrur, qorxmaz və qəzəbli fikir qəhrəmanları tərəfindən yaradılırdı. Bu mübariz və döyüşkən ədəbiyyatın ən gözəl nümunələri çox hallarda həbsxanalarda, sürgünlərdə, mühacirətdə və ya polis nəzarəti altında yaşayarkən yazılırdı. Və bu nümunələrin bir çoxu senzuranın amansızlığı və danosbazların təqibi nəticəsində vaxtında mətbuat üzvi görmür, əlyazması halında yayılır, gizli siyasi dərnəklərdə oxunurdu”. M. Cəfər

Vaqif isə həqiqəti müdafiə etdiyinə görə dustaq fikirlər poeziyası yaradırdı.

Nəfəs hədər
Gəlib gedər,
şeirlər ondan bətər...

Gülüm, yetər,
Qımlıdanma, gözlə bir az,
Allah bilir, bəlkə bu yaz,
Bəlkə min il bundan sonra
əsləri yara-yara,
bu dünyanın yerini
ulduzlardan sora-sora
gəlib bağırram: oyan!
Amma indi, indi dayan...

“Bir dövrdəyəm ki, nəzm olub xar” - Dərdi, kədəri, məhəbbəti Füzulinin dərdinə, kədərinə, məhəbbətinə bənzədiyi kimi, dövrünün sənətə, sənətkara münasibəti də həmin dövrü xatırladır. Oyansan eybəcərliklərlə, yalan, etinasızlıqla, məkr, hiylə və xəyanətlə rastlaşacaqsan. Ona görə də, nə qədər ki, “aləm ayıqdır”, “dünya oyaqdır”, yat! Yat-nidası burada özünü, dərdini göstərmə, sözünü gizlət, nadanlığın qurbanı olarsan-mənasını verir.

Əlindən nə gəlir sənin,
Əlin yerdən üzülürsə?
Dildə sözün, sözdə özün,
Göydə allahın ölübsə?

Sözünlə özünü göstərə bilmirsənsə, yer üzündə haqsızlıq baş alıb gedirsə, gördüklərdən “əlin yerdən üzülürsə”, nə edə bilərsən? “Baltaya Allah deyənin axırda vurulur başı”-misralarında isə dövrün başqa bir qiyafəsi açılır: öldürən, baş kəsən, hökm oxuyan uca hesab edilir, haqqı, ədaləti, hökmü Tanrıdan yox, baş kəsəndən gözləyirlər.

Dövrün bütün ağrılarını içindən keçirməyi bacaran Vaqif onun ictimai-siyasi kökünü araşdırmağa çalışır və millət, xalq üçün bədbəxtlik gətirən hər bir faciəyə, bəlaya obyektiv və qlobal səviyyədə yanaşır:

Yuxuda gördüm səni,
dirilmə, ay nənə, dirilmə.
Erməni bizi, biz erməni,
rus hər ikimizi qırır, ay nənə.
Dirilmə, bahalıq, qıtlıqdır,
qəzəblə, kinlə tutulub
körpələrin də qulaqları,
bir nağılım eşidilməyəcək,
bir laylan yuxu gətirməyəcək daha...

Nə qədər qarışıq, gərgin, acınacaqlı bir mühitdə yaşayırsınız ki, buranı o dünyanın gələn ölüyə də rəva bilmir. Müharibə, aclıq, qıtlıqdır. Qəzəbin, kinin coşduğu bir yerdə layla, nağıl belə eşidilməyəcək.

Vaqif pözeziyasına məxsus fikrin gözlənilməz komik axara salınması üsulu ilə bu şeirdə də rastlaşırıq: bütün ictimai-siyasi-sosial bəlaləri sayandan sonra, nənəni sadə, anlaşılıq tərzdə yola gətirməyə çalışırıq:

Dünya dönüb, dəyişib Bakı,
elə biz də,
üç ev dəyişmişik sən öləndən bəri.
Dirilmə,
tapa bilməyəcəksən təzə evimizi,
dirilmə, ay nənə, dirilmə...

Hər cür mənəvi əsarətə, köləliyə nifrət edən şairin ittiham və qəzəbində xalqın, vətənin də səsini, harayını eşidirik.

Bacım bayquş, zülmətdə çıxdım yola,
neçə kərə yıxılmışdım az qala,
Qurban olum, ulayanda bərk ula,
Səsə gedim, dumanlıqdır, görmürəm.

Belə bir “yolsuz”, ümitsiz zülmət qaranlığında hər şey görünməz olub. Zülmət mühitinin qatışıqlığının mahiyyətini müəllif çox vaxt “tüstü”, “duman” ifadələri ilə açıqlayır. Zamanın üzərinə elə bir qaranlıq çöküb ki, nə gəcə, nə də gündüz

dünyanı görmək, yaxşını-pisi ayırd etmək mümkündür deyil. Bu sarsıdıcı mənzərənin (mühitin) yol göstərən, "kompası" isə yəqin ki, ancaq dağılmış yurdlarda, xarabalarda çuşa gələn bayquş ola bilər. Bayquş səsi, bayquş obrazı şeirdəki ideya mühiti üçün olduqca orijinal bir tapıntıdır.

4) **Gözəlliğin bir anı.** Bu poeziyada dünyanın adı hesab etdiyimiz, bəzi fərqiñə varmadığımız hadisələrinin elə qeyri-adi yozumu, elə əhatəli və təsirli təsviri var ki, onunla rastlaşanda susmalı, susmalı və ancaq susmalı olursan:

Sus, sən Allah, sus!

Karsanmı?

Görmürsənmi səhər açılır...

Karsanmı?

Görmürsənmi səhər açılır

Qonşu evin yastı damına

Günəşin hələ isinməmiş işığı düşür,

yaqut kimi parıldayır

sınıq şüşənin qırıntıları.

Gecələr oyanan ata-baba qəzəblərini unudub

mülayim hürüşür indi itlər.

Bahqlar oynamağa başlayıblar dənizdə.

Nəmdir, şəhlidir hələ qumsal torpaq.

Səhər açılır...

Sus, sən Allah, sus.

Bu şeirin özünü kənara qoyub orada təqdim olunan mənzərəni yaddaşımıza köçürsək və həmin anı təkrar-təkrar yaşasaq, özümüzlü gözəl bir sənət əsəri qarşısında hiss edirik. Səhər açılır...Gözəl bir tablo. Açılan səhərin aydınlığını, təmizliyini nümayiş etdirən şəffaf boyaların harmoniyası, günəş işığının rəngi, dəniz rəngi və s. Səhər açılır...həzın, mülayim dəniz səslı, ümid notları ilə köklənmiş gözəl bir musiqi əsəri...Misraları arxasında rəngləri görürük, səsləri eşidirik. Bu səhərin təmizliyi, paklığı ilə qəlbimizə nur dolur, ruhumuz təzələnir və yəqin ki, mənəvi eybəcərliklərimizin bir qismi, az da olsa bir qismi bu təmizliyin işığında əriyib yox olur. "Çox

zaman gözəl şeiri, əsl poeziyanı "sanki ona insan əli, insan təfəkkürü toxunmayıbdır, sanki o, təbiətdə çoxdan mövcud imiş və şair onu yalnız kağıza köçürür" kimi müəyyənləşdirirlər. Bu fikirdə, şübhəsiz ki, həqiqət əlamətləri var. Gözəllik də, "təbiilik də bütövlükdə təbiətin ayrılmaz xassəsidir". K. Abdullayev

Bir az bu yana otur,

üzünü çevir pəncərəyə sarı,

yağışdan sonra

yarpaqlarında damlalar işıldayan

o zeytun ağacına bax.

Bax, belləcə otur, gültüm, qımıldanma,

sənin şeirini çəkəcəyəm indi.

yadıma sal ya sən gözəl,

ya sən pis bir gününü,

qoy gözlərin heyrət rəngində olsun.

Tərpənmə, qurban olum, qımıldanma,

tapım şeirinin rənglərini.

Yenə də son dərəcə dəqiqliklə canlandırılmış bir səhnə: zeytun ağacının yağış damlları ilə işıldayan yarpaqları və bu yarpaqların üstündəki damllarla baş-baş qalan heyrət dolu gözlər... Şair demir şəklini çəkim, deyir "şeirini çəkəcəyəm indi". Şeiri tablo ilə eyniləşdirir. Şeir yazacam da demir. Deməli, bu görünüş, bu aləm təkcə şeirə sığmır, təkcə şair duyğuları, şair emosiyası azlıq edir. Bu gözəlliyi təsvir etməyə həm də mahir bir rəssam hissiyyatı gerek olur. Elə bir rəssam ki, zeytun ağacına zillənən, xoş və ya bəd gününü xatırladıqca həyəcanlanan gözlərdəki heyrəti çəkə bilsin. Müəllif özündə dayandığı bu poetik gözəlliyi təkcə qələmlə deyil, həm də fırça ilə əbədiləşdirir. Ona görə də deyir: "Tərpənmə, qurban olum, qımıldanma, tapım şeirinin rənglərini".

Başqa bir şeirdə isə bir anlıq gözəlliğin qarşısında zəifliyini belə etiraf edir:

Yox, bu gözəlliğin yanından

tez ötüb keçmək lazımdır,

bir an belə ayaq saxlamaq olmaz,
nəfəs də dörmək olmaz
harasa zillənmiş bu gözlərin qabağında...

Bu poeziyada "dünyanı gözəllik xilas edəcək"-əxlaqi-estetik idealının təsdiqini görürük. V. Səmədoğlunun bütün şeirlərində rənglər, səs, musiqi var. Çox vaxt onun misralarını rəngləri, səsi, avazı ilə yada salmaq olur. Məhz buna görədir ki, bu poeziyanı bambaşqa bir aləm hesab edirik. Bu aləmin öz qeyri-adilikləri var, bu aləmə daxil olduqdan sonra çox şeydən, həzin, kövrək, duyğuların kəşf etdiyi əsrarəngiz gözəlliklərdən, poetik tablolarıdan, həsrətli sevgidən, tənhalıqdan və bəzən kədərdən də zövq alırsan. Məsələn, yağış V. Səmədoğlunun lirikasında canlı obraz səviyyəsində bədiə əxlaqi dəyər və estetik gözəllik meyarına çevrilir, peyzaj lirikası, təsəvvürümüzdəki standart yağış obrazı çərçivəsindən çıxır, insanın iqlimi ilə yox, onun mənavi-psixoloji aləmi ilə vəhdətdə canlandırılır.

Yol verin, çəkilin,
pəncərənin şüşəsiylə
bir yağış damlası axır.
Yağış damlası axır,
axır təmənnasız.
Nə Allaha,
nə dünyaya,
nə insana
tutub üzünü!
Axır, pəncərə şüşəsində
neçə ayın tozunu yuya-yuya.
Aşağı, yalnız aşağı...

Xırdaca bir damla son nəfəsinə qədər üzü aşağı-pəncərə şüşəsindəki neçə ayın tozunu yuya-yuya axır. Biz bu yağış damlasının təmənnasızlığı qarşısında xəcalət çəkməli oluruq. Məqsədli, təmənnalı yaxşılıqlarımız üçün Allahdan, insanlardan həmişə cavab gözləmişik. İstəmişik ki, etdiyimiz hər hansı bir yaxşılıq nümayiş etdirilsin, qarşılıqlı, cavablı olsun.

Şair xırdca detallarla geniş lövhə, yadda qalan səhnə, məkan yaradır və heç bir şeirdə ideya poetik ovqatı üstələmir. Hiss edərsən ki, şeir dilinə məxsus axıcılıq, avazlılıq mənə ilə vəhdətdə olan bədiə tapıntıları yüksək sənətkarlıq istedadından gələn şairlik məziyyətləridir.

Başqa bir şeirində gözəlliyi "qara yuxular kimi qatmaq-qarısq dünya" obrazı ilə təzad şəklində canlandırır və həmin anı itirəcəyindən qorxur, onu şeirləşdirməyə tələsir:

Odur oyan,
vaxt var ikən hələ
bir şeir yazmaq istəyirəm
açılan gözlərindən...

Mənalandıra bilmədiyimiz, adı hesab etdiyimiz hadisələrin, mənzərə və görüntülərin hansı poetik çalarlarla ideya-estetik əhəmiyyət kəsb etdiyinə bir daha nəzər yetirək:

Qumru, bu gün başımdan
Kimsə ağılımı alıb,
Sən qonduğun budaqda
Bayaqdan gözümlə qalıb...

Azad bir quşun budaqdakı yeri qiptə doğurur. Xoşbəxtliyinə köks ötürdüyü quşun asudə, qayğısız vəziyyəti də gözəlliyin bir anı hesab edilə bilər.

Vaqif sözün açılmayan qatlarını açdı və bu qatlarda necə gözəl rənglərin, çalarların örtülü qaldığının şahidi olduq. Poeziyada yeni söz-sözün yeni, orijinal poetik deyim tərzii ilə ifadə olunan fikrə, ideya obyektinə yeni, özünəməxsus münasibət deməkdir.

Çox zaman bərdə, kədərə aludəliyinə görə tənqid olunan Vaqif yoxdan, olmayan yerdə sevinc, təbassüm, işıq zərərlərini də görməyi bacarır. Ən kədərli aləmdə "eyvana qonmuş bir sərçə də sevinçdir"-ümidini yaşayır.

Olmayan yerdə
göydə Ay da azadlıqdır,
yastı damlardan
Aydın apardıyı
yuxulu uşaqlar da...

Yer üzündə azadlıq olmasa belə göydə Ayın azadlığına sevinmək lazımdır və bu azadlığın-Ayın cazibəsindən, əfsunundan ram olan uşaqlar da sevinc, ümid, təsallidir.

5) **Yaddaşa dönüş.** Keçmişə, yaddaşa, xatirələrə dönüş, xatırlamalar çox vaxt həmin uzaq günün, saatın, anın ovqatı, rəngləri, işığı, zülməti, təbəssümü ilə yada düşür, aydınlaşır. Bu xatırlamalarda konkret tarix, hadisə və macara yoxdur. Xatırlanan vacib məqamın mahiyyəti və ona etik-mənəvi-əxlaqi qiymət, münasibət var. Bu mövzuda yazılmış şeirlərin birində həyatında yalnız kölgə kimi qalmış bir qadına görüşün xatirəsinə salam verilir:

Salam,
qaranlıqda rastlaşdığım,
ədəllərindən çəşdığım
qadın.
İri,
zövqşüz saatın
gündüzlər kölgə saldığı yerdə
dayanmışdım.
Kölgə qadın,
kölgə insan.
Yadımdamı?
Yadımdamı
əlini sıxdığım o gecənin adı?
Sarılma həvəsi,
taksi,
konyak qoxuyan insan nəfəsi.

Ömrünün kölgə heçliyi qədər boş, mahiyyətsiz bir anını xatırladan həmin qadına müraciətlə, əslində isə öz-özündən, öz "mən"indən yadına düşən həmin gecənin, anın adını soruşur. Məlum olur ki, yaddaşında ilişib qalmış o gecə beyni şərabdən dumanlanmış bir insanın həvəsi, əyləncəsi çəkisindən, səviyyəsiindən başqa bir şey deyilməmiş...

uşaqkən ölənlərin
fotosuna yapışan
qara retuşlu təbəssüm tək

gördüklərim solur,
yox olur.

Gördüyü, hafizəsinə köçürdüyü nə varsa hamısı get-gedə pozulmağa başlayan təbəssüm rəngindədir. Burada təbəssüm onun xatirələrinin, yaddaşının obrazı kimi təqdim olunur. Ancaq həmin təbəssümün xarakteri, mənə və məzmunu daha artıq qabardılır: Böyük açılmamış, qonçə ikən solan, ölü donuq, nisgilli bir təbəssümün min bir cizgisi, çaları göz önündən keçir. Retuşlu -ifadəsinin əlavəsi isə daha konkret mənə, məzmun yaradır, məlum olur ki, süni, bayağı, sonradan əlavə olunmuşqondarma təbəssüm, xoş ovqat, sevinc yox, kədər, nisgil yüklüdür. Gördükləri isə bu təbəssüm kimi acı, ağırlı xatirəyə çevrilir.

Başqa bir xatırlamada isə, "qış gələndə qapımı ölüb gədlərim döyür"-deyir. Deməli qışda xəyala qapılıb keçmişləri anmaq, dünyasını dəyişən yaxınların ruhu ilə dərdləşmək əzabı ilə baş-başa qalır.

Mən kiməm?- deyə özünü, keçmişini, keçdiyi yolu düşünmək arzusu bəzən mümkünsüz olur. Ümumiyyətlə, Vaqifin poeziyasında "mən kiməm?" sualı "biz kimik?"-sualına bərabər şəkildə qoyulur. Çox zaman bu üsulla öz "mən"ini -bizi yaddaşsızlığımız, unutqanlıığımız üçün qırmanclayır, bəzən isə yaşadığı mühtiri yaddaşsızlıqda, keçmişə münasibətdə günahlandırır:

kimsə düşə bilməz yadına,
çünki bura
yaddaş quraqlığı gəlib,
başdan-başa kimsəsizlikdir bura.

1987-ci ildə yazdığı "Cəsarət-sərvətdir" məqaləsində ədəbiyyatşünas alim Y. Qarayev yazırdı: "Bircə detali xatırlatmaq kifayətdir ki, indi vüsatlı vətəndaşlıq hərəkatına çevrilən v a d d a ş h ə r ə k a t ı n a (saçma bizimdir- İ. M.) filoloq alim və yazıçılar başçılıq edir..." Y. Qarayev. Yaddaşsızlığı zəiflik, acizlik, mənəviyyətsizlik hesab edən Vaqifin poeziyası yaddaşdan başlayır. Vaqif şeirlərində keçmişin, yaddaş tarixinin ağırlarını yaşayanda hələ yaddaşa dönüş hörmətli alimimizin

dili ilə desək kütləviyyə, hərəkata çevrilməmişdir. Fərq də bundadır-Vaqif 1987-də yox, 60-cı illərdə əlinə qələm alanda özünün milli-mənəvi tarixi yaddaşı ilə üzbəüz durdu.

6) Tənhalıq və sükut. Bu poeziyada “tənhalıq və sükut” silsiləsinin tarixi ilk şeirlərdən başlayır. İnsan aqlının, zəkasının dərk edə biləcəyi ən fəlsəfi, bəşəri problem və suallar Vaqifin qəbul edib yaşadığı tənhalıq zirvəsində lirik-fəlsəfi səpgidə izah olunur. Mayası mənəvi sərbəstlikdən ibarət olan bu tənhalıqın bir üzü azadlıqdırsa, o biri üzü həsrət, nisgil qarışıq elə təklyin, tənhalıqın özüdür. Qəribə də olsa bu tənhalıqda iki insanla rastlaşırıq: Biri qərrib, yaxınsız, bəzən anlaşılmadığı üçün kədərlənən,

Köhnə univerməğin
anbarında tozlanan
tünd yaşıl patefonlar tək,
ququşka səsi tək
Mən də

Tək
Tək
Tək

Deyib gileyənən, mənəvi dünyasını qapısı döyülməyən, “kimsə əlində açarı olmayan” evə bənzədən, “Allahsız dünyada peyğəmbər kimi” tək qalan, öləndə belə ağlayanı olmayan (“Allah məni yarı öldür, yarı saxla ağlamağa”) yalnızca bənzəyən, (“hay verir ürəyim yalnızcağın ya dərdinə, ya son məhəbbətinə”), “Əlim təklikdən yanır”-deyib haray qoparan bir adamdır, o biri isə tənhalığı Allah, azadlıq, ölüm qədər müqəddəs bir ucalığa bənzədən,

Ay qız, vallah,
aləm yalqız başdan-başa,
yalqızlığa inan yaşa...

-yalqızlıqda gözəllik arayan, belə məqamlarda özünü güclü, böyük, xoşbəxt hiss edən,

yer üzünün bütün məntiqlərinə
meydan oxuyan qələmimin təklyiyini
dəyişməməm
nə bir dövlət bayrağının kölgəsinə,
nə bir qadın səsinə,
nə övlad nəfəsinə,
nə də, Allah, sənə...

-etirafı ilə sanki “mən xoşbəxtəm, çünki tənhayam!”-nidası ilə özünə qarşı rəhm yox, qıbtə hissi doğuran ikinci bir insandır.

Vaqifin “Mən”i şeirimizin tənhalıq simvoluna çevrilib. Bu əzəbli, lakin müdrik, əzəmətli zirvədə o özünə daha inamlı olur və oradan həyatın və həqiqətin hər üzünü görməyi bacarır. Belə məqamlarda kədəri, dərdi ilə cəsarəti, mübarizəsi vəhdətdə olur. Lirik-pisixoloji-fəlsəfi düşüncə və duyğuların gücü ilə yazılmış tənhalıq şeirlərində Tanrı sevgisi ali məqsəd kimi qalır, bu asudəlikdə əqlini, “mən”ini məşğul edən ilahi fikirlərin daha orjinal və qeyri-adi yozumlarını tapa bilir.

Bir küçə var şəhərimdə,
sakit, qısa bir küçə...
Yetmiş addım o yana,
yetmiş addım bu yana.
Bir siqaret
o yana,
bir siqaret bu yana...

Sakit, qısa bir küçə-mənəvi tənhalıq dünyasıdır. Narahat, fikirli bir adamın özü-“mən”i ilə düşünlü-daşınması, dərldəşməsi məqamıdır.

Bu poeziyadakı tənhalıq elə bir ilahi güvvə ilə vəhdətdədir ki, sahibini coşdurur, ilhamlandırır, ona şeirlər yazdırır, bir sözlə onu şair edir. “Allah qədər tənhə günlərin insan həsrəti”nin səsinə qulaq asa-asa yazır:
bu şeiri yazmışam
qulaq asa-asa səsinə,
sənə, təkə sənə...

Şeirlərinin birində uşaqlığını yağış altında qalmış kimsəsiz parka bənzədir. Yağış damlarının aramsız döyəcəliyi parkın tənhaliği, “əlacsızlığı” ilə özünün arasındakı uyğunluqdan qəlbi üstüyüb. Uşaqlığına gedən yol da bu soyuqdan, soyuqluğun acısından büzüşür:

Yağışın əlinə keçmiş
bu kimsəsiz park
nə vaxtsa yaşadığım
uşaqlığa bənzəyir.
Üşüyür nəm skamya,
soyuqdan büzüşür ciğir.

Bəşəri, humanist, bəzən kövrək hissələrin diktəsi ilə yazılmış, Allaha, tənhaliyə həsr olunmuş şeirlər onun üçün daha müqəddəsdir. Ucada saxlamağa çalışdığı toxunulmaz hissələrinin maddi dəyərlə ölçülməsi isə şairi sarsıdır:

Bu şeirlərə də
pul verəcəklərsə
onda Allah nəyə gərəkdir,
tənhalıq nəyə?

“məni təkliyə atdılar, Tənhalıq qoşa çıxdı” misralarındakı “Tənhalıq mənəm, tənhalıq mənəddir” -məntiqi sanki “haqq mənəm, haqq mənəddir”-fəlsəfəsinin ekvivalentidir. Araşdırdığımız şeirlərdəki poetik “məni” tənhalıq obrazıdır. Bu tənhalıq isə zili, bəmi var, ümidlisi, ümitsizi, “rənglərə həsrət” olanı, “rəngli şəkillərlə dolu kitab”a bənzədiləni var:

Bu gecə bəlkə də
ən sinə döyməli bir gecə,
təkliyin əşura axşamı...

Burada təkliyin ürək parçalayan harayını eşidirik. Sanki ən son pilləyə qalxmış, intihar məqamında dayanmışdır. Bundan da gərgin, emosional və zil səslə mənzərələr var:

Rənglərə həsrət bir ömrün
bomboz səhrasında
dağıdılıb dörd yana qaçmış xordan qalan
bir tənhalıq soprano səslənər,
səslənər səhra boyu, ömtür uzunuu...

Lirik qəhrəmanımızın ömrünün kimsəsizliyində-boz səhrasında cəmdən, çoxluqdan ayrılıb qalmış qadın fəryadı “səhra boyu, ömür uzunu” onu təqib edir. Səhra şeirin mənə yükünü daşıyan, ideyanı yeni ahəngdə təqdim edən maraqlı obrazdır. Səhra sözünün mənalandırılıqda kimsəsizlik təsvürü aydındır. Cəmiyyətdən, kütləvilikdən, çoxluqdan uzaq səhraların boz boşluğunda yalnız qaraltı görünür. Həmin qaraltı bizim qəhrəmanımızdır. Lakin onun tənhalıqında tənhalıq qalan ikinci bir haray-soprano-tənhalıq zili vardır.

Qorxma, qorxma, sakit yaşa,
baş-başa verib
kirimişik üçtümüz də çoxdan bəri.
Ciğir,
Zeytunların kölgəsi
və mən...

Cığıra, zeytunların kölgəsinə bənzədilən “məni” artıq bizə tanışdır. Ciğir, kölgə sükutunun özünəməxsusluğu aydın görünür. Tənhalıqın sükutu, bir də lal harayı var. Tənhalıqla sükut qoşa addımlayır və səssizlikdən-sanki boğula-boğula yaşamaqdan bezib, tükənən qəhrəmanımız öz “məni”nin sükutunu pozmaq istəməyə də, sükutunun rəmzi-simvolu olan sükuta qarq olmuşları-ağacı, gölməçəni, qayanı, yolu, düzü, göy üzünü dilləndirmək istəyir. Səhra sükutunun yalqızlığından məhvi olmaq daha dəhşətlidir. Deməki sükutun da zili varmı və bu zilə qalxanda ürək partlaya bilər. Ona görə də indiyə qədər susan nə varsa mütləq güllə kimi açılmalı, dillənməlidir:

Yox, bu lal yalqızlıqda,
bu tənhalıqın səhra sükutunda
orkestr səslənməlidir bir gün,
güllə kimi açılmalıdır mütləq.
Və eşitməliyə nəhayət
indiyə qədər bizə gəlib çatmayan
ağacın, gölməçənin, yastı qayanın səsinə.
Ayaqlarımız altında qalan yolların
səsi dəyməlidir qulaqlarımıza bir gün:
Eşitməliyə bu düzün,

düzün başına fırlanan göy tüzünün səsinə.
Vallah, insan ömründə hökmən
orkestr səslənməlidir bir gün.

Başqa bir şeirdə isə:

Bu sonsuz sükutdan fəryad qopacaq,
ölmək istəməyən mamontun səsi...

-deyə, əbədi sükutu mamont kimi nəhəngin fəryadı
pozacağı ehtimal olunur. Tənhəliqə dağa bənzədən müəllif onun
iki üzünü-həm yetimlik, kimsəsizlik ağrısını, həm də dağ əzə-
mətinə, dağ ucalığını açib göstərir:

Çiyin-çiyinə vermış
sıra dağlara baxanda,
bir dağ çiyini görməmiş
bizim Göyəzən düşür yadıma.
Gördüyüm dağlardan ən yetimi,
ən kimsəsizi.
Dayanıb yer üzündə
Tənhəliq heykəli kimi,
durub dünyayla
Əskipara kəndi arasında...

7) Öz "mən"inə münasibət və etiraf.

Vaqif söz yoluna çıxanda bu yolun əzabından, məşəqqət-
tindən xəbərsiz deyildi. Bu yolun tarixi ağrılarını içində yaşaya-
yaşaya, bəlkə özü də duymadan, dərdlərini faş etməli, beləliklə
şairlik yükünün altına girməli olmuşdur. Üz tutduğu bu yolun
"öz sözüylə kəsilən yalnız şair dilidir" –təhlükəsini, "şairlər
saatla yox, dərdlə başlayırlar oxumağa" –əzabını, "bizim eldə
şair sevmək qızların qara baxtıdır" –dərdverənliyini bilə-bilə bu
yola çıxmışdır.

Misralardan ağrı, dərd tökülən şeirlərdəki ovqat bəzən
müəllifin özünü də usandırır, söz üstündə nələr olduğunu
xatırlayıb deyir:

Bir söz üstə
min göz olub,
bir söz üstə
min göz dolub.

Özündən, "mən"indən bəhs edən şeirlərin çoxunda Vaqif
özünü bəyənmir və çox vaxt özü ilə bacarmır: arzuladığı kimi
yox, olduğu kimi görünür. Yolcusu olduğu yoldan dönmə bilmir
və son anda taleyi ilə barışmalı olur:

Mən həmişə mən qalacağam,
mən deyən olmayacağam...

"Mən həmişə mən qalacağam" misrasındakı şəxsiyyətin
böyüklüyünü, mübariz və dönməz ruhunu aydın görürük. Bu
səciyyəli şeirlərdə məlum olur ki, daxilindəki şairlə insanın
mübarizəsi ona necə əzab verir. Lakin üçüncü hansı bir qüvvəyə
daha çox maddi aləmlə, real həyatla bağlı olan insanı ilahi,
abstrakt varlıqlar aləminin sakini olan ideal şairin səviyyə-
sindən, tutduğu zirvədən uzaqlaşdırır. Üçüncü qüvvə Vaqifin
öz "mən"idir. Həyatdakı bütün itkiləri, uğursuzluqları üçün
daxilindəki şairi qınayanda belə, onun amalı, məqsədi,
cəmiyyətdəki rolu qarşısında insan kimi səcdə etməli olur.
Məsələn, hətta fiziki nasazlığının şairliyinə əngəl olacağından
belə qorxur:

Bu ürəklə dünyadan və insanlardan
yazmaq olmaz daha.

Şair özünə münasibətdə o qədər obyektiv, təvazökar
mövqedə durur ki, daxilini töküüb araşdıranda razılaşmadığı,
narazılıq hissi doğuran xırda nöqsanlardan belə yan keçmir,
belə anlarda özü-özündən "təngə gəlir", bezir, "yaxından
özümü görməyə gözüm yoxdur daha" etirafında bulunur.

Belinski Bayronun poeziyasını təhlil edərkən yazırdı:
"Bayronun poeziyası-kədərdən doğan fəryaddır, şikayətdir,
lakin təkabürlü bir şikayətdir, elə bir şikayətdir ki, o səndən
bir şey istəmir, nə isə sənə bir şey verir, yalvarmır, bəlkə rəhm
edir; bu qafqaz dağlarına bağlanmış Prometeydir; bu ümumin
əleyhinə üsyan qaldırılmış bəşər övlədidir. O öz təkabürlü
iftixarından yalnız öz-özünə arxalanır. Onun əsərlərindəki
nəhəng qüvvə, əyilməz iftixar hissi, qüdrətli ehtiras, ümum-
bəşəriyyət haqqında danışırkən meydana çıxan qüdrətli ehtiras,
dərdli məhəbbət, bu incə səmimiyyət, insan şəxsiyyətlərinin

əziyyətlərinə tərəf çevrilmiş incəlik və mərhəmət hissi buradan doğur". V. Belinski

Vaqif Səmədoğlunun bütün yaradıcılığı həzin bir nəğməni xatırladır. Bu nəğmədə göz yaşları, yalvarış yoxdur, kədərində isə təsəlli, ümid, məntiqi nəticə var. Onun poeziyası müasir şeirimizdə ümumi axına qoşulmayan, qulaqlarda qala biləcək ayrıca bir səsdır.

Bu sevincək rənglərin mənzərəsindən
yorulmuşam, bezikmişəm yaman.
Gözlərim taqətdən düşüb
alabəzəkliyə baxmaqdan.

Alabəzəkliyi, rənglərin "zildən oxunanları"nı sevməyən şair "günəşə qarq olanlara" həyatdan zövq alıb sevinənlərə qibtə etmir, onlara bəxtiyarlıq diləyir və yağışlı bir gündə yer üzünün bir meşəsində qoca bir vələsə söykənib tənhalıqdan zövq alacağı arzusu ilə təsəlli tapır və belə vəziyyətdə özünü yer üzündə ən xoşbəxt adam sayır. Lakin gözləri "bu sevincək rənglərin mənzərəsindən" bezikmiş, yorulmuş müəllif başqa bir şeirində özünü "rəngli şəkillərlə dolu kitab"a bənzədir:

Deməklə qurtaran deyil,
Vaqif əmi.
Ancaq
uşaqlarla dil tapırsan
içə rəngli
şəkillərlə dolu
kitablar kimi...

Belə bir təzad yaranır: əvvəlki şeirlərin birində rastlaşdığımız "rənglərə həsrət bir ömür" və sonuncu misralar- "rəngli şəkillərlə dolu kitab" -al-əlvan, rəngli, uşaqların gözü- nü, ruhunu oxşayan, onların ürəyini ələ alan bir aləm -mü- qayisəsində başqa bir şeirin aşağıdakı misraları həlledici rol oynayır və yenə "sirr" in üstü açılır.

Bir nağılam, tilsimlərdən
Qurtulsam da qaçım hara?
Bu nağılın axırını
oxumayan uşaqlara...

Başqa bir şeirində özünü küləyə bənzədir və külək olsaydım, görün yolum hara düşərdi? -deyə düşündür. Yenə özündən narazılıq, şikayət hissi ilə üzləşirik:

Özgə, yad dənizlərdə,
Lövbər sala bilmədim,
Bədənim qocalsa da
yaşa dola bilmədim.

Qocaldım, amma yaşa dolmadım-qocalmaqla yaşa dolmaq anlayışları arasında məna fərqi qabardılır. Doğrudan da əqlə, müdrikiyə, kamilliyə qovuşmaq yüksək səviyyə hesab olunur.

Digər bir şeirdə isə özünə qar aqibəti arzulayır. Məzardan da, kəfəndən də imtina edib Günəşin istisi ilə ərziyb torpağa hopan qar ölümini istəyir.

Dar məzar istəmirəm,
İstəmirəm kəfəni,
İstəyirəm yazda qartək
Günəş basdırsın məni...

8) **Şeir nədir?** "Şeir anlayışı bəzi səmtlərdə izah olunanda Füzulinin nəzərində təkcə "mövzun kəlam" olmayıb, sərhədlərini genişləndirir, daha əhatəli məna yükünə malik olur: belə hallarda buraya ümumiyyətlə söz, şeir, ədəbiyyat, hətta bir dərəcəyə qədər nitq, dil və elm" anlayışları daxil olur. Bir az geniş şəkildə götürdükdə, burada müəyyən mənada fəlsəfənin əsas məsələsi olan yaradılışın mahiyyəti məsələsinin özünü görürük. Bir qədər sonra görəcəyimiz kimi, şeirin məşəyi Füzuli üçün xüsusi axtarış predmeti olmaqla yanaşı müəyyən cəhənin müdafiəsində istinad nöqtəsidir, yəni məqsəd olmaqla yanaşı həm də vasitədir. Füzuli şeir üçün birinci əsas şərt kimi fitri istedadın zərurətini irəli sürür".

Füzulinin şeirdən tələb etdiyi bütün prinsiplər Vaqifin poeziyasında gözlənilir. Şeir nədir? -şeir hansı xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirir, hansı məna ağırlığını daşıyır və s. kimi sualların cavabını bu poeziyada görürük. Ancaq təhlilə cəlb edəcəyimiz şeirlərdə Vaqifin şeirə münasibəti əlbəttə, elmi-nəzəri səciyyə daşmır. Öz bədii təcrübəsində şeirin potensial

imkanlarını göstərməyə müvəffəq olan şair onu Tanrının bəxş etdiyi mənəvi nemət kimi qəbul edir, onu sevir, əzizləyir, bəzən onun nazı ilə oynayıb, aqibəti, gələcəyi üçün narahatlıq keçirir, bəzən isə ondan qaçmaq, uzaqlaşmaq istəyir. Bu mövzuda yazılmış şeirlərin təhlilini konkretləşdirmək üçün “şair Vaqif Səmədoğlu üçün nədir?” –sualına cavab arayaq:

Şeir yazmaq tutub məni.
Ağlımı itirmişəm
şeir yazmaq arzusundan.
Dilimə gələn sözlərin quluyam,
ürəyimdə qalanların dəlisi.

Şair coşan ilhamını Tanrının əmri, göstərişi kimi qəbul edir, “göstəriş”lə göndərilən sözlərin qulu, dəlisi olduğunu bildirir.

Şeirə söykənib
baxmaq istəyirəm
dünya dediyimiz şeyə,
dünyadan

şeir arxasında gizləndiyim kimi...

Bu poeziyanın qüdrəti, dünyəvilik pafosu oxucunu inandırır ki, Vaqifin şeirinin ilahi məkan, ilahi mənşə bünövrəsi var. Füzuli şairlik istedadını “Allahın lütfü” hesab edirdi, Vaqif “lütf”dən, mərhəmətdən məmnun olduğu üçün dünyadan qaçanda şeirə-Tanrı mərhəmətinə sığınır, dünyaya şeirin-həmin mərhəmətin işığı, nuru ilə baxır.

Hər itkim bir şeirə dönüb,
hər sözümlə ömrümdə nəşə sönüb.

Şeir onun varlığı, ömrü, günüdür. Beyninin, əqlinin, ürəyinin gücündən, qüvvəsindən yaranan, vücudundan qəlpə-qəlpə qopan şeiri həm də ömrünün “itki”si adlandırır. Çünki daxilini işıqlandıran hər böyük kəlam, söz, poetik fikir şeirə dönüb “mən”ini tərk edəndə güman edir ki, ömrünün işığı azalır.

Nə irəli getmək istəyirəm. Nə geri.
Nə sola, nə sağa.
Dünya bəhanəymiş şeir yazmağa...

Lakin şeir yazmaq onu ram edib. Ona görə də bu ilahi məqamda sanki donub qalmaq istəyir.

Şeir yazmaq məşguliyyət yox, təsəllidir. Müəllif inanır ki, “kağız-qələm olmasaydı” o boyda ölümün gözü qa-bağında birçə gün də yaşaya bilməzdi.

Birdən isə şeirə mübtəla olmağı topa düşmək hesab edir:

İlişmişəm
şeyrlərin hörümçək toruna.
Azad olub
yaşaya bilmirəm...
Amma bəlkə
məna yaşamaq yox,
şeir yazmaq görəkdir...

Dünyaya şairdən baxmaqla real aləmdə insan kimi, hamı kimi yaşatmaq olmur. Şad-xürrəm həyat keçirmək üçün:

Bir ümiddən, bir şeirdən
Bir də ki, Şopəndən qalan
Musiqidən uzaq dolan...

-təvsiyyəsini verir. Ümidlər aldadıcı, yalan, boşluğa, yox-luğa aparır. Şopenin musiqisi dünyanı dərk etdirir. Dünyanı dərk edib yaşamaq isə həmişə əzab verir. Şeir isə ruhumu qidalandırırsa da, insan kimi rahat, qayğısız yaşamağa qoymur:

Şair oldu bu dünyada
Bir yer tapmayıb özünə
Nə sürüdə,
Nə yalquzaq...

“Dünya şairin əsəblərindən keçir. Şair zamanı yaşayır; an-an, saniyə-saniyə keçən vaxt şair ürəyindən axıb keçir, sü-zülür, ağrıdan, əzabdan təmizlənilir”.

Vaqif üçün şairlik daha çox əzabdır. Çünki o, həyatın nəşəsindən, tantəna və sevincindən yox, qeyri-insanilik, mənə-viyyatsızlıq burulğanının dərin qatlardakı ziddiyyətlərindən, dərdədən, kədərdən yazır. Qələmə aldığı hər bir dərdin ağrısını özünün dili ilə desək “diri-diri” yaşayır:

Əl-qol yorulub,
üzülüb ürək,

beyin taqətdən düşüb,
ümidlər əl-ayaqdan
elə hey şeir, yazı yazmaqdan...
Səhər, gecə,
axşam, gündüz,
yağış, gün altda,
hər gün, hər gün,
hər gün diri-diri, aman Allah,
narkozsuz şeir yazmaqdan...

"Narkozsuz şeir yazmaq" ifadəsi elə dəqiq, yerində işlənən bir tapıntıdır ki, onu təkcə Vaqifin yaradıcılıq prosesinə deyil, diri-diri soyulan Nəsimi, yana-yana əriyən Füzuli, gülə-gülə ağlayan Sabir, susa-susa haray qoparan, hökm oxuyan Cavid, Hadi taleli bütün şairlərin yaradıcılıq ağrısına aid etmək olar.

Vaqif şeirləri üçün hərdən işıq, al-əlvan rənglər, təbəsüm arzulayır.

Bir şeir yaz mənim yerimə
gün işığı,
qafiyəm ol,
uşaq təbəssümü.

İşıqdan, səmadan, "gen dünyadan" yazanda belə qaranlıq, zülmət, dar, məhdud mühit məni üstələdi-ətirafını belə açıqlayır:

Bir kor quyunun
zülmət dibinə baxa-baxa
bu gen dünyadan şeir yazmışam
və dünya dar gəlib mənə...

Onun şeirlərində azadlıq ruhu nə qədər güclü olsa belə çox vaxt onlardan narazı qalır. "Söztümün kəsəri öz dilimdə deyil" misrasında bunu aydın görürük. Öz itkiləri üçün şeirlərini qınayır, şeirlərindəki çatışmazlıqlar üçün isə özünü yamanlayır. Ona görə də belə bir qənaət gəlir: hər ikimiz günahkarıq, kaş kimsəsiz bir yerdə üz-üzə qalaydıq, Allahın məhkəməsi qabağında ikimiz də cavab verəydik. Sonda yenə özünü günahkar sayır:

Kaş şeirlərim
üzümə duraydılar
bu kimsəsiz bağda...

Sonralar "iki cani kimi" üz-üzə qalmaq istədiyi şeirləri yaratmağa başladıqı elə ilk anlardanca tək qalmaq istəyir:

Şeir yazdığım zaman
baxma gözlərimə, baxma.
Əllərimə də baxma,
sən Allah, baxma.

Sanki yad baxışlardan özünü itirəcəyindən, gözlərinin nuru, əllərinin təması ilə dünyaya gələcək şeirin şikəst doğulacağından qorxur.

Vaqif şeirlərinin taleyi üçün daha çox narahat olur. Şan-şöhrətə, ad-sana uymayan müəllif özünə-şeyrinə qarşı diqqətsizliyə, nadan münasibətə, cahil fərmanına da dözə bilmir. Düzdür, belə məqamlarda da şeirlərinin qədr-qiymətini qaldırmaq, onların himayədarı və müdafiəçisi kimi çıxış etmək canfəşanlıqı hiss olunmur, lakin:

şeirin gözünü
insan gözləri açır,
ana.

Qorxma yazdıqlarımdan.
Mənim şeirlərim,
kor doğulur, ana...

-kimi ağırlı, gileyli misralarla bizi sual qarşısında qoydu. Cavab isə 60-cı illərdən üzü bəri müasir Azərbaycan ədəbiyyatına aid yazılan ədəbi-tənqidi məqalələri nəzərdən keçirəndən sonra aydın oldu. Müasir şeirləri müxtəlif yönərdən təhlil edən ədəbi-tənqidi yazılarda saysız-hesabsız imzalara rast gəldik. Tənqidçiləri məftun edən şeirlərin mövzusu isə bunlar idi: "Kommunist partiyası", "Lenin obrazı", "ETİ", "Əmək qəhrəmanı", "Böyük Sovet Vətəni", "Oraq və çəkic" və s. Bu cür mövzulardan uzaq olduğu üçün təbii idi ki, V. Səmədoğlunun şeirləri "müasirlik duyğusu ilə yazıb-yaradan" tənqidçilərin təhlil obyektinə düşə bilməmişdir. Lakin tənqidçilərin dili ilə desək, bu "böyük" və "bəşəri" mövzulara həsr olunmuş

şeyrlər bu gün Vaqifin vaxtilə bir isti sözə, obyektiv qiymətə həsrət olan şeyrləri qarşısında necə görünürlər? Həmin şeyrləri yazan da, yazdırıb təriflədən də bu gün susmaq məcburiyyəti ilə üzləşib. Vaqifin vaxtilə "kimsəsiz", "yaxınsız", "dostsuz" deyə məzəmmət etdiyi şeyrlərin isə əsl dəyəri indi-indi açılmağa, etiraf olunmağa başlayır. Ancaq görünməyən, "gözləri açılmayan" şeyrlərinin aqibəti üçün müəllif necə narahat olurdu:

qocalır, aman, Allah,
qocalır bu şeyrlər...
Və bir gün pillələrle
güclə enəcək aşağı bu şeyrlər
amma küçəni keçməkdən
bir kəs qolundan tutmayacaq
bu şeyrlərin...

Müəllif şeyrin təsirini, izini canavar izinə bənzədir. Canavar torpaqda necə iz qoyursa, gözəl şeyrin keçdiyi və gedəcəyi yol da aydın və anlaşılıq olmalıdır. "Bilinsin ki, hardan gəlib, hara gedir sözlərim".

9) **Sevgi və ayrılıq.** "Məhəbbət ali hissdır, fəlsəfi, həyatı məzmun daşıyır, o həmişə-hər dövrün öz fikri-mənəvi tələbləri səviyyəsində tərənnüm olunmuş, hər dövrün hissləri və düşüncələri mövqeyindən mənalandırılmışdır". Vaqif poeziyasına məxsus yüksək poetik səviyyə onun toxunduğu bütün mövzularda eyni dərəcədə gözlənilir. Şairə çox əsirlik məhəbbət poeziyası tarixinin bu günündə yeni, orijinal söz demək, gözəlin, sevgilinin vəsfi, ayrılığın acısı, dözülməzliyi, vüsəlin xoşbəxtlik anı, şirinliyi və s. standart ideya və mətləblərdən kənara çıxmaq, bu bəşəri mövzuya yeni rəng, çalar gətirmək, təbii-həyatı detallarla onu zənginləşdirmək və s. bu kimi yüksək nəticələr əldə etmək müvəffəqiyyəti nəşib olub. Məsələn, onun bu qəlib şeyrlərinin təbiiyi, oxucu ruhuna yaxınlığı daha çox zarafat tərzində yazdığı şeyrlərdə özünü göstərir:

Sevgilim, mən öləndə,
Bir gündə xırsın-xırsın
Ağlayacaqsanmı sən?
Kimin xarabasında

Bir damla yaşa dönüb,
Düşəcəyəm gözündən?

Şeyr bu ahəngdə-yarızarafat, yarıciddi tərzdə davam edir. "Vəsiyyət", "ağı" elementləri, cizgiləri şeyrin ahəngində, sözlərin, ifadələrin məna tutumundan qabardılma da, yenə müəllifə məxsus gözlənilməz komik dönüş şeyrin kədər təəssüratına təbəssüm qiğılıcını da əlavə edir:

Ağla, olanım, ağla,
Ağla, qalanım, ağla,
Ağla, mən ölüm, ağla...

Sevgilisinə başqa bir müraciətinə məlum olur ki, öz ölümünü onu qorxutmur:

Ölümdən qorxmuram, gülüm,
qorxuram
sənsiz sağ qalacağımndan.
Qorxuram yaman...

Burada şairi daha ciddi, tutqun götürürük. Çünki o özündən, ölümündən yox, özündən artıq sevdiyi insanı itirəcəyindən qorxur. Bəzən isə özü onu "uzaqlaşdırır", "yola salır", "göndərir". Bunun isə bir neçə səbəbi var: "bizim eldə şair sevmək qızların qara baxtıdır" -həqiqətə söylənib birinci fərziyyəimizi irəli sürə bilirik: Vaqifin sevgisi nə qədər böyük, bütöv olsa da sanki "məndən sənə yar olmaz" xəbərdarlığını verir: "...gəlsəm, gəlişim, sevsəm, məhəbbətim yalan çıxacaq əvvəl-axır". Çünki "Məni də başqalaşmağa qoymur anlımdakı yazılar" -qənaəti qətidir. Nisgilli şair taleyi yaşamaq onun alın yazısıdır. Bəlkə də sevgidən, sevgilidən qaçmaq olar, alın yazısından-şairliyindən isə qaça bilməz.

İkincisi, çox vaxt özü çəkdiyi sarsıntı və iztirablara sevgilisini şərik etmək istəmir, onun ayrılıq, həsrət ağrısını da dərdlərinin üstünə gəlir, lakin onu uzaqlaşdırır, suyu qurumuş kor quyuya bənzəyən ümidsiz, bəhrəsiz, səfasından çox cəfasi olan taleyinə yol yoldaşı olmaq əzabını sevdiyi adama rəva görmür. Bu tale, baxt, ömür üçün yaxşı nə varsa hamısı onu tərək edib gedib, ona görə də deyir:

Odur sən də yığış, daha vaxt ötür,
Götür nəfəsini, əsəni götür,
Yadından çıxmasın bir barmağın da,
Saçının rəngi də, tərs baxmağın da,
Qoyma burda qalsın dərinin ağı,
Üç-dörd dişini sınımış Qonkonq darağ,
Mən yalan deyəndə gülməyini də,
Burda qoyma bura gəlməyini də...

Görün sevgilisini necə "pay-pürüslə" yola salır. Əslində o sevgilisindən ona qalan, yaddaşına həkk olan və həmişə onu xatırladacaq, unutdurmayacaq əlamətləri sayır: səsi, nəfəsi, barmaqları, saçının rəngi, dərisinin ağılığı, tərs baxışı, gülüşü, yaddaşından silinməyən gəlişi, bu gəlişin xoş təəssüratı və hətta, doğma xatirəyə çevrilmiş "üç-dörd dişini sınımış Qonkonq darağı"...

Üçüncüsü, elə məqamlar olur ki, onu özü üçün yad hesab edir, "sən mənim üçün artıq yoxsan!" – qəzəbi səslənir:

Bu məktubunu azı otuz dəfə oxudum...

Onu yazanda sağ idin, dipdiri idin.

İndi məzar qaranlığından ağaran

sümük yığındır bu məktubu yazan əlin.

Yenə bu məzmunlu başqa bir şeirdə qəzəbli suallar yağdırılır:

Qaranlıqda cırıltısından
rəngini duya bilərənmimi
açılan qapının?

Və deyə bilərənmimi
açılan qapının arxasında
ölən kim idi?

"Qapı" qəhrəmanımızın daxili dünyasının, mənəvi ələmini, tənhalığın qapısıdır. Başqa bir şeirdən "dəyülməyən bir qapının rəngi, sapsarı" – məlumatını almışdıq. Ancaq bu qapının arxasında-aşıqın tənhalıq dünyasında ölən kim idi?

Xəbərini yoxdur ki,
cırıltıyla açılan
və rəngini bilmədiyini

qapı arxasında ölən
sən idin, sən...

Nəhayət bu "uzaqlaşdırmanın" əsas səbəbi:

Mənə sevib ayrılmağa
bir qadın verin.

ürəyimdə bir ayrılıq qəribsəyib,
və bu ayrılıqdan bir şeir...

Sevib ayrılmaq sevgini uzunömürlü, qiymətli, müqəddəs edir. Elə bir sevgini ayrılığın vasitəsilə bilə-bilə müqəddəsləşdirir ki, onun haqqında yazacağı şeir təsirli, gözəl, bənzərsiz olsun. Ona görə də vəisal xəbərini eşidəndə sevinməkdənsə, qorxur, həyəcan keçirir, elə bil qoruyub saxladığı qiymətli bir şeyi onun əlindən alacaqlar:

Gəlmə, gəlişindən yaman qorxuram,

Sənsiz külək həzin, buludlar aram.

Ayrılıq mehriban, ayrılıq doğma,

Gəlmə, ayrılığın evini yıxma.

Gəlsən, ayrılığın da, kədərin də evin yıxılacağına ("sevinclər içində təklənər kədər"). Bunları itirsən "incik şeirlərim" də məni tərk edib gedər. Mənə vəisal yox, ayrılıq gərəkdir. ("Elə bil ayrılıqdan süd əmib uşaqlığım"). Ayrılıq doğma, əziz, mərhəmədir:

Boynuma daş bağlayıb,
atın məni Ayrılıq dənizinə,
üzüb çıxacağam, batmayacağam.

Ayrılıq yolunun ən yaxşı bələdçisi mənəm! –deyir. Ayrılıq əbədidir, dünya ayrılıqla başlayıb, ayrılıqla qurtarır. Gördüyüm hər şeylə, rastlaşdığım hər insanla ayrılmaq zərurəti "belimi əyib, bu allahsız yüküylə" –deyə şikayətlənir.

Ancaq şairin ayrılığa münasibəti haqqındakı qənaətimiz elə fikir oymamasın ki, o öz həqiqi, böyük sevgisini hər şeyə dəyişməyə hazırdır. Xeyir, əslində ayrılığa meyil də elə sevginin böyüklüyünü, ucalığını, ilahliliyini qorumaq üçündür. Sevgilisinin xatirəsi onun ruhuna qida verir, onun ürəyində həyat eşqini coşdurur, həm də kədərli, ölgün "musiqisiz" gün-lərin sükutunda sözsüz bir nəغمə kimi yada düşür:

Yeganə ümidim sən idin,
Sən də belə, belə düşürsən yadıma,
Həzin, yanıqlı bir nəğmə kimi...
O da sözsüz...

10) Dəlilik və dəlilər. Dünya bədi fikir tarixində dəlilik mövzusunda müxtəlif məqsədlərlə müraciət ediblər. Çox zaman isə dövrün ictimai-siyasi eyiblərini açmaq üçün qeyri-normal, gültünc görünən insan qiyafələrindən-dəlilikdə əslində vasitə kimi istifadə ediblər. V. Səmədoğlunun poetik yozumunda dəlilik mövzusunun qoyuluşu yeni və düşündürücüdür. Onun qəhrəmanları sözlün haqiqi mənasında dəli olmuş, havalanmış, zehni, əqli cəhətdən xəstə olan adamlardır. Hətta onların konkret adları (dəli Qabil) müşahidə olunan yaşayış tərzı, hərəkətləri və s. haqqında məlumat verilir və bütüm bu görüntülərdə dəliliyə insan anlayışı fəlsəfəsinin ziddiyətli məqamları kimi baxılır. İnsanın min bir qiyafəsi, görünüşü var, onlardan biri-qeyri normal hesab etdiyimiz, qəbul edə bilmədiyimiz biri də dəlilikdir. Dəlixana dünyanın ən arzu olunmaz, ürək ağrıdan, əzabverici yuvalarından biridir (əslində yuvasızlıqdır). Burada əzab çəkən dəlilərə qulluq etməyə məcbur olanların işi, sənəti də xoşagələm deyil. Hər kəs öz sənətini sevməlidir, sevdiyi sahədə çalışmalıdır. Doğrudanmı dəlilərlə işləmək, onlarla gün keçirmək kimin üçünsə zövqverici ola bilər?

Gözləndiyi, arzulandığı yerdə
heç zaman doğulub, yaşamayacaq insan
dəlixana həyətdə bitmiş
o söytüd kimi...

Yuvasını seçmək ixtiyarı öz əlində olmayan söytüd-dilsiz-ağızsız, ixtiyarsız ağac belə dəlixana həyətdə, buraya zorla, əl-ayağı bağlı gətirilən dəlilər kimi "məcburi", ölgün görünür.

Ancaq təbiət gözəlləri-söytüdü də, çinarını da burada, bu həyətdə bitməsi təsadüfi deyilməmiş. Sanitar tərəfindən döyülən, təhqir olunan bir qızın dərdinə, iztirablarına dözə bilməyən ağaclardan birinin aqibəti ilə tanış olaq:

Sən o qızı döyən zaman,
Açılmamış güllər soldu,

Dəlixana həyətdə
Bir ağacda dəli oldu...

İnsan əli ilə döyülən insanın ağrısına hay verən təbiətin ən kiçik hissələri- "yer üzünün ən əlacsız yarpaqları" şəirdə ideya-fəlsəfi cəhətdən mənalıdır. Əlacsız bir qızın döyülməsi mənzərəsinin dəhşətindən ağaclardan biri dəli oldu, yarpaqlar xışıldadı-yəni etiraz etdi, qızla bərabər qışqırdı, ağladı, hətta, qızı ovundurmaq üçün "dəlixana divarını öpdü çinar budaqları..." Şeirin əvvəlində isə məlum olur ki, qız döyülməsinin səbəbi elə bu ağaclardan biri ilə əlaqəli imiş. Qız ağaca çıxdığı üçün döyülür. Ancaq qızın kobud, qaba sanitar tərəfindən qəbul olunmayan hərəkətinə müəllif belə haqq qazandırır:

O qız sənəin gözlərinlə
O ağaca baxmamışdı,
O qız o gün o ağaca
Elə-belə çıxmamışdı...
O qız çıpaq çinarını da
Başında hava görmüşdü,
Allahın atıb getdiyi,
Boş qalmış yuva görmüşdü...

Dəli dediyimiz adamlar öz həmcinslərindən qaçıb ağaca, çölə, düzə, səhraya pənah aparır. Belə bir sual doğur: Bəlkə insan xislətinin eybəcərliklərindən, dözülməz ikrah, qəzab, hirs-hikkə doğuran mənfiliklərindən zinhara gələndə insan dəli olur? Biz onlardan qorxuruq, onlar bizdən qaçır, adətən baş götürüb evdən-əşikdən gedir. Qeymə Məcnun deyirlər, səhraya üz qoyur. Səhrada dözür, insanların arasında yaşaya bilmir.

"Dəlixana binası da bir evdir. Evdir evlər içində..." – deyən şair inandırır ki, dəli olmaq, dəlilik qorxulu deyil. Çünki dəlilərin də öz dünyası var. Və bəlkə bu "dünya"ya bizim dərk etmədiyimiz dünyanın dərk olunmuş, açılmış sifətləri, haqiqi mənzərəsi məlumdur, ona görə əsl haqiqəti dərk etdiklərinə görə dözə bilmirlər?!

Həm də dəlilərdən ona görə qorxmaq lazım deyil ki, onlar biz görün səmanı, ağacı, insanları görür, biz eşidən səsləri-

yarpaq xıslıtsımı, insan səslərini eşidir. Onların da xatirələri var, onların da gözləri yol çəkir (“Gözləri dikilib yolsuz yollara”).

Dəli gözlərində yaşarmır kədə.

Onlarda-dəlilərdə müşahidə olunan bu hal maraqlı suallar meydana çıxarır. Dəlilər kədəri göz yaşı, ağlamaq, sızlamaq səviyyəsində yaşamır. Normal adamlar dərdi göz yaşları ilə qətrə-qətrə azaldır. Dəlilər isə dərdə, faciəyə hissiz, həyacansız yanaşır. Onların duyumunda kədərlənmək ölçüsü itib. Ona görə onları qanmaz, nadan, arsız andlandımaq düzgündürmü? Bəlkə əksinə bu adamlar həssas, incə ruhlu, ürəyiyumuşaq olduqları üçün dərdə, qəmə tab gətirə bilmədiyi üçün dəli olub, havalanıblar. Dərddən dəli olandan göz yaşı ummağa dəyərmi?

Müəllif bəzən dəlilərin halına acıyan, onları kənardan müşahidə edən adamın dili ilə danışsrsa, bəzən də dəlilərin adından danışır:

Sıraya düzüb sayırlar
Sanitarlar bizi səhər.
Dünyanı gəzə bilirik
Qapıdan hasara qədar.

Bu mənzərə təkcə dəli taleyinin yaşadığı həyat tərzini çərcivəsinə aid olmur. Bu mühiti səsi, azadlığı alınmış, “nəzarət”də yaşayan normal insana da şamil etmək olar. “Burda görək lal olasan, danışmasan söyülməzsən” – misrasındakı məkan- “burda” –ünvanımı axtaranda bir qapıya, yalnız dəlixanaya gedib çıxmırsan. Dəlixana həyatından bəhs edən şeirlərdən birinin aşağıdakı misraları sübut edir ki, “burda” adlandırılan həmin yerin sakinləri təkcə dəlilər deyil:

Yaddaşıma tövbə demişəm burda.

***

Burda xatirəyə iynə vururlar.

***

Burda bilsələr ki, yaddaşım vardır
Atamın adı da yetməz dadıma...

11) Ümidin iki üzü. Vaqifin ilk şeirlərindən dünyaya ömrün qürub çağında dayanmış ahıl, dünyanın hər üzünü görmüş adam qənaəti, nəzəri, ümidi ilə baxıb. Bu ümidin isə iki üzü olub. Birincidə həyat eşqi, yaşamaq ehtirası, dözümlü, mətanət, inam möhkəmliyi var. Bu üzə hətta sönmüş, məhv olmuş arzu, ümidin dirçələcəyi inamını da görürük:

Hansısa sönmüş umudların,
Hansısa yanmış arzuların,
Yenidən doğulacaq o gün.

Belə ümidlizlə anlarda hələ yaşanmamış, gözələnən səhərlərin təsəllisi ilə ömrün bezdirici, ölgün gecə xofu aradan götürülür. (“Çox qorxmə gecələrdən, üzə gələn səhər var...”) Bu səhərlərin birində bəxtinin mütləq açılacağı ümidinin nikbin, pafoslu bəyanı Vaqif poeziyasının ideya-fəlsəfi xarakteri üçün hətta bir az qəribə görünür:

Bilmirəm, mən ölüm.
Ancaq açılacaq baxtım,
hökmlən açılacaq
özü də bəlkəsiz...

Bəzən yaşamaq, yazıb-yaratmaq, sevmək ehtirasının aşırdaşlığını da görürük:

Yer üzündə hələ neçə oxunmamış nəğmə,
yer üzündə neçə yazılmamış şeir,
yer üzündə
neçə dəfə deyiləcək “sevirəm” sözü
varmış, qalbmış, Allah!

İkinci üzde isə birincinin tam əksi olan, daha artıq məntiqi və real nəticələrlə əsaslandırılan mühakimələrlə qarşılaşırıq.

Şeirlərin birində arzusunu kor doğulub yuvasında yatıb qalan quşa bənzədir. Arzusu kor, ümidlərinin isə “keçmişə boylanmışdan gözlərinə ağ gəlib”. Bu sayaq ömrü hansı yola yönəltmək olar?

Belə gündə
bağlı qapılara gedib dirənir
yer üzünün bütün yolları...

Bələ ölgünlükdə isə nə bahar çiçəklərinə baxmaq, nə də onlardan nəğmə demək olmaz. “Ömür çarxına çəkilib ümidlərin divarında” –ömrü ölümə təslim etməyən ümiddir. Ancaq heç bir yola aparıb çıxarmayan, “nimdəş paltar” kimi bədəmindən çıxarıb əli ilə yerə atdığı ümidləri, inanları özü üçün ölmüş hesab edir. Onların yoxluğuna dözə bilməyən qəhrəmanımız intihar qapısına əl uzatmalı olur:

Yediyim ehsan payıdır
Arzu, ümid yasında.
Əl uzadıb dayanıram
İntihar qapısında...

1965-ci ildə, 26 yaşında ikən yazdığı “Şəffaf balıq” poemasında müəllif ümid fəlsəfəsinin hər üzünü açmış, bu haqda bitkin, məntiqi fikir söyləməyə nail olmuşdur. Poemanın ideya-bədii sistemində lakonizm, mühakimə ardıcılığı, davamlılığı xüsusilə diqqəti çəkir. “Mən burdayam, İlahi...” kitabında 1963-cü ildən 1996-cı ilə qədər yazılan şeirlər xronoloji ardıcılıqla tərtib olunub. Poema kitabı sonunda verilib. Mütaliə prosesində 1996-cı ildə yazılmış şeirlərdən ayrılıb, 31 il əvvələ qayıdırıq. Məntiqi cəhətdən isə “Şəffaf balıq” qayıdış yox, nəticə kimi qəbul olunur.

Taxta nişanlara atılarkən
bir gün sinəmə gələcək güllə.
Ürəyimin infarktı
yolda ikən hələ,
dənizə gəldim.

Poemanı mərhələlərə bölmək və bu istiqamətdə təhlil aparmaq istəyirik. Birinci mərhələ-gedişdi. Dünyanı bütün varlığı ilə dərk edən bir adamın yaşadığı boz, sönük, bayağı bir aləmdən-“Evlərin, divarların, rəngi solmuş qapıların qoxusu”ndan, “gecələrin tənhalığından”, “Bakı divarlarının ilıq kölgələri”ndən, “Bakı koridorlarının addımlarla dolu sirri”ndən, “açıq pəncərələrin maqnitafon səsi xoşbəxtliyindən”, “yeni binaların ev-ocaq ola bilməyəcək axtalığından” uzaqlaşmaq, ümidinə sığınub təmizliyə, genişliyə doğru irəliləməsi, gedişdi.

Dənizə toxunub, qayaya dəymiş güllə kimi
kənara sıçradı
günlərimin qurğuşun ağırlığı.

Düşünürsən ki, tilsim sındı, qurğuşun ağırlıqlı-əzablı
günlərə son qoyuldu. İndi qarşıda gəniş, sonsuz bir dünya nəhə-
yət ki, bu əzabkeş insanın ümidinə əl eləyir, onu çığırır.

İçimdə
nəyinsə ölüm-dirim davası
çölməkdə-Xəzər-
-Aram ölümün nəhəng epopeyası...

Ölüm ya qalın! qətiyyəti ilə insan ömrünün torpaq,
dəniz, qaya dözümlüiyü üzərindən keçib,

Torpağın
dəniz dolu ovcuna endim.
Suyula,
qayalarla,
balıqlarla bələndim...

-deyir və sevinir, çünki hələ ümidlə qoşa addımlayır.
Ümid onun arxası, dayağı, yol yoldaşı, gələcəyə vəsiqəsidir.

Göndərdiyin
yuxulara baxdım.
Çox sağ ol, kapitan.
Küləklə doldu ömrüm,
yelkən sayağı.
Üzöldü
yer üzündən
get-gəlimin ayağı...
Üzüqoylu yıxılıb
Göndərdiyin gəminin
mavi göyərtəsinə,
üzdüm.
Göndərdiyin dəniz böyük,
hər ləpəsi
bir insan ömrü.
Ləpələrin paradı
axır dayanmadan.

Bu xoşbəxtlikdirmi? Gecələrin dəniz arzusuyla dolu tənhalığı arxada qalıb, dəniz arzusuna çatıb. Razılıq dolu bir məlumat. Külək yelkəni hərəkətə gətirən kimi arzu, ümid dolu yuxular ömrünə dayaq olub. Hər ləpəsi bir insan ömrünə bərabər dəniz sonsuzluğunda, azadlıqda, sərbəstlikdə, yer üzünün əzablarından xilas olmuş, gəminin mavi göyərtəsində üzüqoylu düşüb üzdükcə üzür. Bu mənzərədə sanki dünyanın bütün zülmərinə, əzablarına meydan oxuyan hegemonluq, bitməzlik, tükənməzlik duyulur. Bu gediş adamı elə valeh edir ki, qəhrəmana qoşulub elə hey getmək, getmək, uzaqlaşdıqca uzaqlaşmaq istəyirsən...

Bu mərhələdə qəhrəmanımızı xoşbəxt görürük. Amma... "Amma"nı həssas, səksəkəli, bədbəxtliyi, təhlükəni dönə-dönə yaşamış əzabkeş qəhrəmanımız qabaqcadan görür və bununla da yeni, qayğılı narahat bir mərhələ başlayır:

Amma sahil yox...

Kapitan, ayıq ol!

Sahilsizlik, bəlkəsizlik, ümitsizlik baş alıb gedir. Qəhrəmanı qorxu, təşviş bürüyür. Çünki o, "büdrədir məni insan yolunun səkisizliyi, insan ömrünün bəlkəsizliyi" qorxusunu hardasa, haçansa bir dəfə yaşamışdı. Və bu mərhələ qəzəb və kinayə qarışıq bir nida ilə bitir:

Allah

insan ağzıyla deyir:

-Yoxam...

Eşidirsənmi kapitan!!!

Burda insanın haqqa dönüklüyündən daha çox, haqqın, Yaradanın öz bəndələrindən üz çevirməsi vurğulanır. "Yoxam!..." qəzəbini Allah özü insanlara dedidir. Onların şeytanla əlbirliyi, haqsızlığı, fitnə-fəsadı Tanrıya ağır gedir. Siz məni eşitmirsiniz, mən sizi necə eşidim-qəzəbi ilə sanki "yoxam, əl çəkin"-deyir.

Poemanın həzin, ahəngli axarından uzaqlaşmaq istəməsək də, bir məsələyə toxunmaq istəyirik. 60-cı illərin ab-havasını göz önündən keçirəndə Vaqifin bu uzaqgörənliyinə də təəccüb etməli oluruz. Axı alimin də, şairin də, mollanın da, ateistin də

"Allah yoxdur" "fəlsəfəsinin" eərəş qalxdığı bir vaxtda Vaqif bütün şeirlərində ancaq Allahla dərdləşir, söhbətləşirdi...

Şəffaf balıq-qəhrəmanın varlığı ilə ümidi-gələcəyi arasındakı məsafə ölüm-qalım təərəddüdünün sərhəddi-poemanın əsas ideyasıdır. Şəffaf balıq ümidi olmalıydı:

Balıq olmalıydı,

Balıq qalmalıydı,

biz olmaqçın,

biz qalmaqçın.

Qayalar suda qara,

qaranlıqdan işığa,

keçə biləcəyimin

ümitsizliyi

boğurdu məni,

Yeganə ümidim sən,

sən də balıq içindən...

bəlkəsizlik

səsləndi yenə,

qarıxdı dənizin yaşılına,

dəniz içi qayaların qarasına.

-ümid tükəndi, güman kəsildi...

Dərdim yayıldı dənizə,

qalxdı üzə

ada-ada.

Balığa dedim dərdimi

ürəyimin jarqonunda...

"Dərdimi dağa desəm, dağ əriyər" ifadəsi qədər mənalı, fəlsəfi və emosionalılıqla qələmə alınmış bu misralar qəlbimizi riqqətə gətirir. Dərdin ağırlığına bax! Dənizə də güc gəlir, dənizi bürüyür, ada-ada üzə qalxır. Yalnız özü bildiyi dildə dərdini balığa deyir, balıq anlamır:

Anlamadı,

Şəffaf bədən,

Şəffaf beyin,

Şəffaf ürək,

Şəffaf dünya,

Taleyimizin şəffaflığı
Şəffaf balıq...

Vaxt isə öz axarında idi. Vaxt gecəyə, qaranlığa doğru irəliləyirdi.

Yavaş-yavaş
sürünürdü dənizə
qaranlığı göy üzünün.
Qaranlıqla dolub
bir az da
ağırlaşdı dəniz.

Bəli, son ümidin son sığınacağı beləcə qaranlığa, zülmətə qərç oldu. Ümidindən uzaq düşdü. Həlbuki “Razıydım ölümə, sənin ölümünü istəmirdim, ümidim” –deyirdi. Ona deyəcəyi sözlər gecəyə qarışıdı. Hər ikisinin üstünə qaranlıqlar çökdü, arada da:

Nəhəng,
dəmir darvazatək
Şəffaf balıq
dayanmışdı aramızda.

Həyatının hansı məqamındasa “Yaşayırım, dözüürəm. Bir misra da, bir gecə də... Çünki mühit içində tərədən dırnağa kimi ümid içindəyəm” –deyən qəhrəmanımız indi həyatının, dözümlünün yeganə səbəbini-ümidini dəniz zülmətinin sonsuzluğunda itirmək təklükəsi ilə üz-üzə dayanmışdı.

Poemamın süjetini “romantik gediş və real, qayıdış” planı əsasında təhlil etsək çoxşaxəli, fəlsəfi, bəzən fantastik boyalara, örtüklərə bürünmüş ideyaya-nəticəyə, mövcud məntiqə daha çox yaxınlaşmış olacaq. Qəhrəmanın çıxdığı nöqtə-real, həyatı, hətta tanış mühitdən ibarət bir məkandır. Bu məkanın qoxusundan, tənhalığından, bezdirici, yorğun dözümlündən, yalan xoşbəxtliyindən, gümansız gələcəyindən baş alıb gedən səyahətçi qəhrəmanımız apardığı son tikə ümidini-həyat eşqini Şəffaf balıq yoxluğunda, Şəffaf balıq rəyasında əldən verir. Yəqin ki, şair qəhrəmanımızın həyatda ən böyük itkisi elə bu olub. Bəlkə razılığa bilədiyimiz tənhalıq, ayrılıq, ölüm, kədər, ümitsizlik, bəlkəsizlik mövzularının özülü, bünövrəsi elə bu itkidən tökü-

lüb. Axı müəllifin bütün yaradıcılığında bu itkinin həsrəti duyulur: “Ümidlərimi buza qoyun”, “Bilirsənmi, artıq kəşib ümid keçən yolları, Tikilməmiş türmələrin hörlülməmiş hasarı”, “Tikə-tikə itirirəm ümidlərin bəlkəsini...”, “Ümid döyən qapımı dünya bağlayıb gedib”, “Yol görünmür, bir ev yox, yaxın itib uzaqda. Ümidlə güc qalmayıb, o ki, qaldı ayaqda”, “beyin taqətdən düşüb, ümidlər əl ayaqdan”, “Ömür çarxına çəkilib ümidlərin divarında”, “Di gəl daha çatmaz gücüm, tab gətirə bilmərəm artıq birçə ümidə də”, “Ümid dərsləri bitib, qurtarıb arzu məşqi”, “Yediyim ehсан payıdır, arzu, ümid yasında” və s.

Və nəhayət son mərhələ-dönüş. Arzu dönüb qanadlanmış xəyal dənizində üzdükcə üzmüş, son anda “gecəyə atılmış iki xırda gecə” kimi yox olmuş:

Əlimi
uzatdım irəli.
Üzdü balıq.
Balığın yerində
qoca hindli gözləri tək
qəmli qaranlıq.

“Qoca hindli gözləri” bənzətməsi mənalığı və dəqiqliyi ilə diqqəti çəkir. Qoca hindli gözlərini görməsək də, “qəmli qaranlıq” ifadəsinin təsiri ilə bu gözlərin yer üzündə bəlkə də ən kədərli, hüznünlü və ümitsiz qaranlığa qərç olduğu hiss olunur. Yoxluq, heçlik zülmətinə əl uzadıb, dərddli gözlər qədər sarsıdıcı bir ilğımla rastlaşır və başa düşür ki, bu ilğıma baş vurmaq və onu yara-yara heçliyə doğru irəliləmək əbəsdir. İstəsə də özünü aldada bilmir. Deməli, onun üz tutduğu, əl uzatdığı, can atdığı məkan əslində heç nə, yoxluq, boşluq, anlaşılmaz bir ilğım imiş... Arzusuna, ümidinə, dözümlünə dayaq olan yalanla, xəyalla vidalaşmaq və gəriyə-real mümkünliyə dönmək, gəriyə baxmadan çırpdığı qapıya indi baş əymək qalırdı. Çıxanda özüylə az da olsa həyat eşqi, ümid, inam aparmışdı. İndi boş əllə qayıdıb gəlmişdi.

Qapımı açsalar içindəki, ətrafındakı boşluğu duya-duya, əzab çəkə-çəkə və ömrü uzunluğunu bu acı həqiqəti pıçıldaya-pıçıldaya yaşamaq, dözmək məcburiyyətində qalacaqdı.

Sahilə döndüm.
Doydum
sahilin
torpaqla cəftələnmis qapısını
Çox döydüm,
çox döydüm,
çox.

Qapını açırlar. Tamaşadan çıxanda nömrəni uzadıb palto-sunu alan tamaşacı kimi dərk etdiyi acının ahını asılığa uzadır və cismani varlığını alır:

Açdılar qapını.
Uzatdım asılığa
bir insan ömrünün ahını.
Aldım
ciyərlərimi,
qollarımı,
ayaqlarımı,
qalan günlərimin saatlarını.
İnsanımı geydim.
Daha konkret, real bir yola üz qoyur:
Yeridim qayalara sarı
Sonra sola
Asfalt yola
İrəli
Abbasın dükanından o yana,
Avtobus stansiyasına.

O yola üz qoyur ki, orada da nə vaxtsa daha bir səfərə çıxmaq üçün yol gözləyəcək...

Bu fəsildə müxtəlif məzmunlu şeirləri təhlil edə-ədə Vaqifin lirik qəhrəmanı, poetik "Mən"i kimdir? –sualına cavab aradıq. Bununla da Vaqif poeziyası, Vaqif dünyası haqqında təsəvvür yaratmaq, onun əsil mahiyyətini açmaq, şəxsiyyətini, daxili aləmini, bu aləmin görünməyən tərəflərini göstərmək istədi. Ədəbi tənqidimiz, geniş oxucu kütləsi üçün bir az "sirlı", "anlaşılmaz", "çətin" görünən Vaqifin şeirini dərk etmək üçün onun mənəvi-poetik dünyasının qapısını açmaq-bu qapının

açarını əldə etmək lazımdır. Bunun üçün isə Vaqifi kitab-kitab, şeir-şeir yox, misra-misra, kəlmə-kəlmə öyrənmək, araşdırmaq, tanımaq gərəkdir.

Bu aləmə daxil olandan sonra görürsən ki, "mən qaranlıq deyiləm" –deyən şairin yaşadığı dünya işığı, təmiz, zəngindir. Burada əsil sevginin, həqiqi gözəlliyin nə olduğunu daha düzgün anlayırsan. Anlayırsan ki, şeir tənqid, tərif, tərənnüm, təbliğat vasitəsi deyilmi. Şeir mənəvi saflığın, gözəlliyin bir üzü imiş. Tənhalıq, sükut, yaddaş, ölüm, ayrılıq haqqında yeni söz çədirsən. Mühitin, zamanonin yetirdiyi yox, Allahın yaratdığı böyük, əzəmətli, canlıların alisi-İnsanla rastlaşırsan. Burda vətən daha əziz, daha müqəddəsdir. Və birdəfəlik dərk edirsən ki, Vətən haqqında çox danışmaq yox, çox düşünmək, çox iş görmək lazımdır.

"Vaqif "ölüm" sözlünün ağırlığını əlində hiss edib şeirə gəldi. Bu onun şair bəxti idi. O, uzun-uzadı aşıq-məşuq məhəbbəti ilə məşğul olmadı, gözlərini uşaq heyranlığı ilə bərəldib təbiətin füsunkarlığından özünü itirmədi. Ağlın qüdrəti ilə insan ömrünə baxdı, ölümü gördü, ondan qorxmadı. Çünki, ölüm insan ömrünün arxa üzü idi, altıda qalan üzü. Üstdə həyat idi.

...Vaqif şeirlərində qoyulan suallar çoxdur. Bu sualları əksəriyyəti, cavabı özündə olan poetik suallardır "...

POETİK ƏNƏNƏLƏR VƏ NOVATORLUQ

Vaqif Səmədoğlu tarixi bir yol keçmiş, zəngin, keçmə-keçli bir ədəbiyyatın zəminində yetişib formalaşmışdır. Bu ədəbiyyatın tarixi təcrübəsi şairə sərbəst düşüncə, fəlsəfi mülahimə, məntiqi-aqlı nəticə, obrazlı dil, dərin məna və şeiriyyətin vəhdəti, obyektiv münasibət, uzaqqörənlik, və s. müsbət keyfiyyətləri əxz etmək imkanı vermişdi.

Təsirli söz, obrazlı fikir uğrunda mübarizədə daha ciddi, "vasvası" yanaşmaları, böyük ədəbiyyat qarşısındakı məsuliyyəti, "qorxusu" ilə yazdıqlarının çox az bir hissəsini üzə çıxaran şair Azərbaycan və dünya poeziyasına dərinləndirən bələd olduğu üçün "utanıb yerə girmişəm yaxşı şeir qabağında" etirafında bulunmuş və yenə bu bələdlikdəndir ki:

Oxunmamış
bir nəغمə yoxdur dünyada,
təzədən və qəflətən
yada düşənləri var ancaq...

-qənaətinə gəlmişdi. Heç vaxt şeir yazmaq xatirinə ilhamına güc gəlməyib. Əksinə, çuşa gələn ilhamından zəif şeir "doğacağından" qorxdığı üçün:

Dəftərini bağla,
gizlə qələmini
şeir yazmaq istəyəndə-

məsələti, öyüdü ilə özünü hədələyib.

Vaqif inanırdı ki, "sovet ədəbiyyatı"nın təsiri ilə tərbiyələnmiş Azərbaycan oxucusu nə vaxtsa boş, cəfəng ritorikadan bezəndə mənsub olduğu xalqın tarixi ədəbi simalarına-Nəsimiyə, Füzuliyə, Sabirə, A.Tufarqanlıya, A.Ələsgərə üz tutacaq. Və həmin zirvədən görünmək üçün özünəməxsus yüksəklik, ucalıq fəth etmək nəminə qeyri-adi səbr, dözümlü və təvazökarlıqla çalışmış, böyük uğurlar qazanmışdır. Lakin

V.Səmədoğlu söykəndiyi böyük ədəbiyyatı da ideallaşdırmamış, tənqidi yanaşmalarla saf-çürük etmiş, həqiqət meyərindən uzaq olan, təmənnə, ədəbi simasızlıqla yazılmış əsərləri qəbul etməmiş və özü üçün ibrətəməz nəticələr çıxarmışdır.

Vaqif Səmədoğlu özünəməxsus yaradıcılıq üsulu ilə "tarixi bir ədəbi ənənəni" pozmuş, bu sahədə də novatorluq nümayiş etdirmişdir. Fikrimizin şərhini konkretləşdirmək üçün maraqlı bir mülahizəyə diqqət yetirək:

"Füzuli qəsidələrindəki mədh notlarının səbəbi haqqında mərhum B. Çobanzadənin sözləri tamamilə doğrudur: "O da şeirdən, istedadından hər şərq şairinin tiranlara vermək məcburiyyətində olduğu vergini ödəmişdi. Lakin Füzuliyə digər saray şairləri kimi "dolqovut" və "qəsidəçi" demək olmaz. Onun həyatını təsvir edən qızıl cizgi hər zaman "saray"dan və onun ədəbiyyat və cəmiyyət üçün zərərli ruhundan uzaq qalmasıdır".

V. Səmədoğlu öz böyük sələflərinin, Nizamidən füzü bu yana-gözəl şairimiz S.Vurğun da daxil olmaqla-ədəbiyyat nəhənglərinin də boyu çatıya bilmədiyi "məcburi vergi"dən ömrü boyu imtina etmiş, "danışa-danışa susmaq ağrısı"nu çəkə-çəkə orijinal bir mübarizəlik, mətinlik nümayiş etdirmiş, böyük ədəbiyyat, həqiqi söz uğrunda çox şeylərdən məhrum olmaq dözümlü göstərmişdir.

"Amma ikinci bir yol da vardı-tamamilə güzəştəz bir yol. Yəni yazdıqlarının oxucuna bir il, beş il, on il, otuz il yox, bəlkə bir ömür boyu çatmayacağımla bilib-bilə tam daxili sərbəstliyə və azadlığa malik olan bir ədəbiyyat yaratmaq, Vaqif Səmədoğlu yaradırdı bu ədəbiyyatı, -bu yolun bütün məşəqqətli tənalığını duya-duya, bilə-bilə. Kəonüllü olaraq bunu yaradıcılıq və yaşayış kredosu seçən Vaqifin dözümlü igidliyi içində bir təəssüf, küskünlük, inciklik, giley çaları da var".

Ustad şairlərin yaradıcılığını özü üçün sənət məktəbi sayan V. Səmədoğlu sənəd yolunda Allah vergisi olan istedadını düzgün istiqamətləndirmiş, xalq ruhuna, milli kökə bağlı ədəbi-tarixi ənənələri yaradıcılıqla davam etdirmişdir. Müdrik kəlamlar, qanadlı sözlər, obrazlı məcazlar sistemi, sadə, an-

laşıqlı, musiqili dil Vaqif poeziyasının millilik keyfiyyətlərini daha qabarıq əks etdirir.

Vaqif Səmədoğlu böyük şairimiz S. Vurğunun layiqli davamçısı, R. Rza ədəbi məktəbinin yetirməsi, sərbəst şeirin gözəl yaradıcılarından biridir. Araşdıranda M. P. Vaqifdən M.Ə. Sabirdən, H.Caviddən, R. Rzadan ədəbi irs kimi mənimənilmiş nə isə tapmaq da mümkündür. Lakin biz V. Səmədoğlunun Azərbaycan poeziyası ənənələrinin layiqli varisi kimi mövqeyini tamam başqa mətləblərlə izah edirik: Vaqif müasir Azərbaycan poeziyasında Füzuli kədrinin fəlsəfini Qurbani dili ilə yaşadan böyük sənətkardır. Vaqifin yaratdığı poeziyanın dərdi böyük, dili sadədir.

Füzuli-Vaqif, Qurbani-Vaqif müqayisəmizi əsaslandırmaq üçün iki (halbuki belə paralellər çoxdur) məqama diqqət yetirək:

1) Füzulinin məşhur:

Bu qəmlər kim, mənim vardır bəirin başına qoysan,

Çıxar kafər cəhənnəmdən, gülər əhli-əzab oynar

-bəyindəki mübaligə ilə Vaqifin:

Bir arzu da

qonsa çiyimə

dözərəm bir təhər,

dözərəm, ağırlığından belim əyilsə də.

Di gəl

daha çatmaz gücüm

təb gətirə bilmərəm artıq

bircə ümidə də...

-mısrallarıdakı mübaligə necə də səsləşir. Füzuli qəmi çəkilişi, dözülsə deyil. Onun vahiməsi oxucunu necə bürüyürsə, Vaqif ümidinin xarakterindəki ağırlıq, dözülməzlik bir o qədər heyretləndirir. Şeirlərinin əksəriyyətində arzu, ümid aldaddığından gileylənən şairin səbri o dərəcədə tükənir ki, yalnız bircə arzunu öhdəsinə götürməyə razılıq verir. Hər şeyə dözülmü çatan o boyda iradə sahibi tək bircə ümidə də yiyə durmur.

2) “Qurbanı olduğu kimi, A. Tufarqanlımın da “Gələ bilmərəm” rədifli gəraylısı vardır və hər iki gəraylıda, nədəsə, aşıq vüsala yetmək imkanına malik olduğu halda, bəhanələr tapır, vüsaldan imtina edir:

Özüm gördüm ərənləri,

Mənə bədə verənləri.

Qurbanının nədan yarı

Yox, Porim gələ bilmərəm!”

Vaqif də sevgilisinə müracətə yazdığı bütün şeirlərdə vüsaldan imtina edir:

Özüm də bilmirəm

görmək istəyirəmmi səni?

gün də o gün,

yer də həmin yer

yağış da çiləyir

bir il bundan əvvəlki kimi,

amma di gəl...

Vaqif Səmədoğlunun “Oxunmamış bir nəğmə yoxdur dünyada”-deyilməmiş bir söz yoxdur dünyada-deyir, R. Rövşən həmin həqiqətdən çıxış edərək “mən sözün tozunu aldım”-yəni mən yeni söz demədim, məlum sözü təzələdim, ona yeni ruh, yeni nəfəs gətirdim etirafında bulunur.

Bu günkü Azərbaycan şeirində daha çox maraqlı oyadan, yaradıcı günlərin (məsələn, Murad Köhnəqalanın, Məhəmməd Aslanbəylinin, Vəli Xramçaylının və başqalarının da maraqlı göstərdiyi təsəvvür şeir ruhu hələ çox illər öncədən V. Səmədoğlunun şeirlərində hiss olunmağa başlamışdı, Vaqifin yaradıcılığından qırmızı xətt kimi keçən-Tanrı yolunda hər cür əzab-əziyyətə qatlaşıraqlı daxil “mən”i ilə baş-başa verib, haqq-ədələt, müqəddəs, pak yol uğrunda fədailik amalı imkan verir deyək ki, “Vaqifin şeirlərindən “təsəvvüf şairlərinin nəfəsi gəlir” (Anar)

“Əslində isə çoxsəli təsəvvüf şeiri Azərbaycan, eləcə də bütövlükdə Türk ədəbiyyatında yeni hadisə deyil. Əhməd Yəsəvidən Yunus Əmrəyə, Yunusdan Şah İsmayıl Xətaiyə, Xətaidən Tufarqanlı Abbasa, Abbasdan Əhməd Cavada, Mi-

kayıf Müşfiqə, Almas İldırma qədər müəyyən zaman kəsimləri ilə bu təsəvvüf yolu davam edir.

...Vaqif Səmədoğlu yaradıcılığında da aşiq şeirindən, Yunus Əmrə poeziyasından belə yaradıcı təsirlənmələr çoxdur:

İstidir, qar uzaqda,
Şaxta da var uzaqda,
Yalnız ümid sazaqda.
Belə də qış olarmı?

Misal çəkdiyimiz bu misralarda təsəvvür ruhuyla güntü-
müzün həyat qarğası iç-içədir". M. İsmayıl

Poetik ədəbi ənənələrin Vaqifin yaradıcılığında izləri o qədər müxtəlif, rəngarəngdir ki, bu izlərlə bir yola, bir ünvana düşmərsən. Bəzən yollar elə haçalanır, mütqayisə edəndə də bir az qərribə görünür. Məsələn, "Y. Əmrə, Qurbani, A. Tufarqanlı və V. Səmədoğlu", eyni zamanda "M. Y. Lermantov, S. Yese-
nin və V. Səmədoğlu" mövzularında istənilən qədər danışmaq olar. Bu hal sübut edir ki, Vaqif poeziyasında millilik və dünyəvilik pafosu eyni dərəcədə gözlənilir..

"Aydındır ki, şairin pis şeir yazmasına onun Füzulini, Mayakovskini, yoxsa Aşiq Ələsgəri çox sevməsinin heç bir dəxli yoxdur. Hətta yaxşı şair olmaq üçün Füzulini, Mayakovskini, Aşiq Ələsgəri eyni dərəcədə sevmək də lazım və vacib deyil. Məsələ istedadda və bu istedadın yönümdədir".
R. Əliyev

"Səməd Vurğunun sənət dünyası" monoqrafiyasında professor C. Abdullayev yazır: "...yazıcılarımızın arxalana biləcəyi üç ədəbi mənbə, üç əsas qaynaq mövcud idi ki, bunlardan folkloru, klassik ədəbiyyatı və qabaqcıl rus və dünya ədəbiyyatını qeyd etmək olar. Bizim yazıcıların əksəriyyəti bu üç mənbədən az və ya çox dərəcədə qidalanmış və təsirlənmişdir"... C. Abdullayev

Vaqif Səmədoğlu yaradıcılığında dünya və rus ədəbiyyatı dahilərinin bəşəri duyğuları ilə üst-üstə düşən məqamlarla da rastlaşdıq. Daha çox Bayron, Lermantov, Yeseinin ruhu-bəşəri ideallar və onların hər üçünə məxsus bəşəri kədər daşı-

yıcılığı, fəlsəfi romantizm Vaqif lirikasının ideya mənbəyidir. Hətta, həyatı və mühtitə ilə bağlı bənzərliklər də mövcuddur.

"Lermantov yeni bir dövrün şairi idi. Əgər Puşkinin və dekabrist şairlərin çoxunun ilk yaradıcılığı dekabrist hərəkatından əvvəlki dövrə təsadüf etmişdisə, Lermantov yaradıcılığı bu hərəkatın məğlubiyyətindən sonrakı illərə, I Nikolayın irticasının ən qatı bir dövrünə təsadüf etmişdi. Lermantovu da zəmanə qəhrəmanlarının şairi kimi yetirmişdi. Lakin Rusiyanın bu ikinci böyük şairinə, coşğun bir ruhla, böyük bir ümidlə inqilabi hərəkata, çarizmi devirməyə hazırlaşan dekabristlərin deyil, məğlub edilmiş qəhrəmanların, Senat meydanında asılanların, uzaq Sibirə və Qafqaza sürgün edilən qəhrəmanların şairi olmaq nəsb olmuşdur".

60-cı illərdə ədəbiyyata gəlmiş V. Səmədoğlunun lirik qəhrəmanı isə azadlığı əlindən alınmış, müstəmləkədə yaşayan, "37-də tutulan", "ayaqları yerdən üzülmüş qayalara, beli qırılmış ağaclara söykənən", "doğulub yaşadığı vətəndə mühacir üşütməsiylə titrəyən", "ana torpaqda qərrib məzarı qazılan", "divarda-Stalin"-xofu ilə ömür sürən, ayaqları ehtiyat sözüylə möhürlənmiş, əlləri qorxuyla zəncirlənmiş ("Ayaqlarımdan tutub ehtiyat sözü, əllərimi zəncirləyib qorxu dediyimiz söz"), ictimai-siyasi mühtitə-cəmiyyətin daxilində baş verən ideoloji sarsıntılarla hamıdan öncə dərk edənlərdən idi.

Əyilməzlik, qürur, maddilikdən uzaqlaşmış, uca ruha doğru canatma hər iki şairin qəhrəmanlarının xarakterik xüsusiyyətidir. "...Axmaqların həsəd apardığı mənasız bir aləmlə sakit-sakit gülmək mənə xüsusi zövq verir". Vaqifin qəhrəmanı da bu aləmdən qaçır, o, "həyat bir gecədən o biri gecəyə yoldur"-məntiqi-nəticəsinə arxalanırdısa, Lermantovun qəhrəmanı deyirdi:

Diqqət yetir, ətrafı soyuq bir nəzərlə göz

Həyatın özü də boş, axmaq zarafatmış!

Vaqif Səmədoğlunun lirik "mən"-inin dünya, insan, azadlıq, vətən, kədər, ümid və s. məfhumlara münasibəti Lermantovun qəhrəmanının düşüncələri ilə daha çox səsleşir. Lermantovun

Vətəninə vətəndaş adlanıb, fəqət onun,
Yad taleli, qovulmuş, qərib övladı olmaq!

və ya:

Gəzib diyar-diyar Rusiyanı mən,
Yazıq bir qəribtək gəldim fəryada.

M.Cəfər təəssüfünün, ağrısının V. Səmədoğlu qərib-
liyində də eyni cür yaşantu ilə əks-səda verdiyini görürük:

Doğulub yaşadığın vətəndə
mühacir üsütməsiylə titəyirsən
illər uzununu, bir tale boyu.
Sonra qərib məzarı qazılır sənə
ana torpaqda...

"Eşqin, səadətin acığına mən istərəm yaşamaq, istərəm
kədərl!"-deyən Lermantovun bütün xoşbəxtliklərə meydan oxu-
yan kəderindən V. Səmədoğlu da həmin istəklə bəhrələnir:

Çox gülənə, sevinənə
yamb bir az kədər verin.

Lermantov "Səni mənim qədər heç vaxt, heç zaman
sevən olmayacaq oldu ürəklə"-deyib ölmə məhəbbətini, sev-
gisini açıqlayırdısa, Vaqif ölümlə özü arasındakı mərhəməliyi
"yaxın", "doğma" sözləri ilə bir az da fəxr və qürur hissi ilə
nümayiş etdirirdi:

Ölüm qədər yaxın,
doğma bir səs eşidəcəm...

Ölümün qaçılmazlığım, zəruriliyini bütün qəlbim ilə hiss
edən və bu həqiqəti çox gənc yaşlarından varlığında yaşadan
Lermantov deyirdi:

Bir tabut gözləyir kənardə yalnız,
Gözləyir...Ləngitmək nəyə gərəkdir?

Vaqif Səmədoğlu da ölmə rəhm və qayğı ilə yanaşır,
onun "boynunu büktüb" gözləməsinə dözə bilmir:

Ölüm yetim kimi durub
qapı dalında...

Ona görə də, "gözəl", "ölməli gecə"də ölümtü bu intizar-
dan qurtarmaq istəyir:

Ay yarıncıq, ulduzlar yox,
Yaman ölməli gecədir...

Büyük şairimiz Rəsul Rzanın Vaqif Səmədoğluna ədəbi
qayğısından bəhs etmişdik. Sərbəst şeir ustadı kimi də Vaqif
Rəsul Rzadan çox şey öyrənib. Lakin R. Rzanın sənətkarlıqda
bağlı tövsiyələrinin, fikir və mülahizələrinin V. Səmədoğlu
yaradıcılığına təsirini konkret faktlarla göstərmək istəyirik.
Professor Y. Seyidov "sözün şöhrəti" adlı kitabında Azərbay-
can şairlərinin dil, üslub və s. sənətkarlıq məsələləri ilə bağlı
fikirlərini toplamış, yeri gəldikcə bu fikirlərə öz subyektiv
münasibətini, rəyini də bildirmişdir. Həmin kitabda R. Rzanın
da şeir sənəti, poetik söz haqqında xeyli dəyərli fikirləri ilə
tanış olduq. Biz isə yalnız bəzi məqamlara toxunmaq istəyirik.
Gətirdiyimiz sitatlarla R. Rza rəolünün, poetik ənanəsinin V.
Səmədoğlu yaradıcılığında roluna, əhəmiyyətinə diqqəti
yönlətmək istəyirik:

1) "R. Rza poeziyasını çox çətin və məsuliyyətli bir
yaradıcılıq sahəsi kimi izah edirdi: "Şairlik çətin sənətdir. O,
insan qəlbinin bir hissəsini deyil, hamısını tələb edir, həris bir
varlıq kimi aqlın, zehnin, hissən təhəllərindən doymaq bilmir".

V. Səmədoğlu isə şeirə nəinki bütün qəlbini, hətta bütün
həyatını həsr etdi. "Mənə yaşamaq yox, şeir yazmaq gərəkdir"
-amalıni həyatının məqsədinə çevirdi.

2) "R. Rzanın yeni şeir uğrunda mübarizəsi, eyni za-
manda, onun sərbəst şeir uğrunda mübarizəsi idi. Şair vaxtı ilə
yazırdı: "Sərbəst şeir adlanan forma gətdikcə daha artıq yayılır
və köhnə şeirin tərəfdarları tərəfindən açılan bütün atəşlərə,
namuslu və namussuz tənqidlərə baxmayaraq, özünə nüfuz və
hörmət qazanmışdır. Belə bir yolun əleyhinə çıxanlardan elələri
də vardır ki, əsrimizdən bir neçə əsr geri qaldıqlarını, sakit,
mücadilətsiz, soyuq və sığalılı şeir yolunu hər bir yeni, qayğılı,
iztirab, bəzən səhv, bəzən də qiymətli tapıntılarla nəticələnen
yoldan üstün tuturlar".

V. Səmədoğlu sənət aləminə ustasının göstərdiyi "yeni,
qayğılı, iztirablı" yolla-sərbəst şeirlə üz tutmuşdu.

3) “R. Rza şeirin əsas məziyyəti ondan birini onun yığcamlığından, az sözlü, dolğun, mənalı olmasında görür. Qısa yazmağı isə belə izah edir: “Qısa yazmaq yüz sözdən, yüz mümkün variantdan birini seçmək deməkdir... Bədii əsərdə sözə qənaət etmək təmkinlə, ağıl və məntiqlə işləmək, sözləri saf-çürük etmək, lazım olan kəlməni seçmək, lazım olan ən münasib rəngi, ən uyur ahəngi tapmaq deməkdir. Söz üstündə işləmək-fikir üstündə işləmək deməkdir”..

Vaqifin şeirlərində diqqəti çəkən birinci əlamət-şeirlərin qısa, yığcam, konkret olmasıdır. Az sözlə geniş təəssürat, dərin fikir oyada bilir:

Ömrümün yükünü
çəkdiyim yolu,
fələk yalan olub,
şübhələr kəsir.
Ay Allah,
balamı beş dəqiqəlik
kor elə görməsin
əllərim əsir...

Qəriblik, tənhalıq, həsrət dolu ömür sürən insan həyatının cansızıcı məqamlarında dərdini, kədərini izah etmək üçün nə qədər desən danışa bilər. Vaqif isə bir kitablıq dərdi beş misraya yerləşdirir:

Kimin yanına gedəsən,
kimə zəng vurasan
bu ünvanı, sız,
telefonunuz
vətəndə?

4) “O (R. Rza-İ. M.) göstərdi ki, şairlərimiz sənətkarlıq, sözdən istifadə, sözün çalarlarını tapmaq, yerini müəyyənləşdirmək baxımından bayatılardan çox şeir öyrənə bilərlər: “Geniş mənada sözü yerində, maksimum ifadəli, düzümünün ən yaxşı zəmində işlədə bilmək sənətkarlığında folklorumuzdan çox öyrənmək olar. R. Rza göstərir ki, ədəbi dilimizi zənginləşdirmək baxımından da bu ədəbiyyat güclü poetik və linqvistik material verir”.

Vaqifin şeirlərində “biri vardı, biri yox” –nağıl təhkiyəsi, layla, oxşama əzizləməsi (Sağ əlimdə al Günəş, sol əlimdə sarı Ay. Gündüz-gecə məndədir, Lay-lay, sevgilim, lay-lay...”), bayatı məntiqi var:

Qağayı, axtar məni,
Bu yerdən apar məni.
Ölüm köksümü döyür,
Qorxuram açar məni...

“Geniş yollara çıx!” məqaləsi ilə Vaqif Səmədoğluya uğurlar arzulayan R. Rza onun ilk qələm təcrübələrini qiymətləndirir, bir şeirinin sonluğu olan:

Çıraq olmaq istəyirəm,
Qardaşım, hey!

beytindəki “Qardaşım, hey!” misrasını xüsusi olaraq diqqəti cəlb edərək yazır: “İblis bu şeirdəki “Qardaşım, hey!” ifadəsi nə qədər təbii və Azərbaycan şeir ənənəsi ilə üzvi bağlıdır. Bu bizi “Dədə Qorqud”un “Xanım hey” ifadəsinə xatırlatmırmı?”

5) Nəhayət, “Üdib (R. Rza-İ. M.) bir müsahibəsində yenə bu məsələlərdən bəhs edir və “-Siz şeirdə nəyi daha çox qiymətləndirirsiniz?” –sualına “-Novatorluğu. Novatorluq deyəndə hər şeydə novatorluğu nəzərdə tuturam: dildə, üslubda, fikirdə, deyimdə” –deyə cavab verir. “- Şeirdə ən çox nədən xoşunuz gəlir?” –sualına cavabında isə deyir: “-Standartçılıqdan. Standart qafiyədən, standart deyimdən, standart fikirdən”.

R. Rzanın V. Səmədoğlu yaradıcılığına böyük təsirini biz məhz ustadın qətiyyətlə dediyi bu fikirlə bağlayırıq.

V. Səmədoğluya “Balaca Vaqif” –deyən R. Rzanın isti münasibəti, qayğısı, sevdidiyi, alqışladığı bir şey gənc şairi həvəsləndirirdisə, onun qorxduğu bir şey, məsələn standartçılıq da o qədər narahat, məsuliyyətli olmağa vadar edirdi.

“Ənənə donmuş, dəyişmədən qalmış, metafizik bir hadisə deyil, daim böyüyən, zənginləşən, yeni məzmun daşıyan bir prosesdir”.

“Bütün ənənələrə kamil yiyələnmədən yeni ənənə yaratmaq, novator olmaq olmaz. Yalnız üsluba və texnikaya aid forma probleminə daha geniş mənada-bütünlükdə xalqın mə-

nəvi mədəniyyətinə, bədii inkişafının tarixinə fərdi əlavə məzmununda başa düşülən novatorluq yeniliyi ənənədən kənarında axtarmır, özü də ənənəyə təslim olmaq yox, onu inkişaf etdirməyi nəzərdə tutur”.

V.Səmədəoğlunun novatorluğunu konkret olaraq poeziya üçün vacib olan dörd mühüm şürlə izah edirik:

1. Forma-fikir uyğunluğu. Bununla əlaqədar “Yoldan teleqram” şeirini misal göstərə bilərik. Şeir kitabın “Sənətkarlıq məsələləri” adlı fəslində geniş təhlil olduğu üçün bu məqamda həmin şeirin adını çəkməklə kifayətlənirik.

“Onun şeirlərində forma ilə fikir bir-birindən ayrılmaz ilahi vəhdətdədir. Onun yenilik axtarışlarını bununla izah etmək daha doğru olardı:

Saat hara tələsir,
Onsuz da külək esir,
Evdən çıxmıyacağam...

və...

Zorla göyə dartılsam,
Mən də bir ulduz olsam,
Yerə azmayacağam...

Bu klassik obrazlarla zəngin gərəylinin hər bəndinə ənənə xatirinə dördüncü misra əlavə etməyə dəyərdimi? Fikrimizcə, yox. Bu gərəylinin hər bəndi fikir tutumuna, ifadə imkanlarına, səhrlərin sayına görə məşhur yapon şeirini xatırlatmırımı?”

2. Təsvir obyektinə yeni fəlsəfi münasibət. Vaqifin yaradıcılığında yeni mövzular çoxdur. Lakin mövzuya yeni münasibət onun bütün şeirlərində hiss olunur. “Vaqif seçməkdən daha çox mənalandırmğa səy edir. Aləmə özünə məxsus görüş bucağı altında baxmağa, yeni xüsusiyyətlər, yeni cəhətlər kəşf etməyə çalışır”.

Göz yaşı da axar sudur,
tapır axarını.
Burda batsa bu gün
gəlib sabah ordan çıxacaq,
bir göz tapıb özünə
yer üzünə axacaq.

Bizdə quruyub
sizdə yaşaracaq.

Göz yaşını axar suya bənzədir. Axar su təmizlikdir. Göz yaşı da insanın daxilini, mənəvi aləmini təmizləyir. Göz yaş-kədər mənəsidir. Onu-kədərimizi bu gün gizlətsək də, sabah başqa bir gözədə selə dönüb yer üzünü bürüyəcək. Şeirimizdə kədər, qəm mövzularının yasaq olduğu bir dövrdə Vaqif kədəri- “göz yaşı” adı ilə belə müdafiə edirdi.

Na qədər göz var dünyada
o da yaşayacaq.

Deməli, nə qədər ki, dünyada insan var, kədər də olmalıdır! Gördüyümüz kimi, göz yaşı bədləyin, bədbinliyin əlaməti kimi yox, saf, ülvə hissələrin rüşeymi, qida mənbəyitək mənalandırılır.

Ağlayıb qucağa alınmadığım
uşaqlığın yaraları
bu gün açılır bir-bir.
Uşaqlığımın qanı damır
bu günün torpağına...
Bu yaraları
heç nəylə sarımaq olmaz daha.
İndi öz qanına bulana-bulana
ötürasan gərək,
qulaq asasan
uzaqdan ağlaya-ağlaya ölən
uşaqlığına...

Uşaqlıq-keçmişimiz, uşaqlığın yaraları-keçmişimizin səhvləri, həmin səhvlər bu gün yara kimi açılır, qan damlaları-faciələr torpağımızı bürüyür. Uşaqlığın gizlədilmiş yarası-keçmişin ört-basdır edilən cinayət və səhvləri ələcsiz bir dərd kimi bizi günahsız qurbanlara çevirir, ümitsiz, ölmümlü gözəldəyən xəstəlik bədbinləşdirir.

Azərbaycanda saysız-hesabsız heykəllər, abidələr var idi. Ədəbiyyatda isə heykəlləşən obrazlar... Lenin, Kirov, Şamuyan, XI ordu və s. heykəllər haqqında şeirlər, nəğmələr qoşulurdu. Qarşısında and içilirdi, səcdə edilirdi. Əzəmətli, möhkəm-qranit

heykəllərə necə şübhə edə bilərdik? Ancaq hamının eyni əqida ilə qəbul etdiyi heykəllər haqqında Vaqif yeni söz deyirdi:

Heykəllərin çoxundan soyuq gəlir,
buz qoxuyur,
qardan yonulub bu abidələr.
Günəş çıxsasa,
açılsa istiyə qapılar
əriyəcək heykəllərin çoxu,
buz qoxuyan bu abidələr...

Başqa şeirlərdə isə "inqilab" anlayışı haqqında yeni fikirlə qarşılaşıraq:

İnqilaba
inqilab gərəkdir, gülüm,
azadlıq yox...(s. 222)

və ya:

Bilirsənmi,
ən xoş niyyət də
pisliyə dönmür əvvəl-axır,
qalib gəlir
hakimiyyət olmuş inqilab kimi.

Müəllif müsahibələrinin birində bu fikrə bir az da açıqlıq gətirərək deyir: "...inqilabın bütün saf ideaları sonda vəzifə bölgüsü ilə qurtarır".

Yıyıldamır yox,
keçib gəldiyi yerlərin
dərindən ağlayır
pəncərəmin, qulağımın dibində
bu külək...
İndicə əsib sovuşacaq,
üz tutacaq başqa ellərə.
Və bilirəm
hardasa bizi deyib ağlayacaq
bu külək...

Bu şeirdən sonra bezdirici hesab etdiyimiz, aramsız əsən, viyılıtsı ilə qulaqları batıran Bakı küləklərinə necə xor baxa bilərsən? Deməli, səs-küylə, hay-harayla gələn və gedən dəli

küləklər bəlkə də bütün bəşəriyyətin, insanlığın taleyi üçün haray qoparır, keçib gəldiyi yerlərin dərini pəncərələrimizi döyüb, bizim qulaqlarımıza pıçıldayır, sakitləşən kimi də bizim haraylarımızı götürüb başqa ellərə üz tutur...

Külək haqqında bir-birindən fərqli daha iki münasibətə diqqət yetirək:

Deyəsən bu meh
kiminsə əlidir,
arabir çəkilir saçlarıma.

Bu dəfə müəllif güclü küləkdən yox, həzin tərpənşili mehdən söz açır. Mehdə qayğıkeşlik, isti, mehriban ünsiyyət əlamətini kəşf edir.

İkinci şeirdəki külək isə qorxu, vahimə gətirir:

Baş isti, dizlər soyuq...
Dünyanın bu küncündə
yolunu azmış bir külək əsir.

Bu külək təşvişli bir xəbər gətirib:

Tutulmaq qorxusunda olan
adamları düşündürtür mənə
küləyin səsi.

3. Yeni deyimlər. Vaqif Səmədoğlunun orijinal, poetik vüsətli deyimləri saysız-hesabsızdır. Bu deyimlərin hər birində bir şeirə bəş edəcək mənə, şeiriyyət və s. poetik keyfiyyətlər var: "Aydın mən ölən günü", "balta səsi ilə ah çəkən meşə", "söztümüz gedib-gələn bu küçə", "sənin gözlərin yol çəkən yol", "gecə düşüb, qaranlıq dolub çaya", "dünya qulaq kimi tutulacaqdır", "yorğunluğun bu zil qaranlığı", "göylərin südü damır yera", "yer üzündə ən qayğısız, kimsədən xəbərsiz, təkrar səsi yaddan çıxmış bir yol", "deyərsən ölümün mənə də gözü var", "yamaq vurmağa da öz bayrağım yox", "göylərə yıxılır insan, aşağıda yoxdur heç nə", "barmaqların yoxa çıxıb, gözlərindən xəbər yoxdur", "yaddaşın sonuncu vaqonu", "sənin durduğun körpüdən otuz il keçdi bir anda", "sevinc baş alıb gedəndə ürək quru yurdda qalır", "getdiyin, gördüyün şəhərlər ev-ev yox olur, duman çökür yaddaşına", "xoş gün çağırsa da necə çıxasan, arxanda bir gün yox, əli cıraqlı", "kimin artıq

yuxusu var?”, “başımın ağrısı dizinə həsrət”, “bir əlin intiharını görürəm”, “qucağına al uşaqlığını”, “bütün pəncərələr yuyulmuş gözdür”, “kirayədə yaşayırmış ruhum dünyada”, “yorgunluq axşamıdır, böyüyüb saat səsi”, “bağışla, bəlkə ölüb, sizə gələ bilmədim”, “gecələr yastıq yerinə baş qoyuram qorxuya”, “diz üstündən sıçramış şax məğlubıyyət”, “yarın bizə gəlməsi, qalması yolda qaldı”, “dərd girdi ürəyimə, çıxması yolda qaldı”, “bir kəs məndən donmasa da, istim də boşla çıxdı”, “nağılların sonu, əvvəldən biri vardımu yenə?”, “göz açsan da bu dünyaya, göz açıb kor baxmısan”, “başımın üstündə keçmişim, ayaqlarımın altında gələcəyim”, “içimin dağları”, “fəsilərsiz ömrüm”, “gələcəkdə yuxu görüb, yatıram lap qədimdən” və s.

4. Qafiyə yenilisi. Bu poeziyada şeir texnikasının mükəmməliyini şərtləndirən əsas atributlardan biri də qafiyədir. Bu qafiyələr yalnız fonetik uyğunluq yaratmır, mənanı, ideyanı qüvvətləndirir, fikri tamamlayır və şeiri ahəngdar, ifadəli edir.

Yuxumda bir ömür gördüm,
pozulmamışdı.
Yuxumda bir yol gördüm,
azılmamışdı.
Yuxumda bir şeir gördüm
yazılmamışdı.
Yuxumda bir məzar gördüm
qazılmamışdı...

“Pozulmamışdı-azılmamışdı-yazılmamışdı-qazılmamışdı”-qafiyələnməsində xəbərlərdən daha artıq onların aid olduğu mübtadaların-ömür, yol, şeir, məzar-arasındakı mənə əlaqəsi diqqəti çəkir. Mənə belə bir xətt üstündə köklənir: Pozulmamış ömrün azılmamış yolunda yazılmamış şeir və qazılmamış məzar. Nə üçün qazılmamış? Ona görə ki, şeir yolu bitməyib. Ölüm bu işi-bu yolu başa vurmaq, tamamlamaq möhlət verir.

Ağ buludlar
birdən-birə qaralmışdı.

Keçən il,
ötən il,
ölən il...

“Ötən il-ölən il”. Yaşanmış, arxada qalan il ölü il hesab olunur. Gördüyümüz kimi, burada qafiyə təkcə gözənlilməzliyi ilə yox, həm də dərin, fəlsəfi mənası ilə düşündürür.

Və biləsən ki,
ağlayır gecədən xeyli keçmiş
dükən vitrinlərindəki
manekənlər də,
dənizdə heysiz yelkənlər də...(s. 203)

“Manekənlər-yelkənlər” –cansız, hissiz, duyğusuz insan fiquru və dənizin ortasında taqətdən düşmüş, heysiz yelkən. Bunların arasında bənzərlik yalnız ondan ibarət deyil ki, onların hər ikisi “ağlayır gecədən xeyli keçmiş”. Ona görə ki, onlarla lirik qəhrəmanın tənhəliyi, kimsəsizliyi, üzgünlüyü arasında ovcət yaxınlığı var.

Bu əllər əvvəl-axır,
Bir gün bumbuz olacaq.
Bu bədən kökə gəlməz
Simsiz qopuz olacaq.

“Bumbuz-qopuz” əlaqələnməsi yeni və mənalı şəkildə qafiyələnilir.

Kollar arasında meh,
Torpaq azacıq nəmiş.
Yerin bu tikəsinə
Nə gəliş var, nə gediş.

və ya:

Çıxa bilmir öz səsinədən,
Bu səsin tərs qüssəsindən...

“Nəmiş-gediş”, “səsinədən-qüssəsindən” qafiyələri də uğurludur.

İmkan daxilində nəzərə çatdırılan bu misallar sübut edir ki, bütün yaradıcılığı boyu yenilik axtarışında olan şairin poeziyasında olan, novator keyfiyyətlər çoxdur. Bu yeniliklərdə

müəllifin fərdi yaradıcılıq üslubu, dünyagörüşü, həyata, dünyaya baxışı, poetik düşüncə tərzini öz əksini tapır.

Azərbaycan folklorundan, klassik poeziyasından, eləcə də dünya ədəbiyyatından yaradıcı şəkildə bəhrələnən V. Səmədoğlu özü də milli-bədii təffəkkürə, qlobal bəşəri-dünyagörüşə əsaslanan fundamental ədəbi-ənənə yaratmaq uğuru qazanmışdır. Vaqif şeirinin forma-məzmun axtarışları, ideya-fəlsəfi dərinliyi imkan verir ki, gələcək ədəbi nəsilər bu irsin poetik ənənələrindən dəyərli mənbə kimi örnək götürsünlər.

Bu baxımdan V. Səmədoğlu təsvir etdiyi "məlum" həqiqətlərdə həmişə yeni-çoxumuz üçün görünməyən tərəflər, sezilməyən çalarlar aşkarlayır. Əhəmiyyətsiz görünən, diqqəti çəkməyən hadisə və problemlərin fərqiçinə varmadığımız ictimai-siyasi, əxlaqi-mənəvi mahiyyətini çəməqlə oxucuda yeni münasibət, yeni düşüncə tərzini yaradır.

SƏNƏTKARLIQ MƏSƏLƏLƏRİ

Vəzn, qafiya və məcazlar sistemi

Şeirimizin 60-cı illər mərhələsi özündən əvvəlki dövrlərdən ideya-estetik məzmunu, ictimai-siyasi fəallığı, cəsarəti ilə yanaşı, həm də sənətkarlıq, dil-üslub baxımından da fərqlənirdi. Yeni artıq təntənə, gurultu ahəngindən, intonasiasından tədricən uzaqlaşan poetik söz nidalı, "ura"lı, zil haraylı pafosdan əl çəkmək məcburiyyətində idi.

Həmin illərin poeziyanın dil materialına diqqət yetirəndə xalq danışq dilinə yaxınlığı, aşq şeiri, xalq yaradıcılığında kəlmə elementləri aydın görünür. "Sovet dövrü, (konkret desək, 30-50-ci illər) Azərbaycan şeirinin dili Azərbaycan ədəbi dilinin o zamanki qrammatik qaydalarından kənara çıxmırdı, əlinə qələm götürüb şeir yazmağa başlayan hər bir yaradıcı ədəbiyyata normativləşmiş dillə (hətta deyək ki, müəyyən mənada qəzet-kitab dili ilə) gəlirdi. Və nəticədə nə baş verirdi: rəsmi sovet dövrünün ancaq ona oxşar, ona məxsus ola bilən rəsmi şeir obrazı yaranırdı.

60-cı illərdən etibarən Azərbaycan şeirinin dilində güclü demokratikləşmə başlayır".

Xalqın mənəvi təkamülü, oyanışı, ədəbiyyatın yeniləşməsi ilə birbaşa əlaqəli olan bu proses-bədii dilin demokratikləşməsi və daha artıq estetik çalarlar qazanması ilə nəticələndi. Şeirimizin bu günlü uğurlu inkişafının rüseymlərini məhz 60-cı illər poeziyasında axtarmaq lazımdır. Xalq ruhuna yaxınlıq, milli-psixoloji anımlar-tarixi yaddaşa (hətta "Kitabi Dədə Qorqud"a qədər) qayıdış 60-90-cı illər poeziyasının addım-addım keçdiyi yoldur. Bu yola ilk çıxanlardan biri də məhz Vaqif Səmədoğlu idi.

razlı düşüncəsində şeir də insan kimi tənha, kimsəsiz ola bilər.
Bəzən də şeirlərinin xəstəliyindən gileylər:

Şeirlərimin qızdırmasından
yata bilməmişəm
bütün gecəni.
Ciyərləri cadar-cadar olmuş
təngnəfəs şeirlərimin.

Metaforik təşbih yaradıcılığında orijinallıq Vaqifin fərdi-bədii üslubunu fərqləndirən və onun poeziyasına daha artıq fəlsəfi çalarlar gətirən sənətkarlıq məziyyətlərindəndir.

Bəlkə də xatirələrin
əlsiz-ayaqsız, dayaqsızdır artıq...
yadıma sala bilmirəm özümü

Lirik qəhrəman özünü, varlığını, keçmişini yada salmaq üçün xatirələrini çözləmək istəyir. Ancaq xatirələr də köməyə gəlmir. Çünki "əlsiz-ayaqsız"-şikəst, "dayaqsız"-arxasız, köməksizdir. Müəllifin burada məcazin qüvvətli təsvir vasitələrindən biri olan metaforadan fəlsəfi yanaşma ilə istifadə etməsi "xatirə" anlamının düşüncəmizdəki təsəvvürə gələn məlum cizgilərini arxa planda qoyur və həmin sözə yeni və daha obrazlı, mənalı boyalar əlavə edir.

Belə ağlamalı dalan
görməmişdim ömrümdə hələ.

Bu şeirin sonunda belə mübalighəli misralar da var:

Bu dalanın kədəri ilə
daş bağı yarmaq olar.

"Ağlamalı" və "daş bağı yaran kədər"-abstrakt təsəvvürləri ilə nisbətən konkret görünən "dalan" anlayışı arasında ideya-fəlsəfi məqsəd baxımından tapılan, aşkarlanan bənzəyiş, oxşarlıq məlumdur. Daha doğrusu, müəllifin təqdim etdiyi "dalan" həmin məcazlarla əla obrazlı və real detallarla qabardılır ki, biz o dalanı müəllifin göstərmək istədiyi kimi görə bilirik.

Kaş kəsə bu dəli külək,
Kədər çəkilə bir yana.

Vaqif poeziyasının dil materialı sırf milli-spesifik səciyyə daşıyır. Müəllif hiss və fikirlərini dəqiq, canlı, emosional və təsirli ifadə etmək üçün şeirini ölçülüb biçilmiş, daha uyğun, tutarlı, yerinə düşən, rəngi, avazı ilə bir-birini tamamlayan həmahəng, həmrəng sözlərdən qurub yaradır. Öz poetik nitqini dilimizin potensial imkanlarından ustahqla istifadə edərək yaradan sənətkar şeir yaradıcılığında, təsəvvür və təərrümlərində sevgi və qəzəbi, həyrət və həyəcamı, harayı və sükutu səsləndirən, şeir emosiyasına çevirən sözə şair məsuliyyəti ilə yanaşır və onu ilkin şərt kimi qəbul edir. "Poetika dildə gözəllik ünsürü, poetik motivi əks etdirən naxışdır". Oxucu öz dərdini onun laylılı, bayatılı, oxşamalı dilindən eşidəndə ilk növbədə özünə həmdərd, həmfikir tapdığı üçün sevinir:

Yorma məni
bu dünyada.
Bu dünya
ağ dünyadır,
sinəsi dağ dünyadır,
qurumuş bağ dünyadır.
Yorma məni, mən ötürəm,
Bu dünya sağ dünyadır...

Xalq dilinin lügət fondu hesabına poetik nitqini yüksək bədii emosionalılıqla qurmağı bacaran müəllif obrazlı fikir yaradıcılığında bədii təsvir vasitələrindən istedadla, yüksək bədii zövq və maksimum həssaslıqla istifadə edir. Məcəzalar sistemi ilə bağlı seçilmiş misallara diqqət yetirək:

Bu kimsəsiz, yaxınsız,
bu dostsuz şeirlər də
yaşa dolur mənim tək,
qocalır, aman Allah,
qocalır bu şeirlər...

Burada iki canlı obraz görürük: müəllif və onun şeirləri. Bəs onların bənzərliyi nədədir? Hər ikisi kimsəsiz, yaxınsız, dostsuz, tək-tənhadır, hər ikisi yaşa dolur, qocalır. Şairin ob-

Dəlilik anlayışından müəllif bədii təyin yaradıcılığında daha çox istifadə edir:

Bir dəli
amma gözəl
röyanın əlinə keçmək,
daha çıxa bilməmək özlüyünə, özünə.

Və ya:

Ürəyimdən
bir dəli fikir keçir.
Keçir, uzaqda ölənlərim...

Mərhumların qarşılaşdırılması zamanı sözün nominativ mənası, estetik təbiəti nəzərə alınır, obrazlı təfəkkürə yanaşı elmi-fəlsəfi mühakimə, məntiq fundamentallığı da nümayiş etdirilir:

Bir qanıqara aləm açılır gözlərimə,
bir kimsəsiz yetim məsafə.

“Aləm” və “məsafə” anlayışları paralel şəkildə mənalan-dırılır: göz önündə, mövcud mühitdə kədərli, hüznü bir aləm və eyni zamanda bom-boş, kimsəsiz yol, məsafə...

V. Səmədoğlu bədii yaradıcılıqda epitet və bədii təyinlərdən də yaradıcı şəkildə istifadə edir.

Gözlərimin qarşısından
keçir
bir-bir
qar xalılı küçələr,
qarla açılan səhər.

“Qara xalılı” epiteti lirik qəhrəmanın yeni və nisbətən xoş bir ovqatta olmasından xəbər verir. Əgər yuxarıdakı şeirlərdən birində onun “bir qanıqara aləm açılır gözlərimə”-deyib kədər-ləndiyinin şahidi olurduqsa, bu dəfə qar kimi təmiz, ağ, xoşbəxt bir səhərin və qar bəyazlığına bürünmüş küçələrin təəssüratı, arzu, istəyi diqqəti çəkir.

Çox yorma özünü,
heyfin gəlsin
o məxmər gözlərinə.
Yorma ipək baxışlarını.

118

“Göz” klassik və aşıq poeziyasında daha çox “ala”, “qara”, “piyala”, “nərgiz”, “xumar”, “badamı” və s. epitetləri ilə nəzmə çəkilən gözəllik simvolu kimi poetikləşib. Vaqifin gözəlinin gözləri isə mənalı, nüfuzedicidir. Onda məxmər parlaqlığı, eyni zamanda məxmər tutqunluğu-dolğun boya çar-larları var. Həmin gözlərin baxışında isə ipək yumşaqlığı, sığal, tərəvəti hiss olunur. Ona dövrə də səhhəti pisləşəndə həmin gözləri dərdinə mərhəm tək arzulayır:

Mənim səhhətimin
ən yararlı iqlim, gülüm,
ağ buludlu cv, isti otaq,
azacıq yağmurlu gözlərindir.

“Epiteti bədii məntiqin, ideya-estetik amalın, meyl, münasibət, hiss və həyəcanın özü, məzmunu aşmağın, portret və obraz yaratmağın üsulları tələb edir. Obraz, hadisə və əhvalat epitetlə səciyyələndirilir, epitet fikir, arzu, həvəs və əhvali-ruhiyyə oyadır. Epitet varlığın bütün keyfiyyətlərini yox, onun bir zəruri cəhətini göstərir”.

V. Səmədoğlu həssas, duyğulu müşahidələrinin təbii nəticəsi olan bənzmətlər lirik qəhrəmanın daxili-mənəvi aləmini dolğun şəkildə əks etdirir.

Mən heç
bəs nəçin unutdun
Xəzərin üstündəki taya buludları!

***

Acı sözlər, xoş yalan,
Bir yetim, əyri dalan,
Ölüm tək gözəl ilan,
Ömrümdə olmalıymış,
Yadımda qalmalıymış və s.

Sözün məcazilik imkanlarından yüksək poetik səviyyədə istifadə edən şair fikrin daha təsirli, yığcam və ifadəli tərzdə çatdırmaq üçün alleqoriya-təxsis, şəxsləndirmə əməliyyatından da istifadə edir.

Yağmurlu payız günündə
divarlar, pəncərələr ağlayır.

119

***

Dedim həyan olar
mənə Avey dağ,
Gəlib gördüm,
məndən qabaq aqlayır...

"Füzuli dərd əlindən dağa çıxdı" – misrası yada düşür.
Dərdli qəhrəmanımız Avey dağın əzəmətinə, dözümlünə pəhah
gətirir ki, dərđini unutsun. Ancaq gəlib görür ki, onun pənah
gətirdiyi dağ da dərđlidir. Burada müəllif dağa insani don
geydirib, onu lirik qəhrəman səviyyəsində canlandırır, digər
tərəfdən öz dərđinin böyüklüyünə də işarə edir-dağ dözməyən
dərđə mən tab gətirirəm.

Dağlar qorxub yuxuda,
Duman qalxıb yuxudan,
Məşələr çənə batıb,
Ağaclar yenə yatıb.

"Qorxub yuxuda", "qalxıb yuxudan", "yatıb"–mənəca bir-
birini tamamlayan bu fellərin şəxsləndirdiyi "dağ", "duman",
"ağac"–obyektləri də mənə, məzmun baxımından (hər cür tə-
biətə aiddir) yaxın, əlaqəlidir.

Ayaqlarımdan tutub ehtiyat sözü,
əllərimi zəncirləyib qorxu dediyimiz söz.

Buradakı icraçılar "ehtiyat", "qorxu" sözləridir.

Deyirlər ki, Ay çıxıb,
Ömrümün eşiyində,
Ömürsə yırğalanır
Ölümün beşiyində...

Ömür ölümün beşiyində uyuyub. Bu beşikdə olmaq ölümün
pəncəsində olmaq deməkdir. Deməli, kövrək kimi xumarlan-
lan, tora düşmüş ömür nə vaxtsa başı üstündəki ölümün
qurbanı olacaq.

Ağaclar da
yorgun düşüblər bu bir ildə...
Nə olub bu yerlərdə,
hansı azara tutulub meşə?

Yorgun, heysiz, süst düşmüş ağacların dərđi meşəni
xəstəliyə salıb. Meşə, ağaclar, dağlar, duman, bulud və s. kimi
sözlər təbiət, peyzaj lirikası həddini aşır. Məcəzlaşmış mənəni
aydınlaşdıranda tamam başqa-ictimai-siyasi-əxlaqi mətləblər-
dən xəbər verən mənzərəni təsəvvür etmək asanlaşır:

Bir gün axşam üstü,
qürub çağı
Günəş ayaq saxlayıb göy üzündə
dayanacaq bir yerdə,
batmaq istəməyəcək.

Qürub çağı, batabat anında olan Günəş üsyan edəcək. Bu
misralardan "Günəşin üsyanı" adlı tablo-fəlsəfi bir rəsm əsəri
göz önünə gəlir. Günəş boyda nəhəng itətdən boyun qaçırır,
milyon-milyon illər icra etdiyi daimi bir işi yerinə yetirmək
istəmir, göy üzündə ayaq saxlayıb dayanır. Ona yer üzünün heç
bir qüvvəsi güc gələ bilmir və həmin gün qorxulu bir iş olur:

Gecə həsrətiylə dolub,
ağırlaşacaq dünya.

Başqa bir şəirdə isə oxuyuruq:

Dili qurudu gecənin,
Səhərin baxtı bağlandı.
Qürbətə qürbat deyənin,
Qürbəti yurdda ağlandı.

Gecənin həyəcandan, qorxudan dili tutulur. Lal sükut ona
hakim kəsilir, səhərin baxtı bağlanır-deməli, səhər daha
açılmayacaq. Səhər sözü ilə açılmaq sözü arasındakı məntiqi
əlaqəni müəllif obrazlı, mənə baxımından tutarlı, aydın olan
"baxtı bağlandı" ifadəsi ilə qırır, dağdır. Və təbiətdəki bu
qeyri-normal dəyişiklik-faciə vətəninə qərib taleyi yaşayan bir
kimsəni yenə də qeyri-normal taleyinin əks-sədası kimi sə-
lənlir.

Üzündən dərđ öpüb get üzünü yu.

-misrasının mənə ekvivalenti təxminən belədir: Dərđ sənənlə
mərhəmlidir, doğmalaşib, onun izini üzündən sil. Bu xəbərdar-
lığın, ərkəyə əmrin deyilişindən məlum olur ki, dərđ yiyəsinin

bu bədbəxtlikdən hələ xəbəri yoxdu. Bu şeirdəki dərd obrazının şəxsləndirilməsi fəlsəfi mahiyyət daşıyır.

Vaqifin şeirlərinin ruhu, canı olan məcazlardan biri də kinayədir. Kinayədən istifadə etməklə müəllif fikrini, qəzəb və ittihamını daha sərbəst, yığcam və təsirli ifadə edir. Əvvəlki fəsillərdə qeyd etmişdik ki, publisistik, coşqun patetika, deklamasiya üslubu bu poeziyadan uzaqdır. Ən kəskin tənqidini, etiraz və təəssüfünü müəllif giley, narazılıq qarışıq kinayə ilə çatdırır.

İlahi,
hansı dildə yalvarım sənə?
Bir dua yeter
yoxsa sənə də
ağız açmaq gərəkdir döənə-döənə?
Sənə yox, dünyaya yox,
özümə gülmürəm,
çünkü yaratdığım neçə min dildən
cəmi ikisini bilirəm.
Bunların birindən
yer də, göy də xəbərsiz...
Odur o birində
yalvarıram sənə indi:
Qospodi, pomoqi, Qospodi...

Burada müəllif kədər, ağrı, təəssüf qarışıq kinayə ilə özünün və millətinin faciəsini göstərir. Kinayə şeirin iki məqamında daha yüksək nöqtəyə çatır. 1) "Yoxsa sənə də ağız açmaq gərəkdir döənə-döənə?" 2) "Qospodi, pomoqi, Qospodi"

Birinci zərbədə insanı cana doyduran, minnət, təmənna hərisi eqoist bürokratlar qamçıları, ikincidə isə varlığı unudulmuş bir xalqın iztirabları üçün daha abstrakt, ilahi qüvvələr-İlahi, yer, göy məzəmmət olunur. Əlbəttə, birinci halda-kına nisbətən ikinci halda lirik qəhrəmanımız daha ələcsiz, kəməksiz, kövrək, nisgilli görünür.

Vətənin, xalqın bəlaları üçün günahkar arayan müəllif bəzən onların özünü də üstüörtülü kinayə və istehza ilə tənqid

edir. İctimai-siyasi mahiyyət daşıyan bu şeirlərdəki kəskin satirik ruh böyük şairimiz M. Ə. Sabirin şeirlərini xatırladır:

Şükür, İlahi, şükür,
Gördük millət beyni də.

yaxud:

Burda yurd salma, gülüm,
Bura vətən yeridir.
Üfiqə gedənlərin
Gözdən itən yeridir...

Bu poeziyada Sokratın kinayə üslubu (özünü tənqid etmək, özünə gülmək, özünə rişxəndlə yanaşmaq və s.) daha çox diqqəti çəkir:

Bir gün dəli olacağam,
İcazə versələr əgər.
Gedəcəyəm baş götürüb,
Evimizdən səhər-səhər...
Söylələr də öz-özümə
ürək verib susacağam.
Söyüşləri yaxam üstən
Orden kimi asacağam.

İnsanın mənaiviyyatını, haqqını, ədalətini sıxan, qəliblərə salan ictimai-siyasi mühitin güclünlük dərəcəsidəki rəzilliyini ifşa etmək üçün müəllif rişxəndlə özünə dəlilik azadlığı arzulayır. Ancaq dəli olmaq, havalanmaq ixtiyarı da əlindən alınmış qəhrəmanımız icazə istəməklə bu kinayəni daha da dərinləşdirir.

İkinci bənddə isə guya dəli düşüncəsi ilə dəlisov bir "iflixar", "qürur" nümayiş etdirir. ("Söyüşləri yaxam üstən orden kimi asacağam"). Susmağın mükafatı olan ordenləri yaxası üstən (bu ifadənin belə loru (üstən) şəkildə işlənməsi kinayəni daha da gücləndirir) asmaq arzusunun baş tutmaması sonrakı bəndlərdən birində aydın olur:

Yox, görürəm, bu dünyada
Mənə bir kəs gülməyəcək.
Qorxu tutmuş əllərimdən
dəlilik də gəlməyəcək.

Ovqatının ümitsiz, təlx, əzablı məqamlarında özünə dəli deyib, başqalarını ifşa edən müəllif “bayquş” ifadəsini işlətməkdən də çəkinmir:

Qışda od qalamadım,
Yayda yer sulamadım,
Payızda ulamadım
Belə bayquş olarmı?

Vaqifin qahrəmanı əzablı, ağırılı bir dünyanın sakini olduğu üçün xoşbəxt, işıqlı, şən bir aləmin onun rəyasına girməsindən diksindir, qayğısız, sevinc dolu bir dünyanı tələm-tələsik özündən uzaqlaşdırır, onu geniş ürəklə əsl sahibinə qaytarmaq istəyir:

Bu yuxu deyəsən yolunu azıb,
mənim yuxum deyil bu.
Bu lalələr, bu çəmən,
sevinib uğuna-uğuna Günəşə gülən
bu şən cocuqlar...
Bu rəya mənim deyil,
bu dünya mənim deyil.

Tənha, qəmli dünyası üçün yad görünən gözəl, ürəkəçən mənzərəni müəllif nə qədər dəqiq, incəliklərinə qədər təsvir etsə də, onu özününkü hesab eləmir.

Kinayə bu poeziyanın ictimai-siyasi kəsərinə, dönməz, əyilməz mübarizliyinə xidmət edirsə, kinayədən öz səmimi, təbii açıq xarakteri ilə fərqlənən yumor bu poeziyanı daha sadə, duzlu-məzəli, oxunaqlı edir.

Günaha batmağım gəlib ay Allah,
Cəsarət dəmidir, saxlama məni,
Sənə inamdan da gözəl bir qız var.
Xəyanət dəmidir, saxlama məni.

***

Odur nə göz yaşına,
nə sevincə qul olma.
Məna daha yaxşı bax,
Vaxtından tez dul olma...

***

Kaş yenə də uyuyaydım,
Başım sənə sol qolunda.
Müəllif deyə-deyə, gülüm,
Öləydim sənə yolunda...

Mübaligə kimi Azərbaycan poeziyasında geniş işlənən bədii təsvir vasitəsindən də müəllif özünəməxsus yaradıcılıqla istifadə edir. Öz mübaligələrində təsvir etdiyi obraz və hadisələri reallıq çərçivəsindən çıxarıb, onları fantastik həddə çatdırır:

Bu yad nəğməyə bürünüb
Zillənib gözlərim göyə.
Bu ölmüş oxuyanacan
Qoymayın məni ölməyə...

Xarici müğəninin səsinin səhri onu elə ovsunlayıb ki, bu ovsundan ayrılmayacağını zənn edir. Ancaq yenə də ölümündən deyil, musiqinin yarımçıq qalmağından qorxur. Mübaligə görünüyü kimi musiqiyə aiddir.

Ən pis qara yuxular,
Çin olur qocaldıqda.
Bir azarı vur üçə
Mün olur qocaldıqda...

Qocalıq mənfəi mənada o qədər şişirdilir ki, guya xırdaca bir xəstəlik mün bir dərd kimi orqanizmə güc gəlir.

Tənhalıq aləmini alınmaz qala kimi keçilməz, basılmaz hesab edən şair özünün bu tənhalıq qaləsindəki möhkəm mövqeyini belə bir fəlsəfi mübaligə ilə təsvir edir:

Məni mənədən ayılmağa
heç kəsin gücü çatmaz.

Sevginin böyüklüyünü, sevgilinin qeyri-adi gözəlliyini nəzmə çəkən aşağıdakı mübaligəli parçalara diqqət yetirək:

Bacarsaydım qururdardım,
dünyanın dənizlərini,
Xəzər yudu bu gün, gülüm,
Sahildəki izlərini.

Sevgilisinin ləpirlərini sahilədən silən dalğaları yox, o sahilin aid olduğu dənizi də yox, dünyanın bütün dənizlərini

qurutmaq, onları məhv etməklə cəzalandırmaq istəyir. Çünki ləpirlər təkcə sahiləndən deyil, xoş xatirə, təsəlli kimi onun ürəyindən silinir. Bu isə onu çox ağrıdır. Ona görə də hiddətini bu cür kəskin mübaligə ilə bildirib.

Bir qadın çıxma qarşına
baş verə zəlzələ kimi,
görünə gözləmədiyən anda,
ya vağzalda, ya metro vaqonunda...
Və o gün ya uçulub dağılasan,
Ya məəttəl qalasan.

Buradakı mübaligə əlbəttə, arzulanan qadın obrazından daha çox, müəllifin həsrətinə, bu həsrətin dözlümləyini əaidir.

Kölgən düşəndə sulara,
Yumşaldı çayın gur səsi.

yaxud:

Özünün xəbərini yox,
Üstünə gün düşübüdür.
Sağ çiyindən sıçrayıb
Sağ gözümlü dəşibdir...

Hər iki misaldə gözəlliyin təzyiqinə məruz qalan (gözəlin kölgəsi suya düşməklə çayın gurultusunu susdurur), zərərçəkən (gözəlliyin əks-sədası kimi günəş aşiqin gözlərini töktür) hiss olunur ki, məhkum olduğu cazadan zövq alır.

Filosof düşüncəli, dərin duyğulu sənətkar məcazın bütün növlərindən yerli-yerində, düşünülmüş şəkildə istifadə edir. Bu poeziyanın millilik keyfiyyəti, bədii-emosional təsir gücü, ahəngdarlığı, poetik cazibəsi məhz ustalıqla yaradılmış bədii təsvir vasitələrinin yeniliyi, xalq ruhuna yaxınlığı, ifadəliliyi və s. keyfiyyətləri ilə izah edilə bilər.

Vaqifin lirikasında daha çox müşahidə olunan üslubi fiqurlardan biri də antitezadır.

Axtarıram, araşdırıram
səndən doğma bir adam
tapa bilmirəm yer üzündə...
Gah qayıqda,

126

gah at belində
bəzən təyyarədə, bəzən qatarda
gedirəm harasa
və səndən uzaq
Bir adam tapa bilmirəm.
yer üzündə...

yaxud:

Səni tanıyırmı deyə,
qış olsa, yağsa qar,
sağ əlində bir salxım
qara şanı tut,
yay olsa, isti olsa, gültüm,
parkın qar yağın yerində dayan...

Birinci misaldə “ən yaxın” və “ən uzaq” təzadı ilə sevgilisi ilə özü arasındakı münasibəti şərh edir. İlk baxışdan bu ziddiyyət təəccüb doğurur. Lakin sevginin böyüklüyünü ayrılıq ölçüsü ilə müəyyənləşdirən qəhrəman “sənin doğmalığın uzaqlığıdır” misrası ilə fikrini anlatmış olur.

İkinci şeirdə isə təzadı yaradan təkcə “yay”, “qış” əksliyi deyil. Bunların hər birinə aid olan spesifikliyin, məxsusluğun yerinin dəyişdirilməsi (qışda qara şanı, yayda qar) və belə bir mümkünsüzlüklə şeirin əvvəlində verilmiş suala (İlin hansı fəslində çıxaracaqşan məni sensizliyin təkadamlıq kamerasından?) alınan cavabın ümidsizliyi üst-üstə düşür.

Ümumiyyətlə, Vaqifin yaradıcılığı antiteza fiqurunda çox vaxt bir bərabər işarəsi görünür:

Bəlkə mən bərkəndən hönkürüm,
sən ucadan güləsən?
Və bir yerdə səslənsin
həyatın səsi?

Hönkürtü üstə gəl gültüş, bərabərdir həyatın səsinə və ya həyat bərabərdir kədərlə üstə gəl sevinc.

Sabah yaxşı olacaq,
sabah çox pis olacaq.
Şükür sabah olacaq.

və ya:

127

Gələcəyin ağ günü

Qaranlıq keçmişdə var və s.

Bu misallarda da həmin üstə gəl və bərabər sxemli fiqur görünməkdədir.

Bəzən isə antonim sözlər bir misra daxilində təzad yaradır:

Sıxılmamış dörd tərəfdən,

Bu yolların geni də var.

Azad olmaq istəyirəm,

Kimin artıq yuxusu var?

Yaxud:

Bel bağlaya bilməyirəm

Nə doğruya, nə yalana.

Görən niyə ulamır

Dərəyə enən çığır?

Səsi çıxsə, Allaha

Yüngül gedər ya ağır?

Lakin Vaqifin yaratdığı fikir təzadları daha fəlsəfi, dərin, düşündürücü və yaddaqalandır:

Səndən keçdi, indi fələk

Qapını bağlayacaq.

Bəlkə indən belə ölüm

Sənə gün ağlayacaq...

Həyat məcazın geniş yayılmış, obrazlı fikir yaradıcılığında öz sadəliyi və poetikliyi ilə seçilən növlərindən birinin-təşbihlərin V. Səmədoğlunun yaradıcılığında əhəmiyyətinə diqqət yetirək:

Uşaq tək zəif,

uşaq kimi inadkar həsrət

mənə bu gün sinə görür!

Səbrinə, dözümlünə sığmayan, ona müqavimət göstərən həsrəti uşaq zəifliyinə, kövrəkliyinə, eyni zamanda şıltaq uşaq inadkarlığına bənzədir:

Matəm bayrağı tək dalğalanacaq

uşaq paltarı

mən ölən gün...

Başqa bir şeirdə isə "məğlub vətən bayrağı" ifadəsi ilə "matəm bayrağı" ifadəsi kimi təşbih yerində işlədilib:

Məğlub vətən bayrağı tək,

Ayaq altıda qalib bahar.

Hər iki şeirdə təsvir olunan bayrağın həsrətinin öz adı var. Birincidə ölümlün qələbəsi tək yellənən uşaq paltarı matəm bayrağına bənzədilir, ikincidə müəllif "bahar" sözünün bütün mənə çalarlarını-yeni ruh, yeni həyat simvolu, oyanış, gül-çiçək, tərəvət, gözəllik, ümid fəslisi və s. əlamətlərini nəzərə almaqla onu "məğlub vətən bayrağı"na bənzədir. Belə bir bayraqla bahar fəslisi arasında təzad olsa da, bənzədilənin xarakterində ümitsizlik, məğlubiyyət, ölgünlük ruhu bənzəyəni özü ilə eyniləşdirir.

Məzara bənzəyir yaxşı insan...

Məzar kimi

yaya, qışa dözümlü,

məzar kimi dinnməz.

Gözə az-az görünür yaxşı adam

ildə bir-iki kərə baş çəkilən

məzar kimi...

Vaqifin obrazlı təfəkkürünün qəliblərə sığmayan bədii təxəyyülü həmişə, bəlkə hər şeirdə oxucuya yeni düşüncə, mühakimə, müqayisə, analitik təhlil imkanları bəxş edir. Oxucu elə təsir dairəsinə düşür ki, burada hər şeylə yenidən yox, əksinə hər dəfə yeni şeirlə rastlaşırıq. Yuxarıdakı şeirdə yaxşı adamı məzara bənzədir. Yaxşı adam məzar tək sakit, dözümlü, gözə az görünən və etibarlı olur. Lakin insan psixologiyası ilə məzarın sadalanan əlamətləri arasındakı bənzəyiş görünür yalnız zahiri əlamətlər imiş. Çünki şeirin lirik-fəlsəfi sonluğu bənzəyişin əsil tragik mahiyyətini açır. Deməli, məzartək dinnməz, dözümlü, az görünən tənhalər-yaxşılardır. Bu yaxşılarla baş çəkəndə isə ağlaşma səsinə qulaq tutulur.

Yer altından min ah kimi

Çıxdı çiçəklər səhər.

İlk bahar günlərinin birində səhər erkən oyanıb görürsən ki, hər tərəf çiçəklə dolub. Bu gözəllik bahar fəslinin təbii qanunudur. Lakin müəllif torpağın qış uzunu içində boğula-boğula güclə saxladığı çiçəkləri bir səhər içindən çıxarıb yer üzünə səpələməsinə dərinədən nəfəs alıb ah çəkməyə bənzədir: torpaq ah çəkdi və dincəldi...

Yol da yaman uzandı,
pəsdən deyilən zəminxara kimi.
Göy üzündə sarı Ay
qara köynəkdə güllə yer kimi.

Bu şeir parçasında müəllif iki təsbihi yaradıb. Birincisi nisbətən aydındır, sadədir. Həm də bənzəyənlə bənzədilən arasındakı bənzər əlamətlər (uzun-uzadı, pəsdən-həzin-həzin) göstərilir. İkinci isə daha konkret, fəlsəfi və düşündürücüdür: göy üzü və qara köynək, göy üzündə sarı Ay-qara köynəkdə yara. İnsanın vücudunda güllənin açdığı halqavari yara, gecənin zülmət bağrını dəlib özünə yer edən dəyirmi Ay. Bu təsvirdə Ay gözəl deyil, sanki yer üzünə işıq da salmır. O sadəcə ölü cəsədə çevrilmiş qaranlıq səmada nəyisə izi-yeridir.

Səma başdan-başa
ağ gəlmiş qarı gözütək bəyazımış,
pis gün rənginə çalır göy üzü,
daha heç bir şeyə...

Bu dəfə, bu şeirdə göy üzü rəngini və baxışını itirmiş qarı gözünə bənzədir. Bu görkəmi ilə səma (pis gün) təəssüratı oyadır.

İnsan duaları
qalın meşə kimi bürüyüb
torpağı, göyü.

İnsan duaları ünvanına-Tanrıya çatmır. Göyə qalxan göydə, torpağa tökülən yerdə ağac kimi sıralanıb qalın meşəyə çevrilib.

Nişan üzüyü kimi
Ölüm barmağındayam.

130

Özünü ölümün barmağında qanuni, halal, xeyir-dualı nişan üzüyünə bənzədir.

Söndü gözün qürbət eldə,
Yad daxmanın şamı kimi,
Yenə qar altı qalmısan
Evin yastı damı kimi.

Sevgilisinin gözünü yad daxmaya işıq salan şamla müqayisə edir. İşığından bəhrələnmədiyi üçün bu şamı özünə yad sayır. Bu gözlərin sahibini xatırladan xatirələri isə qış yuxusuna gedən yaddaşında qar altında qalmış yastı dama bənzədir. Ancaq yaddaş qar əriyində yastı damın yenidən görünəcəyi gümanı nə vaxtsa oyanan yaddaşında baş qaldıran xatirələrlə geriyə dönmə, yaddaşın sevgilisinin də qayıdacağına inam yaradır.

Bütün bənlər Vaqif poeziyasının kədər fəlsəfəsindən yaranan bənzətmələrdir. Lakin təbiətdə və insanlarda, eləcə də təbiətlə insan arasında saysız gözəlliklərdən zövq alan şair xoş oqat doğuran təsbihlər də yaratmışdır:

Sənə təbəssüm də yaraşır,
göz yaş da.
Məşədə ağaclar,
səhrada məsafə kimi gözəlsən.
Dağlarda dumana bənzəyirsən
dəniz sahilində dalğa səsinə.
Dünya əyninə biçilib elə bil,
yaman yaraşır həyat sənə...

Vaqif poeziyasının mahiyyəti poetik mündəricəsi, hissi-emosional təsiri bir-birini şərtləndirən forma-məzmun uyğunluğu ilə də xarakterizə olunur. Şair ifadə etdiyi məzmunun təsirli və düşündürücü olması üçün daha uyğun forma, şəkil, vəzndən istifadə edir.

"Füzuli sənətdə bədi formanı nəinki qəbul edir. Hətta zəruri sayır. Bütün bədi formata təzahürləri-vəzn, qafiyə, şəkil, obraz məcaz, qiyas və təsbihlər sistemi və sairə, Füzulinin fikrincə, şeirin zahiri qabığı, ifadə əlaməti, məişət köynəyi, cilası və zinatidir. Vəzn dürtüst və dəqiq olmalı, təsvir edilən

131

əhvalın, tərənnüm olunan predmetin təbiətinə müvafiq gəlməli, mövzunun boyuna kip biçilməli, “münasibə-hal” olmalı, dillə “sazişə” girməli, onu pozmamalıdır”. S. Əliyev

Vaqif Səmədoğlu həm hecada, həm də sərbəst vəznədə yazdığı şeirlərdə poeziyanın bəddi prinsiplərini, ideya-estetik qanunlarını gözləyir və hər iki vəznin ustadı səviyyəsində çıxış edir. Halbuki heca vəznli şeirlə sərbəst şeirin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında mübahisəli, çox zaman qarşılıqlı inkar mövqeyi davamlı, uzun sürən bir proses olmuşdur. “Milli şeir” konsepsiyasından çıxış edənlərin çoxu “sərbəst”i ağına, bozuna baxmadan “yad”, “söz yığını”, “qondarma” və s. kəskin ifadələrlə tənqid edir, onun vəzn, qafiyə sistemindəki sərbəstliyi Azərbaycan poeziyası ənənələrinə qarşı qoyur, müasir terminlə desək “təxribatçı” dərəcəsinə qaldırılırlar.

Bununla bağlı V. Səmədoğlunun bir fikrini, eyni zamanda bir xətirəsinə yada salmaq yerinə düşür: “Ədəbiyyatşünaslıqda (açıq da olmasa) yazılarda, söhbətlərdə bir termin var: Səməd Vurğun-Rəsul Rza mübarizəsi. Yəni bunu lap xırdalasaq guya heca poeziyası ilə sərbəst şeir mübarizəsi. Doğrudan da olub bu mübarizə. Ancaq bu mübarizəni-Səməd Vurğun, Rəsul Rza mübarizəsini Azərbaycan tarixində milli zaka üçün, milli təfəkkür üçün və ədəbiyyatın gələcəyi üçün ən zərərli bir mübarizə sayıram. Bizim ədəbiyyatımıza zərərdən başqa bu heç nə verməyib. Bu mübarizənin lideri olmaq üçün Səməd Vurğun məyyəbən bir dövrdə sərbəst şeir yazmaqdan əl çəkib, Rəsul Rza əksinə, müyyəbən bir dövrdə ancaq sərbəst şeir yazıb. Bəlkə də özünü zorlayıb, bu da öz istedadını zorlayıb. Nə var, nə var mübarizə naminə. Rəsul Rza çox sərt adam idi. Biz onunla işləmişik... O adamı mən, Rəsul Rzanı bir dəfə gözü yaşlı görmüşəm. Özü də Ensiklopediyada, öz kabinetində... Qayıtdı mənə dedi ki, Vaqif, bala, aruzdan ötrü burumun ucu göynəyir. Belə oturub, beş-on qəzəl yazmaq istəyirəm, burumun ucu göynəyir. Dedim:

-Yazın də. Dedi:-Nə danışırsan sən!”

Rəsul Rzanın bu liderliyi olmasaydı, onun qələmindən çıxmış əlli dənə qəzəl qalardı. Və yaxud Səməd Vurğunun

qırxıncı illərin axırında, əllinci illərin əvvəllərində yazdığı yüz, yüz əlli sərbəst şeiri qalardı”.

Göründüyü kimi ədəbi mübahisə hesab etdiyimiz, əslində isə ideoloji mübarizə həddinə çatan heca-sərbəst-əruz qarşılaşdırmasının həqiqətdə heç bir məntiqi əsası yox imiş. V. Səmədoğlunun səmimiyyətlə söylədiyi bu fikirdə “vəznlərin ziddiyyətli mübarizəsi” problemini yaratmaq məqsədinin “sirri” açıılır.

Ancaq bu mübarizədə gəncliyinə, bəzən təcrübəsizliyinə görə daha çox tənqid hədəfinə çevrilən sərbəst vəzn idi. Bəlkə elə ona görədir ki, poeziyamızda “sərbəst”in özünü doğrultmasına baxmayaraq onu müdafiə və sübut etməyə çalışırlar qələmi hələ də yerə qoymayıblar.

Ədəbiyyatşünas Nazif Qəhrəmanov “Sərbəst şeir” adlı məqaləsində yazır: “Ümumən 60-cı illərdən başlayaraq heca vəznində olduğu kimi, sərbəst şeirin axtardığı əsas predmet, obraz, onun əyani və konkret təəcəssümü idi. Əlbəttə, sərbəst şeiri yalnız “doğranmış nəsi” və ya “formasız şeir” kimi təəcəssüv edənlər yanılırlar. Bu şeir konkret formaya və sintetik ədəyə malik bir növdür. Onun qəlibi də var, lakin bu kononik qəlib deyil, elastik, eyni zamanda mötədil bir qəlibdir”. N. Qəhrəman

Sərbəst şeirə qarşı 50-ci illərə qədər olan tənqidi fikri bəlkə də qəbul etmək olar. Bu tənqidin konkret, real əsasları olduğu üçün onu başa düşmək mümkündür. Fikrimizi aydınlaşdırmaq üçün professor A. Axundovun sərbəst şeirin Azərbaycan poeziyasında mərhələ bölgüsünə diqqət yetirək. Müəllif bu vəznin inkişaf mərhələsinin birinci dövrünü 20-ci illərin sonu, 30-cu illərin əvvəllərinə aid edir, ikinci dövrün isə 50-ci illərin əvvəllərindən başladığını söyləyir. Hər iki mərhələni isə aşağıdakı kimi səciyyələndirir: “Ümumiyyətlə, sərbəst şeirin birinci mərhələsi əsasən öz fonetik tərkibinə görə böyük “sərbəstliyi” ilə fərqlənirdi. Səs təqlidi yolu ilə yaranmış müxtəlif səs kompleksləri bu şeirlərin aparıcı qüvvəsini təşkil edirdi.

...İkinci inkişaf mərhələsində sərbəst şeir zamanın ruhu, əsrin səsinə milli zəminə malik poetik bir qüvvətlə əks

etdirdiyindən, o gənc yaradıcı qüvvələrin diqqətini cəlb edir və poeziyada öz mövqeyini gündən günə möhkəmləndirirdi. M. Cəfər çox doğru olaraq yazır: "Azərbaycan şeirində əvvəllərdə də bir sıra müvəffəqiyyətli şeirlər yazıldığına baxmayaraq, şeirin bu şəkli yuxarıda dediyimiz kimi, 50-ci illərə qədər özünün tam milli formasını tapa bilməmişdi. Şeirin bu şəklinə yazılan əsərlərdə çox yüksək məzmun olduğuna baxmayaraq, hələ o formaca bütürləşməmiş, xəlqiləşməmişdi. Sərbəst şeirdə bizim fikrimizcə belə bir tam bütürləşmə ancaq 50-ci illərdə mümkün olmuşdur..."

Doğrudan da 50-ci illərdən sərbəst şeir Azərbaycan poeziyasının əsas vəznlərindən birinə çevrildi. R. Rza da başqa olmaqla bu vəznin istedadlı yaradıcıları-Ə. Kərim, F. Sadiq, F. Qoca, V. Səmədoğlu, Ə. Salahzadə, İ. İsmayilzadə və başqaları böyük təzyiqlərə, çətinliklərə məruz qalsalar da daha inamla və qətiyyətlə mübarizə apardılar. Nəticədə yüksək ideya-estetik amal, gözəl poetik düşüncə, fəlsəfi fikir, milli koloritli dil və s. nümayiş etdirən yeni nəslin cəhdi baş tutdu və sərbəst şeir nəinki qəbul edildi, hətta özünü doğrultdu və qəti şəkildə təsdiq etdi.

Sərbəst şeir növünün müsbət xüsusiyyətləri içərisində daha çox cəlbədiici əlamət-azad düşüncə və fikrin sərbəst ifadə formasına malik olmasıdır. 1929-cu ildə Əkrəm Cəfərə yazdığı məktubunda böyük şairimiz M. Müşfiq yazırdı ki, həqiqi şeir divanədir, dəlidir. Odur ki, onu zəncirləmək nahaqdır. Burax, onu! Burax! İstədiyi kəlmə qalıqlarına girsin...

Azad ilhamla yazıb-yaradan M. Müşfiq həqiqi şeiri divanə, məcnun adlandırır. Və onu hər cür maneə və qadağalardan hifz edib saxlamağı vacib sayır. "Sərbəst vəznə yazan sənətkar mənə və məzmununa uyğun olaraq şeirin ahəngini özü yaradır. Onun səyi nəticəsində şeirin ahəngi ayrı-ayrı sözlərin qəlib və bölgülərin yaratdığından daha çox fikir və məzmunun ahənginə çevrilir. Yəni sərbəst vəznə ahəngi fikir və məzmun yaradır. Burada sözlər yox, məhz fikir və məzmun bəzən gurlaşır, çılgınlaşır, meydan oxuyur, mübahisə edir, bəzən enir, həzinləşir, asta-asta oxucu ilə söhbət edir".

V. Səmədoğlunun sərbəst şeirlərində fikir, düşüncə azadlığı, sərbəstliyi daha qabarıqdır. Və müəllif bu fikirlərin poetik ifadəsi prosesində satıraltı mənalar, eyhamlar-sirli, mücərrəd təsvir üsullarından istifadə etsə də həmin sərbəstlik, kəskinlik əndazəsi qısalmır. Şeirdə cəsarətdən danışıqda çox zaman tənqid hədəfini və onun tüzünə oxunan hökmləri nəzərdə tutmuşuq. Vaqifin şeirlərində isə pisləyin-şərin, rəzilliyin mə-nəvi əxlaqsızlığın ümumiləşmiş qeyri-insani obrazı var. İnsan xislətinin naqisliyi, nadanlılığı, haqqa-yaradana inamsızlıqdan asılılıqdan doğan haqsızlığı, ədalətsizliyi bu poeziyada heç cürə qəbul olunmur.

Axı doğulan gündən bəri
Aydın üzü ləkəli açılmışdı gözlərimə...
Ulduzların çoxu gizlənmişdi
buludlar arxasında...

Böyük ədəbimiz Mirzə Cəlil deyirdi ki, gözümü açib dünyanı qaranlıq görmüşəm. Əlbəttə, həm Mirzə Cəlilin, həm də Vaqif Səmədoğlunun "qaranlıq, zülmət dünya", "ulduzsuz səma", "ləkəli Ay" əks etdirməsi həmin qeyri-insani qüvvənin fəaliyyətindən xəbər verir.

Kimsə bilməz
bu qaranlıq gecəndirmi,
yoxsa nəyinsə, kiminsə nəhəng kölgəsi?
Dünyanı başına alıb
cırırama səsi
bir də ay işığının qüssəsi...

Vaqif həm hecada, həm də sərbəstdə gözəl şeirlər yaradıb, lakin onun xarakterindəki əylməzlik, sərbəstlik, tənhalıq zirvəsini fəth etməklə əldə etdiyi asudəlik, azadlıq daha çox məhz sərbəst şeirlərdə hiss olunur. Və mübahisə doğursa da, deyə bilərəm ki, V. Səmədoğlu orijinal şair kimi özünü məhz daha çox sərbəst şeirləri ilə təsdiq etdirib.

Bu şeirlərdə sərbəstliyin bir bələri də ondadır ki, təqdim olunan ovqatın şeirəlmə məqamı, gözəlilməz, qəfil səslənişi şairin ilhama gəldiyi konkret anın əhvali-ruhiyyəsi ilə birbaşa əlaqəli olur:

Yadıma nəşə düşmək istəyir...
Kiminsə doğma səsi
əşidilmək istəyir qulaqlarımda,
kiminsə uşaqlığı
görünmək istəyir gözlərimə,
nəyinsə ətri dəyib burnuma
dönmək istəyir sözlərimə...

yaxud:

Çox yox, bircə addım
aralanmaq istəyirəm özümdən.
Bircə addım
uzaqlaşmaq istəyirəm
qızlarınmın həsrətindən
bağımızın kor quyusundan,
bu günlərin ölüsüz yasından.

Bu misralar ürəyi sıxılan, ayrılıqlardan tənə gələn, bədlikdən və bədbinlikdən bircə addım uzaqlaşmaq istəyən adamın bədahətən, qəflətən ağzından çıxan pıçılısını xatırladır. Lirik qəhrəmanın düşüncəsi bütün cizgiləri ilə, təbii, sərbəst şəkildə səslənir.

Bu gecə sol əlim
sıxılır yenə,
Qorxu salam verir
yenə də mənə.

Qorxunun əl uzadıb, əlini sıxdığı gecənin sıxıntısı, səksəkəli, zəiflik, əlacsızlıq gətirən vahiməsi və yenə bu vahimədən qurtulmaq üçün Tanrıya üz tutan qəhrəmanın pıçılısı:

Şeir oxuyuram
dua yerinə...

Bu şeirlərdə sərbəst vəzn üçün əsas şərt kimi qəbul edilən ritm-intonasiya vəhdəti gözlənilir, poetik nitq melodik intonasiya ahəngi ilə müşayiət olunur. Abstrakt-fəlsəfi ideyaların dərkli məhz yenə bu poeziyaya məxsus olan milli-poetik dil və ritm-intonasiya həmahəngliyindən yaranan sadə və aydın, anlaşılın ifadə tərzii ilə mümkündür.

Yamandır,
yaman yamandır
beli qırılmış ağaclara söykənmək,
ayaqları yerdən üzülmüş qayalara
bel bağlamaq yamandır yaman...

Gördüyümüz kimi bu parçada ritm həlledici fəal faktor kimi, bir növ şeirin "taleyini" həll edir. Və şeirdəki yandırıcı, ağırlı təəssüf hissəsinin bu dərəcədə emosional, təsirli ifadəsi məhz ritm-intonasiya vəhdəti ilə bağlıdır. Ritm-intonasiya-qafiyə, vəzn tələblərindən imtina edən sərbəst şeir şəklini mükəmməl poetik vəzn kimi poeziyaya qəbul etdirən, müstəqilliyin qanuni şəkli salıb, ona "status" alan mühüm dil vasitəsidir.

Sərbəst şeirin vəzn özünəməxsusluğu-ritm-intonasiya tələbkarlığı, qafiyə, radif və s. assosiativ prinsiplərin nəzərə alınması sübut edir ki, bu vəzn poeziya qanunlarından kənara çıxmayan, poetika və şeir şəkli.

Vaqifin çox az şeirləri var ki, orada vəznəslilik, ritm-intonasiya pozuntusu halları müşahidə olunur. Təbii ki, nəzn ahəngi, intonasiyası nəsr təhkiyəsi ilə əvəz olunan şeir poetik ovsununu itirir:

Salam, ata, salam.
Bilirəm,
arxamdasan.
Məzarından
cəmi əlli-altmış
addım bu yanda dayanıb
trolleybus gözləyirəm.
Trolleybusa minib,
sənin yanına
gələne qədər
yaşamağa gedəcəyəm.
Ömür bu imiş, ata?
Gəldi...
Salam, trolleybus,
əlvida, ata...

yaxud:

Gözüm də get-gedo
qabıq bağlayır.
Yox,
bu qədər insan içindən
heç bir vaxt
görünməyəcək Allah...

Sərbəst vəzndə ritmsizlik şeiriyyətdən və estetik təsirdən məhrum olmağa bərabərdir.

Vaqif Səmədoğlunun fərdi bədii üslubunda obrazlar, məcazlar sistemi yeni və düşündürücü olduğu kimi, şeirin poetik ahənginə, ideya-estetik mündəricəsinə xidmət edən qafiyələrin gözlənilməzliyi və rəngarəngliyi də müəllifin sənətkarlıq istedadından xəbər verir:

Sular donub, bumbuz axır,
Külək kəsir əsən kimi,
Burada yollar açılır
Üç arşınlıq kəfən kimi.

“Lakin bu həqiqətdir ki, oxucularımıza qafiyəli şeir daha yaxındır. Bizim el ədəbiyyatında, habelə klassik poeziyamızda qafiyə şeirin ən mühüm əlaməti kimi mövcud olmuşdur”.

İstedadla yazılmış gözəl şeir (qafiyəli və ya qafiyəsiz) oxucunu həyəcanlandırır və ya düşündürürsə, ondan qafiyəni, yaxud qafiyədən imtina etməyi tələb etmək əbəsdir. Qafiyə xatirinə poeziyamızda nə qədər “ölü” şeirlər yığıldığını danmaq olmaz. Eyni zamanda, bəzən iddia-yenilik xatirinə qafiyədən üz döndərməyin də mənfi nəticələri-sözün həqiqi mənasında söz yığını təsiri bağışlayan, poeziyadan məhrum şeirlərin yaranıb artması şeirimizin yalnız ziyanına olub.

Deməli, qafiyə şeir yaradıcılığında tələb kimi qarşıya qoyulmamalıdır. Qafiyə zəruri məqamlarda işlənməlidir.

Bir bax, gör o nədir
göylərdə uçan?
Baxma, o da yalan,
göylər də yalan...
Deyirlər yuxuna
azadlıq girib,

yuxuna inanma,
inanma, bir an!

Təəcübü olsa da, buradakı qafiyələnmə ilk dəfə şeir yazan müəllifin qafiyə axtarışını xatırladır. Adətən aman, zaman, yaman, yalan, talan və sairə bu kimi yeknəsək, qəlib qafiyələr üçün növbəti qafiyə tapılmayanda (bəd ayaqda) “bir an” –köməyə gəlir. Çox zaman məna, məzmun yükündən azad olan həmin sözün misrada tutduğu “yer” əslində boş görünür. Bundan başqa bu şeirdə say (heca sayı) xatirinə “inanma” sözünün sonrakı misradakı təkrarı həmin boşluğu daha artıq qabardır.

Deyəsən on birə bir az qalırdı,
Ya da bəlkə elə bu vaxt olardı,
Üzbəüz evdə bir pincərə söndü,
Sönan pincərədən gecə gördüdü.

Birinci, ikinci misradakı boşluq, fikir qırıqlığı, artıq və “yük”süz sözlərin işlənməsi belə qənaət yaradır ki, burada qafiyə fikrə yox, şeirin canı, əsası olan fikir “qalırdı-alardı”qafiyəsinə uyğunlaşdırılıb.

Zəncirlə bəlanib yatdın beşikdə,
Zəncir layla dedi, durdu keşikdə,
Həyat qarşısında boyun burursan,
Səndəmi yuxudan yorğun durursan?

Bəlkə də qoşma texnikasının bütün tələblərinə cavab verən, sadə, anlaşılıq şeir parçası kimi yadda qalan bu bəndə irad tutmağa ehtiyac hiss olunmur, lakin Vaqifin harda olub-olsun, istər musiqi mətnində, istər qəzet-jurnal səhifələrində, istərsə də aktyor ifasında, fərqi yoxdur, ilk misralardaca müəllifini tanıdan şeirləri ilə müqayisədə “beşikdə-keşikdə”, “burursan-durursan” qafiyəli yuxarıdakı şeir parçası adi, yeknəsək, emosiyasız görünür.

Açılan gül bir gün solar
İnsan ağılayanda nolar?

Burada da həmin hal təkrarlanır. Lakin sərbəst şeirlərdən birində qeyri-ixtiyari sıralanan, mükəmməl poetik obraz yaradıcılığında mühüm amil kimi fəaliyyət göstərən qafiyələnmə məqamına diqqət yetirək:

Deyəsən bu ayılı gecə
Yatmağa bir yer tapmayıb özünə.
Bir isti ocaq,
bir dərdsiz qucaq,
bir məhrəban bucaq
dəyməyib onun ulduzlu gözüne.
Burda kimsəsiz qəribdir gecə...

Kimsəsiz, qərib, ayılı gecənin narahət, qayğılı obrazının hərtərəfli təsvirində mənalı şəkildə əlaqələnen “ocaq-qucaq-bucaq” qafiyələri uğurludur.

Bu dünyada suallar çox,
bu dünya insanların
insanın yox!

İbrətəməz pafoslu fikir və adi, məlum qafiyənin (çox-yox) gözəlinməz, poetik səslənişi...

Yadıma sala bilmirəm,
bu günə
yad da qala bilmirəm.

“Sala-qala” –məlum qafiyələrindən əvvəlki “yadıma-yad da” –uyğunluğu şeirin həm mənasına, həm də ritminə, ahənginə poetik boyalar əlavə edir.

Tamam özgə bir sükut,
Tamam özgə hay-haray,
Zınqrovla səs verib,
Keçir ögey tramvay...

Yad şəhərdə qarşılaşdığı sükut, hay-haray, səslı-küylü tramvay-hər üçünü müəllif özünə yad sayır. Qafiyə üçün seçilən sözlər həmahəng olduğu kimi, mənə baxımından da yaxındır: “özgə hay-haray-ögey tramvay”.

Vaqif Səmədoğlunun qafiyəyə münasibəti ikili xarakter daşıyır:

1) Az qafiyə işlətmək və ya ümumiyyətlə qafiyə işlətməmək:

Göy üzü tutqun, qəmli.
Göy üzü
qırış-qırış.

Kənddə
qapı ağzında oturub,
keçmişə baxan qarıya
bənəyir göy üzü
bu gün...

2) Daha çox, sıx-sıx qafiyə işlətmək. Aşağıdakı şeir parçasında qafiyə yağısı kimi səpələnir:

Tozu, duzu
suyu da dümağ ağardan,
yerdən, göydən
cırıltıyla təkər səsi çıxardan,
bu araba dünyası,
bu elin dərdi, yası,
keçmişinin bax bu günü
açılan can yarası,
ürəyimin parçası...
Gedən insan oğludur,
sənə sözlər doludur,
burdan keçən atlının,
atı yel qanadının
baltalanmış qoludur!
Bu yol öküzlü yoldur...

Nağıl dili “yüyrəkliyi”, folklorlardan gəlmə sadə, musiqili, sürətli poetiklik, axıcılıq birməfəşə deyilmiş bu şeir parçasını ritm və avaz baxımından cəlalayır, onun hissi-emosional təsirini artırır.

Məni evinə yox,
Məni yuxuna çağır.
Qoy çıxım sevincinin yadından,
Amma unutma,
Məni qorxuna çağır.

“Yuxuna” –sözünün müqabilində “qorxuna” sözünü işlətməklə müəllif yeni və mənalı qafiyə yaradıb, (Qorxuna çağır) Bu söz yığcam, mükəmməl və uğurlu tapıntıdır.

DİL VƏ ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Vaqifin şeirləri (bəzi istisnalar nəzərə alınmazsa) mahir musiqçinin hər hansı alətdə ifa etdiyi musiqi əsərinə bənzəyir. Bu ifadə “xaric” səs yoxdur. Yersiz “zil” və ya “bəm” uyğunsuzluğu ilə də qarşılaşırıq. Dəqiqliklə seçilən, düzülüb misralanan, şeirləşib poetik axın, ahəng, musiqili dil yaranan sözdən istifadə ali məqsəd, ümdə məsələ kimi qarşıya qoyulur və müvəffəqiyyətlə həll olunur. Birinci mərhələ-söz seçimindən sonra ikinci-eyni dərəcədə vacib şərt-sözlərin düzümüdür. Bu düzümdə nəzərdə tutulan dil materialı daha səlis, təbii, ifadəli keyfiyyətlərlə zənginləşir və şeir dilinə məxsus çalarlar qazanır. Təbii axara düşən hər söz əks etdirdiyi canlı danışq dilimizi, bu dilin milli koloritini, zərifiyini, ədəbi-mədəni səviyyəsini, bədii-estetik ilkinliyini, emosional pafosunu mahir ustahqla nümayiş etdirir.

Xeyli, gözlədim,
gözlədim bu yağış.

Burada “bu” işarə əvəzliyi ilə təqdim olunan “yağış” hələ məlum olmayan hansısa həsrətin, yangının, ümidin haqqında maraq oyadır.

Gözlədim
mən ilin quraqlığında
əkinçi kimi,
torpağın özü kimi...

Dərdə dərmantək arzulanan bu yağış ruzusu, zəhməti quraqlıqda yarıb məhv olmuş əkinçi kimi, cadar-cadar olub susuzluqdan bağrı yanmış torpağın özü kimi gözləyir. Çünki:

Bu yağışdan
bir söz cücərməlidir ürəyimdə,
bir şeir bitməlidir köksümdə-

ümidi qətidir. Və son misralarda bu arzunu-yağışın əlçatmazlığı, qeyri-reallığı bir daha vurğulanır:

Gərək gözləyək,
nəyə dönəcək bu yağış
röya deyilsə əgər.

Şeirdə mənə və məzmun baxımından bir-birini tamamlayan, zəncir həlqələri kimi bir-birini bağlayan ifadələrə diqqət yetirək: “yağış”, “quraqlıq”, “əkinçi”, “torpaq”, “cücərmək”, “bitmək”. Bunlar ilk baxışdan məişət, təsərrüfat mənzərəsini əks etdirən sözlər təsiri başgışlayır və məzmun baxımından bütöv mətn yaradır: quraqlıqdan yanan torpaq da, onun sahibi əkinçi də yağış gözləyir. Bu gözləyiş o qədər gərginlikdə keçir ki, sanki min illərdir əlini və gözlərini göyə çevirən əkinçi bir gün bu arzusunun mütləqləşəcəyi ümidi ilə həqiqət və yuxu arasında çırpınır.

Şeirin ideya yükü isə məzmunla bütövlük gətirən əsas bir sözlün-“yağış” sözlünün üzərinə düşür. Və həmin söz öz həqiqi mənasını saxlamaqla şeir mühitində yeni ictimai-siyasi əxlaqi dəyər qazanmış olur və fikir düzgün poetik həllini tapır. Çünki bəlkə ömür boyu gözlənilən “bu yağış” torpağa yox, təmizlik, aydınlıq, azadlıq həsrətiylə yanan bir ürəyə yağır. Ona görə də bu yağışdan bitki, məhsul deyil, “söz cücərir”, “şeir bitir”.

Sözlərin ancaq lazım olan qədər, dəqiqliklə işlənməsi, düzgün sıralanması şeirin mənə və intonasiya baxımından mükəmməl, ifadəli və emosional olmasına imkan yaradır.

V. Samədoğlu poeziyasında “yağış” ən çox rastlaşdığımız ifadələrdən biridir. Lakin bu söz bütün şeirlərdə eyni mənə daşmır, hər dəfə yeni, orijinal çalarlarla fərqli yanaşmalarla rastlaşırıq:

Bu yağış
pəncərədən baxıb
bir qadın yada salası
yağış deyil.
Bu yağış
ölümlə barışlası
yağış da deyil.

Bu yağışdan
nə göbələk bitəcək,
nə doğulacaq bir ümid.
Bu yağış rəngdir,
isladıb,
yorğun maral gözüne
bənzedəcək şəhəri.
Uzaqdan...

Yağış məfhumunun bizə tanış olan bir neçə funksiyası sadalansın: 1) xatırlama-nə vaxtsa sevdiiyi, uzaq illərin arxasında qalan bir qadının xatırlanması. 2) Qəm-qüssə, kədər gətirib və nəticədə acı həqiqətlə-ölümlə barışmalı olursan. 3) Yaradıcıdır, yeni arzular, ümidlər yaradır və bu ümidlər hardasa yağışdan sonra bitən göbələyə bənzəyir. Üçüncü funksiya ilə yuxarıdakı şeirlərdən birində də rastlaşmışdıq. ("Bu yağışdan bir söz cücərməlidir ürəyimdə").

Lakin bu dəfəki yağış başqa bir iş görür, rəngə, boyaya dönmüb böyük bir şəhəri rəngləyir, onun görünüşünü, xarakterini dəyişir. Şeirinin sonunda müəllif olduqca uğurlu, orijinal bir bənzətmə ilə fikrini tamamlayır. Ümumiyyətlə, V. Səmədoğlunun şeirlərinin poetik sonluğu həmişə gözlənilməz olur. "V. Səmədoğlunun şeirlərindəki bədii detallar, poetik sonluqlar məhz ona məxsusdur". Ş. Alışanov

Bu mənada onun şeirləri daha çox bayatını xatırladır: bayatılarda da fikir sonda, gözlənilmədən açılır. (Yeri gəlmişkən, Vaqifin şeirlərindəki xitablar da-sevgilim, bacım, gülüm, qardaşım və s. bayatılardakı "əzizim" müraciətinin ekvivalenti kimi səslənir).

Burada da şeir boyu "bu yağış o yağışdan deyil" qənaəti oxucunu intizarda saxlayır, axırda məlum olur ki, bu dəfə yağış bizim üçün yox, şəhərimiz üçün yağır:

isladıb,
yorğun maral gözüne
bənzedəcək şəhəri.
Uzaqdan...

Canlı insan kimi bezmiş, yorulmuş şəhər obrazı yaranır. Ancaq o bu görünüşdə ("yorğun maral gözü") daha gözəl, canlı, poetik təsir bağışlayır.

Dilimizin milli təbiətinə dərinədən bələd olan şair Azərbaycan şeirinin bədii dil ənənələrini qoruyub saxlamaqla oxucunun dilində, sadə, anlaşılıqlı, təsirli və təbii danışmağı bacarır. Bu sadəlikdə isə həmişə dərinliklərə baş vurmaq olur:

Səndən yuxu iyi gəlir,
İliq bir dünyaya bürünmüşəm
təpədən dirnağa kimi.
İsti çörək təkii dadlı,
yayda səslənən muğam kimi tənəbəlsən.
Səni görəndə
oturmaq istəyir ağaclar da,
dağlar da.
Səni görəndə şair yox,
şeyr olmaq istəyirəm...

Şeirdən belə bir fikir alınır: Səni görəndə dünyadan da, həyatdan da əlimi üzüb eləcə donub qalırım. Lakin bu şeirdə bizi daha çox şeyriyyə və qarşılaşdırılan, sanki bir nota salınmış obrazların uyğunluğu, harmoniyası cəlb etdi: "Yuxu", "ilıq bir dünya", "isti çörək", "yayda səslənən muğam", "oturmuş, çökmüş ağaclar, dağlar", nəhayət şair yox, şeyr olmaq-icra edən yox, icra olunan, təsir edən yox, təsirdən yaranan olmaq istəyi... Süzlük, ağırlıq yaxşı mənada uyumaq, ram olmaq vəqəti göz önündədir. Əfsuslaşmış, qeyri-iradi sükuta dönmüş, susdurulmuş qəhrəmanımız bu halında zəif, aciz məxluq təsiri bağışlamır. Çünki onu bu hala salan varlıq "ilıq bir dünya" kimi xoş, mülayim, "isti çörək kimi dadlı", muğam kimi əzəmətlidir. Bu varlığın qarşısında hətta ağaclar, dağlar da diz çökür. Şair isə o qədər sıxılır ki, dönmüb özünün kiçik bir hissəsinə-şeyrlərindən birinə çevrilir. Bütün bu "məruzqalmalar" isə yalnız birçə anın içərisində baş verir: "səni görəndə". "Səni görəndə" ifadəsindəki zamanın müddəti məlumdur-bir an. Bir anın təəssüratını isə bu qədər geniş, əhatəli, zəngin poetik boyalarla rəsm etmək, şeirləşdirmək əsl sənətkar

təxəyyüli ilə bağlı məziyyətlərdir. Təəssüratın bu cür, bu formada təqdimi isə sənətkarın üslubu ilə birbaşa bağlıdır.

“Üslub bədii təfəkkürün təzahüründə həlledici əhəmiyyətə malik olduğu üçündür ki, söz ustaları həmişə üslub haqqında Aristotelin verdiyi antik müəyyənlik həmişə olduğu kimi, bu gün də öz səlahiyyətini saxlayır: “...üslub barəsində nə isə zərurət olan bir şey kimi narahat olmaq lazımdır”. Üslubun həm məzmun dolğunluğunda, həm də forma fəallığında yazıcının söz materialına təması çox mühüm cəhətdir. Əgər bu cəhət bu mənada, hər şey deyilsə də hər şeyə bərabər bir keyfiyyətdir”. T. Hacıyev

60-cı illərdə bünövrəsi qoyulmuş və artıq formalaşmağa başlayan yeni şeirin V. Səmədoğlu da daxil olmaqla Ə. Kərim, F. Qoca, Ə. Salahzadə və başqa bu kimi nümayəndələri bir yolun yolçusu-daha geniş mənada bir üslubun yaradıcıları kimi qəbul olunurdular. Yeni şeirin yeni üslubları isə şəxslənib artırdı.

V. Səmədoğlu şeirə öz dəsti-xətti, öz üslubu ilə gəlmişdi. Ona görə də nə yeni söz deməkdən, nə də sözü yeni, orijinal tərzdə deməkdən çəkinmədi:

Ömrümün
Qarlı-şaxtalı yerinə çatdım
Nöqtə
Soyuqdur
Nöqtə
Mənə isti əlcək
Vergül
Anamın qoxusunu
Vergül
Bir də ümid göndərin
Nöqtə
Öpürəm-Vaqif...(1964-cü il)

Forma və məzmununa görə eynən teleqramı xatırladan bu şeir yüksək poetik səviyyəsi, ideya-fəlsəfi mahiyyəti, qeyri-adi üslubu ilə teleqram-şeir formasında yazılmış gözəl poeziya nümunəsi hesab oluna bilər. Bu orijinal deyimdə, yeni formada

şeirin ifadə etdiyi fikir lirik-fəlsəfi mahiyyət daşıyır. Şair dünyaya gəlmək anlayışı ilə səyahətə çıxmaq anlayışını sanki ekvivalentləşdirir. Səyahətçi (müəllif) yoldan-ömr yolundan teleqram vurub yetişdiyi mənzil haqqında məlumat verir. Bu artıq dünyanı duyan, həyatı bütünlüklə hiss edən bir adamın dərk etdiyi həqiqəti etirafdır. Geri qayıtması heç cürə mümkün olmayan səyahətçi yetişdiyi mənzilin-ömrün qarlı-şaxtalı yerinin soyuqundan heç cürə qurtara bilməz. Dözmək və bu soyuqdan qorunmaq məcburiyyəti ilə üzlaşır. Bunun üçün isə doğmaların sevgisi və yolun o başından göndərilən ümidlərin istisi lazım olur.

Vaqif Səmədoğlunun poetik lüğətində saysız-hesabsız sözlər var ki, onlar ayrılıqda çox vaxt diqqəti çəkməyən, estetik-hissi-emosional baxımdan əlverişsiz hesab olunan söz təsiri bağışlayır. Məsələn, nöqtə, vergül. Bu sözlərin adı durğu işarəsidir. Ancaq şeirin fəlsəfəsini aşmaq üçün hər ikisinin dilçilik termini kimi funksiyası nəzərə alınmalıdır: vergül fasilə bildirir, nöqtə isə bitkinlik. Müəllif isə nə nöqtədən, nə də vergüldən durğu işarəsi kimi istifadə etmir, bu terminlərin mahiyyətini fəlsəfiləşdirir: ömrümün elə yerinə çatdım ki, burada artıq mənim üçün hər şey bitmişdir-nöqtə:

Ömrümün
Qarlı-şaxtalı yerinə çatdım
Nöqtə

Bura dözülməkdir, həyat eşqi, ümid, inam qıtlığıdır, ona görə də həyat məni üşüdür:

Soyuqdur
Nöqtə

Ancaq yaşamağa və mübarizə aparmağa-həyatın zərbələ-rindən qorunmağa məcburam, həyat davam edir. (vergüldən sonra mütləq fikir davam edir.)

Mənə isti əlcək
Vergül
Anamın qoxusunu
Vergül

Yaşamaq üçün ümid də istəyir:

Bir də ümid göndərin.

Nöqtə

Ümiddən sonra nöqtə-yenə bitkinlik! Deməli, başqalarının dan xahişlə alınan ümidin də gələcəyi yoxdur. Bu da dözmək üçündür. Nəhayət, şeir teleqram ənənəsi ilə bitir:

Öpürəm-Vaqif...

Şeir üçün boyasız, sönük görünən başqa bir sözün-dəmyə sözünün şeir mühitində necə dəyərləndirildiyinə diqqət yetirək:

Ömür yolu açıq yoldur

nə getdi, getdi...

Əlində bir gün də qalmır,

nə itdi, itdi...

Bu dünya dəmyə dünyadır,

nə bitdi, bitdi...

Dəmyə-kənd təsərrüfatı termini kimi suvarılmayan, cədar-cadar olmuş yer deməkdir. Belə yerdə çayır və başqa əlaq otları bitir, əkin üçün yararlıdır. Şeirdə isə "dəmyə" sözü bədi mühitin təsirilə, poetik yük altında dünyanın təsvirində təşbih rolu oynaya bilər və ideyaya şeirdəki digər sözlərdən daha artıq bağlanır. Şairlərimiz dünyanı "fani", "zalım", "gidi", "vəfasız", "fəndi-fetilli", "etibarsız", "ölümlü-itimli" və s. müraciətlərlə çox yamanlayıblar. Yüzlərlə şeirlərdə eyni müraciətlərə rast gəlmişik. Ancaq dünyadan belə yeni, obrazlı, fəlsəfi bir qənaətlə əl üzmək yalnız V. Samədoğlu üslubuna məxsus tapıntıdır-dəmyə, barsız, bəhərsiz dünya!

Müəllif hər məqamda-istər canlı danışığı dilindən, dialekt və şivələrdən, istərsə də ədəbi dildən istifadə edəndə işlətdiyi söz və ifadəni üslubi dəyərə çatdırır və həmin söz üçün əl yer hazırlayır ki, onu başqasıyla əvəz etmək mümkün olmur:

Nə varım var, nə barxanam

ömür yükü bağlamağa.

Allah, məni yarı öldür,

yarı saxla aqlamağa.

Barxana-dialekt sözüdür. Şeirdə ömürdən-gündən tutulmuş yük mənasını verir. Ölümə doğru gedən lirik qəhrəman belə bir bağlamadan məhrumdur. Məişət məzmunlu həmin söz

lirik-fəlsəfi üslub daxilində qabardılır və fəlsəfi məqama çatdırılır. Müəllif şeiriyyət nümayiş etdirmək üçün poetik texnikanın bir çox imkanlarından istifadə edir. Bu şeirdə də alleterasiya kimi fonetik hadisədən istifadə, saitlərin uzlaşması və s. incə əməliyyatlarla poetik ahəng yaratmağa nail olub.

Birinci misrada varım-var sözlərindəki v samiti alleterativ ahəng yaradır, barxanam sözünün "bar" hissəsi isə özündən əvvəlki "varım"--"var" sözləri ilə qafiyələnir və misranı forma baxımından dolğunlaşdırır. İkinci misrada "ömür yükü" sözlərindəki ö, ü, ü, ü sıralanması, üçüncü misradakı "öldür" sözünün həmin sözlərlə fonetik tərkib yaxınlığı şeirə bayatı avazı gətirir. Başqa bir misal:

Dənizin üstü duman,

Sahili sapsarı qum,

Xəzər sağdır, sevgilim,

Rahat yat, gözünü yum.

Burada da müəllif eyni bədi ifadə üsulundan istifadə edir. S samitinin təkrarı (sahili-sapsarı), (sağdır-sevgilim) ilə yenə poetik ahəng yaradır.

Aman Allah, bu buludlar kimindi?

O səs hardan gəlib haraya getdi?

Bir ömür vermişdin şair olmağa,

O da vaya düşdü, haraya getdi.

Bu bənddə isə "aman", "Allah", "hardan", "haraya", "şair", "vaya", "haraya" sözlərindəki səs uyumu (assonans), a samitinin çox işlənməsi şeiri musiqili edir. Ümumiyyətlə, a səsi haqqında belə bir fikir var ki, bu səs genişliyi ifadə edir (Balmont). Sadaladığımız altı sözün beşində (şair- sözü istisna edilir) yalnız birçə sait (a) işlənir. Lakin bu yeknəsəklik yaratmış, hətta üç sözün-hardan, haraya, haraya sözlərinin fonetik tərkib baxımından bu qədər yaxınlığı belə şeirin formasına xələf gətirmir. Çünki şeirdəki dərin fikir hər sözün mənasını ələ canlandırır ki, sözlər nəinki bir-birinin təsirini azaltmış, hətta biri digərini daha qüvvətli, ifadəli edir. Belə halda mexaniki olaraq hər söz öz yerini tutur. İkinci misradakı haraya? -sualı, dördüncü misrada və ya düşənin harayına hay

vermək mənasında işlədilən haraya sözündən ifadə baxımından elə fərqlənir ki, onların eyni səs qəlibinə malik olduqları belə hiss olunmur.

Haraya hay verməyib,
Dünya keçir kar kimi.
Bir kor dəyir divara
Bizim dualar kimi...

h, k, d samitlərinin yaratdığı alleterativ ahəng şeiri daha da ifadəli edir.

Əlbəttə, şeiri oxunaqlı edən, ona poetik çalarlar qazandıran bu üsullardan (assonans, alleterasiya) istifadə göstərdiyimiz misallardan da göründüyü kimi, məzmunə qətiyyənlə xələf gətirmir, əksinə mənanı qüvvətləndirir.

V. Səmədoğlu şeir dilində musiqi ilə bağlı xeyli adlar və terminlərlə rastlaşdıq: kitab akkordu, orkestr, soprano, major, minor, xor, ərəb tanqosu, Şopen, Bax, Moler, toniko, vals, tar, saz, şüştər, zəminxara, zil, bəm, pəs, Solveyqin nəğməsi, segah, fars şüştəri, çahargah, Brams və s.

Bu təbiidir. Müəllifin musiqi ilə bağlı olmasından irəli gələn bir haldır. Onun duyğular aləminin genişliyini, şeirlərinin estetik cazibəsini bu bağlılıqla da izah etmək olar.

Bəlkə dəliyə döndərəcəm mənə
bu lal-kar aləmdə səslənəcəm
qəfil kitab akkordu.

Kitab akkordu sehirli bir qüvvə kimi süslük, ətalət içərisində sıxılan qəhrəmanımızın sönmüş ümidlərini, yanmış arzularını yenidən yaradır:

Bir kitab akkordu
pəncərə kimi açılacaq qarşımda.

Ancaq elə də olur ki, musiqinin dili ilə tamamilə başqa bir ovqat təqdim olunur:

nə saz çalın, nə tar çalın,
nə çalsanız
lap az çalın,
qulaq səslərdən yorulub,

zil bir yana,
ən asta pəsdən yorulub...

Obraz yaradıcılığında musiqi dilindən istifadə Vaqifin fərdi bədii üslubunun özünəməxsus əlamətlərindədir. "... üslub həmişə məzmun daşıyır, sözə və obraza məna verir. Bu anlayış dünyagörüşün, mövqə və amalın ifadəsidir, obraz yaratmaq, mənəviyyəti açmaq üsuludur".

Bu mənada müəllif musiqidən də bədii fənd, bədii üsul kimi istifadə edir. Məsələn, yaşamaq və ölmək prosesinin ahəngini musiqi termini ilə aşağıdakı şəkildə mənalandırıq:

Minorda
ömür sürüb,
majorda ölmək.
Baxın
əsəri kimi.

Minor-həzin, qəmgin, major isə şux, şən əhvali-ruhiyyə təəcəssüm etdirir.

Getmə, getsən
bir şüştər açılar qürbətdə,
vətəndə
səhər kimi!
Zili dar ağacı,
bəmi-məzar...

Doğma yurdun açılan səhərləri qərblilikdə səslənən şüştər muğamı kimi nisgilli, əzabvericidir. Zili-dar ağacı, -ölümə məhkum olmaq, bəmi-məzar sükutuna enmək, ölümə qovuşmaq deməkdir.

Bir-birini təkrarlayan günlərin bezdirici ovqatı isə belə təsvir olunur:

Bir sim üstə çalınır günlər,
bir pərdədə.

"Sənətkar dilin verdiyi imkanla həyatın, ictimai-siyasi münasibətlərin mənasını açır, arzu və məqsədi göstərir, obraz yaradır. Ancaq təkcə ədəbiyyatın yox, həm də incəsənət əsərlərinin spesifik xüsusiyyətləri-"dili vardır". Musiqidə dil melodiyadır, ritmdir, musiqi əsərlərinin musiqi alətlərində ifa

üçün harmonikləşdirilməsidir. Rəssamlıqda-şəkildir, kalorit, işıq və kölgədir, rəng və perspektivdir, kinoda kadrların, hissə və epizodların bədii-məntiqi montajıdır”.

Yuxarıda da Vaqifin şeirlərinin ritmi, ahəngi, rəngi, rəng çalarları haqqında bəhs etmişdik. Şair-rəssam Adil Mirseyid V. Səmədoğlu haqqında hörmətli yazığımız Anarla apardığı müsahibəsində yazır: “Vaqif Səmədoğlu bir yazısında deyir ki, uzun illərdir rəssam Rasim Babayev mənə şeir yazmağı öyrədir. Rəngkarlıqla poeziya qan qohumudur...” Daha sonra oxuyuruq: “Vaqif Səmədoğlu rəsm çəkmir, musiqçidir, professional pianoçudur. Klassik və müasir caz musiqisinin gözəl bilicisidir”. Gətirdiyimiz bu statlarla bağlı fikrimizi bir az da genişləndirmək istəyirik. Incəsənət əsərlərinin dili-musiqiyə məxsus melodiya, ritm, harmoniya, rəssamlığa məxsus rəng, işıq, effekt və s. ifadə üsullarından ustalıqla istifadə Vaqifin şeirlərinə canlılıq, emosionallıq və fəlsəfilik gətirir. Ancaq maraqlı bir bənzəyişdən də yan keçmək mümkün deyil. Bu şeirlərin əksəriyyətində kinoya, filmə məxsus “kadrların, hissə və epizodların bədii-məntiqi montajı” ilə də rastlaşırıq. Belə şeirlərdə nağıl təhkiyasına bənzər dillə təsvir olunan vəziyyət və situasiya kino lenti kimi göz önündə canlanır:

Ev.

Özgə otağının kiri,
Divarda Stalin,
Bir də köhnə saatım
veyillənən kəfkiri...
Bakıya baxdım
dönərkən geri.
Tamam başqa şəhər,
Evlər birtəhər,
Mənə baxır hamı...
Köksümə saldım başımı
Ayaqlarımın altıda
“Kilka v masle”-
-köhnə, paslı dəmir qutu.
Sol, sağ insanla dolu.

Arxadasa
yənə taksiyə minir
övladının meyidiylə
fahişə bətninin tabutu...

Müəllif təqdim etdiyi ovqatın elə səciyyəvi əlamətlərini sadalayır ki, onun demədiyini oxucu özü təsəvvür edə bilər. Şair “özgə otağının kiri” deyir, biz evdəki yad nəfəsləri, yad səsləri də eşidirik (ev-daha geniş-vətən, yurd mənasında işlənilir). Stalin xofu ilə üz bəüz dayanan qəhrəmanımız daxili bənşməzliyi, gərginliyi ilə mühitinin qərib, yad, ögey övladı qıyafəsində təqdim olunur. Onun üçün “evlər birtəhər”, şəhər həmin deyil, hər tərəfi insandır, ancaq onların sevgisi, qayğısı yox, tənəli, ittihamlı nəzərləri ilə əhatə olunub. Zaman isə köhnə axarı ilə davam edir. (“Bir də köhnə saatın veyillənən kəfkiri”)

Kirli divar, veyillənən saat kəfkiri, birtəhər evlər, tənəli baxışlar, paslı dəmir qutu, fahişə bətnin tabutu... Şeirdəki bu qədər kədərli, cansızlığı səhnələrdən ibarət olan vəziyyəti poeziya üçün məqbul saymaq olarmı? Poeziya estetik kateqoriyadır, gözəlliyə xidmət edir, bu qədər dəhşətli bir mənzərənin nəzmə çəkilməsi oxucuya nə isə verirmi? Lakin əgər oxucu müəllifin bu özünüifadəsində özü üçün doğma, tanış bir mühitlə qarşılaşırsa, bu yaxınlıq tragik ovqat yaratsa belə qəbul olunmalıdır. “Əgər hansı bir şeir yaxud şeirin tək bir cə misrası oxucunu təlatümə gətirirsə, onu adi təsəvvürlərinin mənə-nəsindən çıxarıb qəlbinin tellərini böyük arzular məqamında kökləyə bilirsə, yaxud...insanın öz “mən”inin dərinliklərinə nüfuz edib mahiyyətini və taleyini ona göstərməyə qadirdisə, belə bir əsərdə poeziyanın nəinki varlığı, hətta müvəffəqiyyəti göz qabağındadır”.

Deməli, kədərli, qəmgin, bezdirici, süst həyatın da poeziyası var və bu poeziyanın da öz dili, öz sözləri olur. Dünya poeziyasının nəhəngləri-Füzuli, Puşkin, Lermontov, Bayron, Heyne, kədər, qəm fəlsəfəsindən yaratdıqları poeziyanın böyüklüyü ilə bunu sübut edəblər...

Müasir şeirimizdə poetik özünəməxsusluğu ilə seçilən V. Səmədoğlu hələ ilk şeirlərindən üslubunu-yaradıcı mövqə-

yini müəyyənləşdirmiş və 60-cı illərdə diqqəti cəlb edən üslub çoxluğu içərisində xüsusilə seçilmişdi. Dünyaya, insana, insan mənəviyyətinə, dövrün ictimai-siyasi hadisələrinə özünəməxsus yaradıcılıqla yanaşan şairin fərdi bədii üslubu onun dünyagörüşü, estetik düşüncəsi, psixoloji təhlil manevrası, milli-əxlaqi dəyərlərə münasibəti və s. şəxsi keyfiyyətləri haqqında konkretlik, müəyyənlik yaradır. V. Səmədoğlunun zəngin poetik dil nümayişini də məhz onun üslubu səviyyəsi ilə əlaqələndirmək lazımdır.

Bu poeziyada Azərbaycan oxucusu bəlkə də hər şeirdə özü üçün doğma, Mərhəm sözlərlə qarşılaşır. Məişətimiz, millitarixi adət-ənənələrimizlə bağlı olan həmin sözlər üslubi səviyyədə spesifikasiləşir, obraz yaratmaqda, hadisələrin mahiyyətini göstərməkdə fəal mövqə tutur, maraqlı dil faktı kimi diqqəti cəlb edir. "Sənətkar nə dərəcədə istedadlı olursa olsun, onun yonduğu, cilaladığı və beləliklə də meydana çıxardığı poetik incilər yenə də xalq dili, xalq təfəkkürü sayəsində mümkün olur. Bu heç də yazıcının xidmətini azaltmır; şübhəsiz o, yenə də bədii dilin əsl yaradıcısı olaraq qalır".

V. Səmədoğlunun şeirlərində talvar, eyvan, daxma, bostan, bağlama, yaylıq, çəpər, qazamat, eşik, boyat, yorğan-döşək, kəndir, nımdaş, yam-yam, dam, navalça, darvaza, dalan, bulaq, dən, zəmi, soba, yel dəyirmanı, lampa, xalı, şum, çıraç, yuva, beşik, qopuz, ocaq, əkinçi, yəhər, yamaq, araba, çoban, kərənti, oraç, orman, təndir, tütək, palas və s. bu kimi sözlərin çoxluğu bu poeziyanın xəlqiliyini sübut edir.

Ata-baba qəbrinin
Üstünə un ələyin,
Təndirlərə su töktüb
Çıxan buta baş əyin...

yaxud:

Bağrı çatladı atın,
Yəhərim yolda qaldı.
Gecəm yaman uzandı,
Səhərim yolda qaldı....

Təbii səslənən, asan tələffüz olunan həmin sözlər öz şeiriyyəti ilə Azərbaycan dilinin canlı, emosional, obrazlı təbiətini nümayiş etdirir. "Bədii dil tədricən, ümumxalq dili əsasında yaranır. Bu dil özünü də diqqəti cəlb etdi: Ayı, canavar, pələng, at, öküz, inək, kəl, aslan, maral, mamont, dəvə, tülkü, pişik, ilan, koramal, gürzə, yarasa, anadil, cırcırana, qaratoyuq, yaqquzaq, bayquş, qu quşu, fil, xoruz, göyərçin, it, yaşılbəş, qumru, durma, simruq, kəpənək, sərçə, balıq, qağayı, cüyür və s.

Vaqif Səmədoğlunun şeirlərindəki heyvan və quş adlarının çoxluğu da diqqəti cəlb etdi: Ayı, canavar, pələng, at, öküz, inək, kəl, aslan, maral, mamont, dəvə, tülkü, pişik, ilan, koramal, gürzə, yarasa, anadil, cırcırana, qaratoyuq, yaqquzaq, bayquş, qu quşu, fil, xoruz, göyərçin, it, yaşılbəş, qumru, durma, simruq, kəpənək, sərçə, balıq, qağayı, cüyür və s.

Yarasalar, anadillər
ayaqlarından asılıb,
yata bilirlərsə,
balıqlar sərbəst üzürlərsə
yosunlar arasında,
küləklərin iyini
bir-birindən ayıra bilirsə canavar,
gör bir neçə bəxtiyardı indi
qızmar qaya üstə
mürgü vuran koramal!
Nə gözəlmiş qorxu çağı,
Ümitsizlik və həyat...

Başı üstə, tərsinə yatan yarasalar, anadillər, yosunların arasından özünə yol tapıb üzən balıqlar, həyatını, yaşayışını küləyin iyi ilə müəyyənləşdirən canavar və bunlardan daha qayğısız, sərbəst, "bəxtiyar" koramal! Doğrudanmı burada söhbət yalnız heyvanlardan gedir! Yarasa xislətindəki əkslik, maneələri yara-yara irəliləməyi bacaran balıq çevikliyini, pusquda durub küləklərin iyi ilə hər şeyi öncədən görən, hiss edən canavar fəndgirliyi və hazır, isti yerdə xumarlanıb mürgünləyən koramal qayğısızlığı, laqeydliyi, ətəli və s. bütün bu heyvani sifətlərlə insan psixologiyası arasında assosiativ cəhətlər, paralellər tapmaq olar. Bu cür özünəməxsus ifadə

üsullərindən istifadə etməsi müəllifin fərdi bədii üslubunun
karakterik əlamətlərindəndir.

Böyürə bilməzsən, cüyür,
səninki mələməkdir.
Öz səmindən üz çevirmə,
Bəd ayaqda köməkdir.

Bu tipli şeirlər təmsil təəssüratı oyatsa da, lirik-fəlsəfi
üslub üzərində köklənən bu poeziyada lirik “mən”in psixoloji
vəziyyəti, narahatlığı, təəssüfü, ağrısı həmişə ön planda olur:

Mənə baxma, mən ömrümtü
öz ömrüm eləmədim.
Çıxıb ayı çıxırına
Vaxtında mələmədim...

Başqa bir şeirdə isə oxuyuruq:

Gün doğanda ceyran gözü,
gün batanda tülkü gözü,
gün kəllədə olanda
gözəl qadın gözü işıldar, yanar...
Ay doğanda bayquş gözü,
Ay batanda oğru gözü,
zil qaranlıq düşəndə
gözəl qadın gözü işıldar, yanar...

Şeir gözəlliklə eybəcərliyin qarşılıqlı təzadı üzərində
qurulub: batan Günəş, doğan Günəş, batan Ay, doğan Ay,
ceyran gözü, gözəl qadın gözü-tülkü gözü, bayquş gözü, oğru
gözü.

Vaqifin sadə, aydın, axıcı şeir dilində tariximizin qədim,
ulu keçmişindən boy verən maraqlı söz və ifadələr də var:

Burda keçsin qalan ömrüm,
Dağlarımın yuxusunda
Həm gedimin, həm qalımın
Əlbir olmuş qorxusunda!

“Gedimin”, “qalımın” ifadələri qeyri-ixtiyari olaraq
“Kitabi-Dədə Qorqud”u xatırladı. “Gəlimli, gedimli dünya!”
ancaq şeirdə işlənən variantda (qalımın) məlum ifadə tərzinə

müəllif yaradıcı yanaşmış, mənanı genişləndirmiş, onlara təzə
ruh, təzə nəfəs vermişdir.

O səs nə səsdir?
Yalquzaq ulamı,
Yoxsa balamı?

“Ulamı” - “ulamasi” sözünün yığcam və dilə daha artıq
yatan uğurlu qarşılığı kimi tapılıb. Ümumiyyətlə, müəllifin söz
və ifadə yaradıcılığında milli-tarixi yaddaş ənənəsinin izləri
görünür. Məsələn:

Birdaş-birdaş illər düşür üstümdən,
kiçilir hey yaşa dolduqca qaya.

Bu misralar yadımıza nəyi saldı? - “İldə bir kərpic düşür
ömrümün sarayından”. Ömür sarayının üstündən ildə bir kərpic
düşür, axırda da bu saraydan əsər-əlamət qalmır. Saray kərpic-
kərpic azalır, illər keçdikcə kiçilən qaya isə daş-daş azalır.
Məna aydın və təmiz olduğu üçün “birdaş” ifadəsi dilə yatır,
sadə, anlaşılıqlı, doğma söz təsiri bağışlayır.

Vaqifin şeirlərində mənası geniş oxucu kütləsi üçün aydın
olmayan sözlərlə də rastlaşdıq:

fikirilər təntiyib, ustalar bir-bir
yaxud:

Gecə düşən kimi sıx sirkənliyi
Ya külək tərpedir, ya da ki, ilan.

“Ustalar” və “sirkənliyi” sözü məzmunun açılmasına
məna olur.

Bundan başqa bəzi şeirlərdə uğursuz, yerində işlədilməyən,
ona görə də aid olduğu sözü də təsirdən salan, bəzən
şeir dili üçün yararsız, poetik olmayan, mənsub olduğu şeirin
ahənginə, ritminə uymayan söz və ifadələr də diqqəti cəlb etdi.
Məsələn:

Zatı qırıq imiş etibarın da

***

Adam var tələvi təngnəfəsdir.

***

Anamın gecəsi səksəkəlidir,
Anamın gündüzü sıncı əlidir.

***

Soyuqlar düşəli kiçilib yaman,
Yekəpər arzular, böyük ümidlər.
Pişik gözlərində yazıq bir duman
Zilə qalxa bilmir hürəndə itlər.

***

Bir gün arxalanmır bir ötən günə,
Nə tanış sifətə, nə doğma ada.
Gəlmir, gələ bilmir köməyə yənə
Nə mələk, nə şeytan, nə haramzada...

***

Yorğun güllə kimi partlayır hərdən
Başımın üstündə şam qozaları.

***

Haçansa, hardasa, yada düşəcək,
Ən sərsəm bir gecə, ən axmaq səhər.

***

Beşikdən çıxdığın neçə əsr olar?

“Zatıqırıq etibar” –ifadəsinin mənasını təsəvvürə belə gətirmək olmur. Məsələ ondadır ki, “etibarsız” və “zatı qırıq” sözləri mənaca yaxın olsa da, bu sözlərdən birini digəri üçün sifət rolunda işlətmək mümkün deyil. Və yaxud “təngnəfəs tale” (?) “sınıq əlli gündüz” (?) Bizcə bu sözlər düzgün seçilmədiyi üçün, fikir də mücərrəd, qeyri-təbii və dolaşıqdır. Yuxarıda misal gətirdiyimiz şeirlərdən birində (“Soyuqlar düşəli kiçilib yaman, Yekəpər arzular, böyük ümidlər”) fikir aydınlıq (pis günlərin ümitsizliyi böyük-böyük arzuları xırdalıyır, kiçildir) ancaq yerində işlənməyən bir söz- “yekəpər” (?) şeirin mənasını da, ritmin, ahəngini də alt-üst edir. Şeirlərinin birində-“Arzuların doğulan gündən açılmayanda gözləri” –deyimini kor, bir az da ifrata varsaq-şikəst doğulan arzular mənasında başa düşmüşdük. Burada “həyata keçməyən arzu” anlamının olduqca gözəl, poetik, fəlsəfi çalarlarını görürük. “Yekəpər” sözü isə belə bir zənginlikdən uzaqdır və işləndiyi misrada kobud, uyarsız səslənir. Elə həmin bənddəki, yənə də yerində işlədilməyən “yazıq duman” ifadəsi ilə

müəllifin duman obrazı ilə bağlı başqa misralarını müqayisə edək:

Gəl seyrəlmə, ulu duman,
Dağların yuxusu duman...

***

Duman Allaha yetməmiş duatək
enib aşağı,
yayılib gölün üstünə.

***

Ey bu yolların yolçusu,
ey yetim doğulan insan,
bir ora bax
sırğa kimi düşür yərə
kar baxtının qulağından,
sal qayadan duman-duman...

Bu şeirlərdən birində dumanı dağların yuxusuna, digərində Allaha yetməmiş dualara, üçüncüdə isə sal qayadan daman suya bənzədir. Gördüyümüz kimi bu şeirlərin hamısında duman obrazlı dillə təsvir olunub.

“Nə şeytan, nə mələk, nə haramzada” (s. 396)-misra-sındakı mələk və şeytan sözləri ilə bərabər işlənən “haramzada” sözü ilk oxunuşda hiss olunur ki, ikinci misradakı “doğma ada”-ifadəsi ilə qafiyələnmə xatirinə seçilib. Çünki həmin söz işləndiyi misranı, bütövlükdə bəndi mənə, məzmun baxımından tamamlaya bilmir.

“Yorğun güllə”- də uğursuzdur. Güllə partlayışı həmişə gözənlilməz və qəfil olur. (Hətta atəş açanın ovqatından asılı olmayaraq). Ona görə də yorğunluğu heç cürə “güllə”yə aid etmək olmur.

“Axmaq səhər”- də bu qəbildəndir, onu da izah etməyə ehtiyac yoxdur.

“Beşikdən çıxdığın neçə əsr olar?”-misrası isə bütövlükdə poetiklikdən, Vaqif poeziyasına xas olan poetik ovsundan məhrumdur.

“Ümumiyyətlə, söz sənətində hər şey sözdə, söz sırasında-xammalında, dildə “cisimləşir”. Sənətkarlıqla bağlı elə

bir məsələ yoxdur ki, o bu və ya digər dərəcədə dillə də bağlı olmasın. Həqiqi, nəzəri dərinliklə ifadə-üslub aydınlığı heç zaman əks qütblərdə olmur... Dil səviyyəsi təfəkkürün ideya-məzmun səviyyəsi ilə bilavasitə şərtlənir. Əslində dilin necəliyi oxucuya əyani təsirin necəliyi deməkdir. Odur ki, dil problemi, üstəlik, həm də ideoloji problemdir”.

...Bu fəsildə imkanımız daxilində Vəqif Səmədoğlunun şair cizgilərini, poetik dünyasını canlandırmağa cəhd etdik. Ancaq V. Səmədoğlu poeziyası çox zəngin və tutumludur, o elə şairlərdəndir ki, hər şeirində və hər oxunuşda yenidən doğulur. Bu “yeni doğum”larda isə yeni rəng, yeni çalar, yeni məna, yeni ruh, ovqat və s. gözənilməzliklərlə qarşılaşırıq. Belə bir məlum aforizmi yada salmaq istəyirik: elm-öldürərək ovlayır, sənət isə sehirləyir və diri tutur.

Vəqifin şeirləri də belədir, sehirləyir, ram edir və düşündürür. Onun gücü də ondadır, poetik ovsun nə qədər təsirli olsa da, düşüncə-daşınmağa, ağılla, məntiqlə götür-qoy etməyə mane olmur.

Əsrin sonudur. İyirminci yüz ilin başa çatmasına ikicə il qalıb. Vəqif Səmədoğlu da ömrünün 60-cı ilini yaşayır.

60-cı illər Azərbaycan ədəbi tənqidi Vəqif Səmədoğlunun poeziyası haqqında ciddi bir “söz” demədi... Ancaq indi ziddiyyətlərlə dolu ictimai-siyasi, eyni zamanda ədəbi mühitin anlaşılmaqlıqları, xaosu içərisində tərəddüd edən, narahat, çaşqın Azərbaycan oxucusunun həqiqi, doğru vicdanlı sözbə böyük ehtiyacını nəzərə alıb, Vəqif poeziyasına yenidən və obyektiv şəkildə baxmağın zərurət olduğunu qəbul etmək məcburiyyətindədir.

V. Səmədoğlu haqqında dəyərli fikirlər müəllifi, tənqidçi V. Yusifli yazır: “Burada söz adılıqdan çıxır və hər cür təmtəraqdan, ritorikadan xilas olur. Söz fikirlə hissini poetik daşıyıcısına çevrilir. Biz Vəqif şeirində bəlkə də çoxları üçün qəribə təsir bağışlayan ifadələr, deyimlərlə qarşılaşırıq. Lakin bütün bunları dərk etmək üçün Vəqifi duymaq lazımdır.

Vəqifin şeirlərinin adı yoxdur. Şeirlərin sonunda isə adətən üç nöqtə qoyulur. “Mən burdayam, İlahi...” kitabının

mündəricatında şeirlərin birinci misrası ad kimi göstərilir. Lakin bu şərti xarakter daşıyır. Sadəcə onun hər bir şeirini həyatının, ovqatının “poetik bir an”ı kimi qəbul etmək, müəllifin mənəvi dünyasını əks etdirən bütöv, sujetli poeziyada hər şeiri bir epizod, fraqment kimi dəyərləndirmək, təhlil etmək lazımdır.

Vəqif Səmədoğlu poeziyası haqqında söz demək çətin və məsuiyyətli bir işdir. Bunun üçün Vəqif şeirinin “boyunu” görmək gərəkdir. Lakin “boyunun” hündürlüyü onu hərtərəfli, olduğu kimi görməyə imkan vermir. Bəlkə buna görədir ki, otuz beş ildir ədəbi tənqidimiz ona əməlli-başlı, düzgün ölçülü “don” biçə bilmir. “Ərköyün” hesab etdiyimiz Vəqif Səmədoğlu isə haqlı olaraq bu qısa, dar, əyri-üyrü biçilmiş “don”lardan otuz beş ildir ki, imtina etməkdə davam edir.

Vəqif Səmədoğlu şeirimizə yaradıcılığa sovet hakimiyyətinin ilk illərində başlamış, repressiya dövrünün sıxıntısından çıxan, stalinizm məngənəsinin ağrısını görmüş böyük şairimiz Səməd Vurğunun içində boğduğu, güclə cilovladığı Azadlığı kimi gəldi. (“Uşaq vaxtı həmişə arzulanışam böyüyəndə qoca kişi olum, heç kim məna deməsin ki, onu eləmə, bunu elə”. (V. Səmədoğlu))

Vəqif Səmədoğlunun həyatını, yaradıcılıq yolunu az da olsa əks etdirən materiallarla tanışlıqdan sonra aydın oldu ki, o, həyatda və yaradıcılıqda çox şeyləri də yaxına buraxmayıb. Bəzən isə gücü ancaq sözünü qorumağa çatıb “Mən özümü ideologiyanın dışından, cəynağından qoruya bilməmişəm. Bir də ideologiyanın pəncəsində qanı tökülə-tökülə yazılan şeirdən...”

Vəqif Səmədoğlunda bir dəne də olsun “yaralı” şeir tapmadıq. Bütün ömrünü şeirlərinin sağlamlığına, bütövlüyünə həsr edən müəllif deyir: “Öz vaxtında, öz dövründə çap olunmayan şeir bir qədər sonralar çap olunanda udurur. Hətta ən lirik şeir də. O ki, qaldı üstündə ictimai yükü olan şeir, nə bilim sosioloji fikir daşıyan şeir”

Məhz həmin bütövlük naminə Vəqif hətta ən zəruri məqamlarda belə ictimai-sosioloji yükü olan şeirlərini üzə

çıxarmadı, əlində qayçı, bıçaq dayanmış sensorun-mövcud ideologiyanın xislətinə bələd olduğu üçün başa düşürdü ki, onun şeirləriniyaralaya bilərlər: “Qorxurdum ki, Qıavlitdə mənə deyirlər ki, bu cür yaz və mən də o cür yazmağa başladım. Öz içimdə sensorun yaranacağından qorxurdum”.

Vaqif Səmədoğlu sevgisində, məftunluğunda, nifrət və qəzəbində, həsrətində heç kəsi təkrarlamadığı kimi, heyrətində də bənzərsizdir. “Elbrus dağını bir neçə dəfə uzaq, yaxın ətkələrindən görmüşəm. Gəl ki, heç bir heyrət doğurmayıb içimdə, bütün obyektiv möhtəşəmliyi ilə gözlərimin qarşısında dursa da. Eləcə də okean, ucsuz-bucaqsız, milyon ağaclı meşə. Bunu heç bir ağlabatan səbəblərlə izah eləyə bilmərəm. Nəhənglik heç bir şey demir mənə. Ancaq çıpaq, seyrək yovşanlı Bəndovan düzünün allahsız şoranlığında bir gün uzaqda duran tənha yulğunu alma ağacına oxşatmışam. Və sonsuz bir heyrətə gəlmişəm. Burda, varlığına min illər boyu duz hopmuş, günəş nədi, bircə kibrit çöpü istisindən ağara bələn bu torpaqda alma ağacının bitə bilməyəcəyini bilə-bilə! Şeiri də bu dünyadadı, o dünyadadı belə görürəm... Ucsuz-bucaqsız şoran düzdə duran yulğun kimi. Ancaq hansısa möcüzə gücünə budaqlarında qıpqırmızı, şirə dolu almalar yetişmiş qup-quru yulğun kimi. Ona da səhnədə baxmaq olmaz. Ona əl çalmaq günahdır. Alqışlar olan yerdə yulğunlar bar gətirmir”.

Şairliyi “ağır tale” kimi qəbul edən müəllif başibələh, keçməkəçli, ziddiyyətli bir tarixi olan millətin şairi olmağı daha düzlülməz hesab edir.

Bu kitabda biz V. Səmədoğlunun yalnız poeziyasına nəzər saldıq. Lakin məlum olduğu kimi onun xeyli pyesləri (“Bəxt üzüyü”, “Lotoreya”, “Yayda qartopu oyunu”, “Yaşıl eynəkli adam”, “İntihar” və s.), pırtçası (“Gürzəçöl yazıları”) da var. Bu isə daha geniş, əhatəli tədqiqatın mövzusuudur. Özü də orada yeni, poeziyadakından fərqli bir Vaqiflə dərdləsmək görək olacaq.

Sonda isə hər iki Vaqifi – şair Vaqifi və dramaturq, nasir Vaqifi üz-üzə qoymaq yox, bir-birinin üstünə gəlmək və bərabər işarəsi qoyub hesablamaq, kəmiyyətini, çəkisini müəyyən-

ləşdirmək lazımdır. Bax o zaman V. Səmədoğlu fenomeni dərk olunacaq. “Mənim bütün əsərlərim-dramaturgiyam da, poeziyam da bir Şeirdir. Və hələ bitməyib...”

Bitməyən şeir yolunda isə zamanəsindən, millətin bitib-tükənməyən dərd-səridən zinhara gələn şair yamanca darıxır və bu darıxmaq bələsini də şair taleyinə yazılan cəzanın bir maddəsi hesab edir. İllər öncə verdiyi müsahibələrdən birində oxuyuruq:

“-Vaqif bəy, darıxırsınız?

-Hər gün... Həmişə. 57 ildi. (şair bu müsahibəni 57 yaşında verib-İ.M) Hərdən bir darıxıram.

-57 il?

-Düz 57 ildi-anadan olduğum gündən.

-Nədən ötrü darıxırsınız?

-Nə Bilim... Bəlkə Allahdan ötrü darıxıram, həqiqətdən ötrü darıxıram. Hərdən gözəl yalandan ötrü darıxıram. Azadlıqdan ötrü darıxıram. Özümədən bezikib darıxmışam. Elə şairin sənəti odu da. İş yeri darıxmaqdı, yazı masası tənhalıq”. (Müsahibəni H. Zamin aldı.)

Şeirləri dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunan, misralarından biri-“Saxlayın yer kürəsini, mən düşmək istəyirəm”-Amerika kimi böyük bir ölkədə plakatlara yazılan şairimizi biz özümüz də oxuyub faydalanmalıyıq.

“Yer üzündə peyğəmbəri və şairi mühakimə edən bir hökmdar yoxdu. Yalnız Allah, yalnız Allah Peyğəmbəri və Şairi göy üzündə mühakimə edə bilər”.

Vaqif Səmədoğlu da hər şeyi unudub, göy üzünün, İlahi qüvvənin verə biləcəyi cəzanı yadda saxlaya-saxlaya həqiqəti deyir, şairlik edir. “Mən şeir yazanda gərək hər şeyi unudum. Uşaqlarımı da, anamı da Səməd Vurğunun oğlu olduğumu da, hətta bu gün yaşadığımı da...”

“Vaqif Səmədoğlunun poetik dünyası” adlı kitabın müəllifi bu işi özünün Vaqif Səmədoğlu yaradıcılığına bələdlilik yolunda ilk addımı hesab edir. V. Səmədoğlunun dramaturgiyası, pırtçası, çapını gözləyən saysız-hesabsız şeirləri gələcək tədqiqatların daha əhatəli, tutumlu olmasından xəbər verir.

YAŞIL ADA

Vaqif Səmədoğlu-şeyrimizin Yaşıl adası...

Onun poeziyası bütün çalarları ilə görə bilmədiyimiz bir rəng, ahənginə, zilinə, bəminə köklənə bilmədiyimiz bir səsdir.

Adaları dənizə
deyirlər divlər atıb,
məni bu tənhalığa
Kaş biləydim kim satıb...

Vaqifin şeirlərinin əksəriyyəti dənizlə bağlıdır və bu şeirlərin hamısında dənizdən həmdərd, sirdaş kimi danışır. Görünür, burda da bir qanunauyğunluq var: adamın həmdəmi dəniz! Dənizdə ada tənhalığı... Yəqin ona görə şair dənizin hər dörd-səri ilə maraqlanır, ən əziz, doğma adamı kimi onu əzizləyir.

Dəniz onun dözümlünün, səbrinin dəryasıdır ("Qağayı səsiylə çıxıb, Dənizə dözümlüm axır").

Gözlə, sevgilim torpaq,
gözlə,
meşələrdə xumarlanan,
dənizlərlə bərələn,
çaylarla axan gözlərinə
qurban olduğum...

Böyük şairimiz Rəsul Rza "Geniş yollara çıx" məqaləsində yazırdı: "O üzməyi dörd yanı bağlı bir çarhovuzda öyrənmişdir. İndi açıq dənizə, insan dənizinə, həyat dənizinə çıxır". Əlbəttə, 35 il öncə şairin yaradıcılığı ilə bağlı deyilmiş bu fikirlər özünü doğrultdu, Vaqif Səmədoğlu açıq dənizdə də, həyat dənizində də göründü. Lakin düşdüyü insan dənizində sərbəst üzə bilmədi, bu dənizin amansız qanunları, saxtalıqlar və haqsızlıqlarla dolu olan mühiti onu sıxdı, bu mühitdə o, boğulmağa başladı. İnsan dənizində təklənmiş qəhrəmanımız

günlərin birində tufanı, qasırğa ilə qovuşub "divlərin dənizə atdığı" uzaq bir adaya atıldı.

Ada kimi dörd yandan açıq,
dörd yandan kimsəsiz,
dörd yandan arxasızam indi...

Əslində dörd yandan açıq olan bu adamın dörd tərəfə də yolu bağlıdır.

Kim yazıb adımlı çaldı dörd mıxla
Fələk bağladığı qapının üstə?

Bu bağlı qapı, dörd tərəfdən açıq ada taleli insanın ömrü isə özünün dediyi kimi, "bir sözə, bir Allaha bənddir". Və o, belə bir tale yaşamağa məhkum olunsun da baş götürüb getdiyi insan dənizindən, mənsub olduğu cəmiyyətdən kismədi, əksinə, uzaqdan da olsa onları sevdi, onlara acıdı, onların ağrılarını ürəyində daşdı və laylalı-bayatılı, sevincli-kədərli, ümidli-təsəllili şeirlər göndərdi. Dünyadan, taledən, ömürdən narazı qalan, yaşamaqdan tənqə gələn insanlara öyüd-nəsihət verdi:

Ürəyini sıxma bir an,
demə "bəs yollar neçindir?"
Qardaş, bizim gözlərimiz
ancaq yol çəkmək üçündür...

Həmin insanlar da uzaq bir adadan göndərilən şeirlərin kölgəsinə sığındı.

Enir kağızın ağına
sətirlər.
Ürəyim,
fikirlərimin kölgələri
səndirirmi?

Onlar bu sərin kölgədə yenidən özlərinə, dünyaya baxdılar, yaxşı-yaxşı düşünüb yenidən yaşamağa başladılar. Tanrısından "tənhalıq səlahiyyəti" almış şair nə deyirdisə, düz deyirdi. Çünki o bu şeirləri böyük bir qüvvənin, bütün varlığını, qəlbini, ruhunu bağladı: Allahın-haqqın, ədalətin kölgəsindən qurduğu yuvadan göndəridi. O, Tanrısına üz tutub deyir:

Mən sənin
yer üzünə düşən
kölgələrini yığıb,
bir nəhəng,
qurama gecə tikmişəm özümə...

Bu kölgədə gecələyən (gecələyən-yaşayan sözünün ekvivalentidir) insan hər şeyi yalnız Tanrısından və taleyindən gözləyir. "Gün-güzəran görünmür gözümə gözlərim taleyin əlinə dikilən gündən"- deyib darıxanda, "Taleyim bu dünyaya əliboş göndərüb məni"- deyib gileyənəndə taleyini, alın yazısını yazana uşaq məsumluğu, uşaq sadəliyi ilə yalvarmağı, təzə baxt, təzə tale arzulamağı da bizə qəribə görünmür:

Ay Allah,
al bu qələm,
bu da alım!
Fikirləş,
tələsmə,
yaxşı bir şey yaz...

Başqa bir şeirdəsə:

İtirməyim deyə
gecəmi də,
özümü gecəmə bağladım
günlərimin qandahlıya...-deyir.

Bir gecəyə qandallanmış ömür daşıyıcısı dünyaya və insanlara, dosta, sevgiliyə nə qədər rəğbət, məhəbbət bəsləsə də onları sevinci, xoşbəxtliyə qərğ edə bilmir. Dünyanın, insanların qəmini, kədərini ürəyində daşdığı üçün özünün də həmdəmi, sirdaşı həsrət, ayrılıq, tənhalıq, ölümdür. Ölümlə qoşa yaşayır, ayrılıqlarla yaşa dolub, tənhalıqda qərar tutub. Bircə həsrət çatışmır, onu da çağırır, ona da sığınacaq verir:

Gəl, gəl ata-anadan qalmış
yetim həsrət,
gəl daha keçib,
gəl ocağıma.

İnsan ömrünü isə şair "Allaha deyilən bircə kölmə söz" hesab edir:

Çox çəkməz, çox uzanmaz,
nədir an, vaxt üçün
bir insan ömrü?
Heç nə, heç bir şey.
Bir doğum, bir ölüm
və onların arasında
Allaha deyilən bircə kölmə söz.
Ya ha, ya yox...
Gözlə, sevgilim torpaq,
gözlə...

Əbədî qovuşacağı torpağa "indicə gəlirəm" deyir. "Allaha deyilən bu bir kölmə söz"lə - bir ömürdə isə dünyadan çəkdiqlərindən qəmli bir ömür dastanı bağlayıb.

Bu dastanda sevgi də var, heyrət də, kədər də, giley-güzar, etiraz da... Amma nifrət və ittiham yoxdur, haqqa, ədalətə dəvət var, kamillik, əfilik, ucaılıq məqamına çağırış var.

Belə olmasaydı, sevinc, xoşbəxtlik, firavanlıq, bu dünyayla yaşamaq nikbinliyi, ölümlü, həsrəti, ayrılıq və kədəri düşünməmək qətiyyəti ona da yar olardı. Dünyadan və həyatından bezəndə, darıxanda (özü də necə?- "Darıxanda pis darıxıram. İnsan darıxmağı deyil bu...") heç olmasa könlünü alan, ümid, təsəlli verən bir kimsəsi olardı...

İki babam,
iki nəmən ölüb.
Bir ata basdırmışam.
Bir anam var
o da xəstə.
Bəs kim alsın
indici könlümü mənim?

Onun başqa bir nigarənçılığı da var:

Şeirlərim qalır mən gedə-gedə,
yerdə qalır yalnızca kimi...
Kim düşəcəkdir bu izlərə,
kim gələcək arxamca
şeirlərimə baxa-baxa?
Bir qaya dibində yaxalayıb,

başımı pəncəmə qoyub yatarkən
tūfənglə vursa məni,
Allaha qurban olum.
Vay o gündən
başıma boyunduruq salıb,
apara kiminsə qapısına
bağlamağa...

Yağ, yağış, qadan alım, yağ,
yaxşı-yaxşı yağ
dünyanın mən gələn,
mən gedən yerlərinə.
Şeirlərimi yer üzündən yuya-yuya,
gözlərimə dola-dola yağ, yağış...

Hörmətli şairimiz, sənin bütün yağışlı şeirlərini biz sevirik və onları oxuya-oxuya həmin arzularla dünyanı, qəlbimizi, ruhumuzu yuyub təmizləyə biləcəkdir "bir dəli yağış" ("Yağış duasının bütün sözləri Bu eldə-obada unudulubdur") həsrəti bizi də kövrəldib, rıqqətə gətirib. Fəqət, şeirlərini və izlərini yer üzündən yuyacaq bir yağış istəyinə qoşula bilməyəcəyik. Çünki biz bu şeirlərlə sənin izinə düşəcəyik, söz-söz, misra-misra yol gedib səna-Uzaq Yaşıl Adaya çatacağıq. Və səni yaxından, apaydın görəəcəyik.

2001-ci il

"VƏTƏN, MƏN QIŞQIRMIRAM, PIÇILTI İLƏ DEYİRƏM, MƏNƏ İŞ VER"

V. Səmədoğlunun "İntihar"
pyesi səhnədə

"Mən istəyirəm ki, səhər bir tikə pendir-çörəklə şirin çayımı içib işə gedim. Axşam da işdən qayıdanda kotletlə çörəyimi yeyib televizora baxım..."

Bu yaxınlarda, "Aktyor ev"ində V. Səmədoğlunun "İntihar" pyesinin ilk tamaşası oldu. Tamaşanı Dövlət Gənclər Teatrı hazırlamışdı.

Tamaşa boyu və tamaşadan sonra da qulaqlarımızda bir piçilti qalır: Vətən mənə iş ver, abırılı maaş ver... Bu kəlmələr bu gün biz nəslin, alverlə məşğul olmayan yarıtaç, yarıtox bütün Azərbaycan vətəndaşlarının ürəyindən keçirdiyi sızıltıdır.

Tamaşada həyatımızı və cəmiyyətimizi eybəcər hala salan simasızlıq, əxlaqsızlıq, şöhrətpərəstlik kəskin tənqid olunur. Oğuz, Səlcuq babalarının adı dilindən düşməyən, millət, vətən, xalq deyə-deyə ufuldayan, belə-belə şeylər haqqında "gap" eləməyi xoşlayan Elcan Vətənsöylər, "Türkləri xoşbəxt etmək" üçün bir-birini didən azərbaycanlı Ellada və Kleopatralar, yubiley keçirmək və ordendən, "təbrik"dən nə isə bir şey əldə etmək istəyən Şəkər Bədbin kimi şairlər elə yüksək sənətkarlıqla (əlbəttə, aktyor oyunu ilə vəhdətdə) təqdim olunur ki, hətta tez-tez alqışlarla qarşılanan və mənalı gülüş doğuran kəsərli replikaların təsiri belə əsl həqiqəti-dəhşət və eybəcərlikləri ört-basdır edə bilmir.

Namus və isməti ilə öyündüyümüz Azərbaycan qadınının adına ləkə gətirən (təəssüf ki, onların da sayı bu gün artmaqda davam edir), Bakıya gələcək türk qonağı ələ keçirmək istəyən Ellada və Kleopatra üçün də bu xəbər (cavan bir

oğlanın özünü öldürmək istəməsi xəbəri) sevindirici olur. Onlar ayrı-ayrılıqda Azərin yanına gəlir və xahiş edirlər ki, onların adını bu intihara səbəb kimi qeyd eləsin. Və maraqlıdır ki, heç kəs onun nə üçün ölmək istədiyinin fərqinə vərmiş. Təkcə professor qonşusu klarnet və klarnet çalmağı öyrənmək üçün kitabça verməklə bu intiharın qarşısını almaq istəyir. Acı gülüşlə qarşılanan bu “ələc” əslində çıxış yolunun mümkün-süzlüyü kimi qəbul olunur.

Tamaşa qurtarmışdı, alqışlara qurtarmaq bilmirdi. Dərd və faciələrini səhnədə gözləri ilə görən tamaşaçılar dramaturq V. Səmədoğluna yüksək nümayiş etdirən rejissor H. Atakişiyevə, rollarını çox məhərətə oynayan aktyorlara “sağ olun”, “yaşayın” sözlərini alqışlar vasitəsi ilə çatdırdıqları üçün alqışlara son qoymaq istəmirlər...

1996-cı il

QARA YUXULARDAN QURTULDUQ. BƏS SONRASI?

*Vaqif Səmədoğlu-“Mamoy kişinin yuxuları”.
Hüseynağa Atakişiyevin quruluşunda Dövlət Gənclər
Teatrının tamaşası haqqında qeydlər.*

Tamaşanın iki hissəsi də Lal Aşığın çalğısı ilə başlanır. Tarixən xalqın dərdi-səri, sözü-harayı aşıqların dilindən eşidilsə də.

Hadisələr Çadırılı kəndində baş verir. “Daşlı”, “dam”lı, bünövrəli, özüllü yox, məhz “çadır”lı bir kənddə. Bu kəndin camaatı əkən-biçən deyil, yatan, dəlilik eliyən, içən bir-birinə paya göstərən camaatdır.

İri gövdəli sağlam və cüssəli Mamoy kişi çardağın altındakı böyük bir beşikdə, çarpayıda yox, məhz beşikdə yatıb. Gözünü açanda dayısının beşiyi başında keşik çəkən Qaraqaytan isə eyvanda oturub beşiyə bağlanmış kəndiri tərpədir. Bütün ömrünü yatmaqla və çin-çin yuxular görməklə (onun yuxuları kənd əhlini zinhara gətirib: “A qurumsaq, yatma da, qırdın bu milləti yuxu görə-görə”. (Kəllə Manqoy). “Yat, amma yuxu görmə” (Gəlməqarı). “Sənin yuxuların bizim əl-qolumuzu bağlayıb”. (Feldşer Kamal) və s.) keçirən Mamoy kişi bu dəfə yuxudan pəjmirdə oyanır, “bu yuxu o yuxulardan dəyül, qara yuxudur”-deyib, bacısı qızına tapşır ki, kəndi çağırub töksün bu həyata, “Dövlət və hətta dünya əhəmiyyətli” yuxunun nəql olunma prosesində obrazlar, xarakterlər bir-biraçılmağa başlayır:

Kəllə Manqoy-çoban. Yekəpər, Koroğlu kimi eşmə bığları, motal papağı, Qaraca Çobanın kimi sanballı çomağı...

Hər kəlmə başı “Ay camaat, mən feldşer olsam da, vallah, həkim kimi bir şeyəm”-deyən feldşer Kamal...

Tez-tez keçmiş milis rəisi bəhməzovun səsinə hədə qorxusunu eşidən və bəlkə də bu səsdən havalanan, bir kəfətə dədəsinin goruna söyən, ancaq xəyalında daima onu əmizdirən anası və ot biçən ilə bir yerdə olan qorxudulmuş Dəli Frid.

Həmişə sərxoş olan, dəmir parçı boğazına kəndirləyən, tək, kimsəsiz Tatar Temir... (Bu obraz V. Səmədoğlunun "Qətli günü" romanından götürülüb).

Qısır, əsli-kökü bilinməyən, "ifritə" "gəlmə adını almış "adını da siz qoymusunuz"-deyib ağrıyan gəlməqarı...

Təhlükə qarşısında qalmış kənd camaatına "Qollarını çirməyib ya Bakıya, ya da Sumqayıta qaçsınlar-deyənlər Əsgər...

Saxta sənədlər təsdiqçisi Notarius... söyüş söyən mələklər...

Arvadı başqasına qoşulub qaçan bu rüsvayçılıq qarşısında aciz əlsiz-ayaqsız, digər tərəfdən isə dünyanı və insanları ölümdən xilas edən təkbəşinə öz küllüngü ilə Bisutun qayasını son parçasına qədər çapan Fərhad müəllim... (Arvadının adı isə Şirindir)

Tatar Temirin xaricdən əlli min dollarla gəlib, üç-dörd dəqiqə içərisində torpağı öpüb bayatı deyib ölənlər dayısı...

Nəhayət, Mamoy kişinin özü. O, bic, kələkbaz (əvvəlcədən qızıl çomağın haçasını kəsib natiarusa verir və saxta sənəd düzəltməklə Tatar Temirin dayısının gətirəcəyi dollarlara yiyə durur) eqoist (bacısı qızını öz rahatlığı naminə əsir edib) və tənbəldir. Onun işi ancaq beşikdən düşüb paltarını geyinmək, qorxa-qorxa barmağını suda isladib yuxulu gözlərinə çəkmək və yuxularını danışandan sonra süd içib yatmaqdır.

Sujet çox sadədir, çoxşaxəli, çoxməcəralı deyil. Mamoy kişi yuxusunda görür ki, cəllad qarşısında ağ xal olan qoçun kəlləsini kəsib. Mələklər həmin kəlləni çəpər dirəyindəki təkərin üstünə gətirib qoyur. Bu yuxuda ona deyirlər ki, bu kəllə mələyəndə Bisutun qayasını Çadırını, sonra da bütün dünyanı məhv edəcək. Maraqlıdır ki, hadisələrin dramatik konfliktlərlə inkişafı, gözlənilməz situasiyalar belə tamaşaçını hadisələrin sonunu bilmək həyəcanında saxlamır. Dünya dağılacaq, ya yox? –Çadırların bəşərin "doğulmaq" təhlükəsi

qarşısında olduğu vaxtda etinasız, süst davranış təmaşaçıya da sirayət edir və biz nədənsə dünyanın dağılıb-dağılmamasını yox, Fridin, Temirin, Qarının, Qaraqaytanın-bu qara tale yiyələrinin düyünlənmiş baxtının açılıb-açılmayacağını gözləyirik. Xarakterlərin açılması prosesinə olan marağımız hadisələrin genişinə olan marağı üstələyir. Sonda isə məlum olur ki, bu adamlar nə yaxşıdır, nə pis. Nə mənfədir, nə müsbət. Onlar bizim taleyimizdir. Xislətimiz, tamahımız, boşboğazlığımız, dəliliyimiz, özündən müstəbəhliyimiz və nəhayət, yaxınlığımızdır... Onların sözlərinə güllürük, özlərinə yox. Çünki o gülməli sözlərin, güllün geyimlərin arxasında ağıllı talelər yaşanılır. Biz onlara baxırıq: onlar kimdir? Onlar bizim? Bəlkə də biz onlarıq. Onları elə öyrənir, onlara elə öyrəşirik ki, nəhayət, doğma, çoxdan tanıdığımız yaxınlarımızla üz-üzə dayanmış oluruq və sözsüz ki, özümüzə belə bir sual veririk. Biz niyə beləyik?

Tamaşada bilərəkdən dünyanın və insan xislətinin, davranış və münasibətlərin özündən doğan süni, bayağı bir ab-hava yaradılıb. Bu daha çox təzadlı vəziyyətlərdə üzə çıxır. Məsələn, həqiqəti, olacaqları əvvəlcədən görmək, yuxuda aqaholmalar adatan pak, müqəddəs insanlara, nurani qocalara, peyğəmbərlərə xas olur. Amma burada bu vergini tənbel, eqoist, kələkbaz, fəndgir bir adama-Mamoy kişiyyə həvalə edilib.

Bisutun qayasını küllüngü ilə əridib bəşəriyyəti xilas etmək kimi inanılmaz bic sərgüzaştı cəsus, mərd, yenilməz bir qəhrəman yox, yerəbaxan, aciz, arvadı tərəfindən atılmış bir adam-Fərhad müəllim göstərir. Ən ağıllı və kəsərli sözləri Dəli Frid deyir. Və s.

Vaqif Səmədoğlu pyeslərinə məxsus kəskin, tragikomik replikalarda da eşidir. Yerin altından da, üstündən də yuxularda xəbər tutan Mamoy kişi qivlənin istiqamətini bilmir və təəccüblə deyir: "Bircə kərəm də yuxuma qıvla gimmiyif". Belə replikalarda Mamoy kişinin dilində daha tez-tez səslənir: "Mən burda yata-yata on beş prokuror görmüşəm", "Bizim millət məhni oxumuyuf, şeir demiyif ölərmiz?" və s. şirin

müəlliminin cənazəsi başına toplaşan adamlar molla lazım olduğunu deyəndə Notarius bildirir ki, bu mümkün deyil. Çünki “kəndin mollası gündüzlər bezinkolonkada işləyir”.

Mamoy kişi Fridi şimikləndirmək istəyib deyəndə ki, səni yuxuda ağı başında adam kimi görəəm, Frid qorxa-qorxa qışqırır: “Görmə məni ağı başında, dəli olmasam, kim maa əppək verəjək?” Həqiqətin çoxunu da elə Frid deyir. “Peyğəmbərlərə inanmayan millət Dəli Fridə inanarmı?”

Qaraqaytan sevgilisi Əsgərdən soruşanda ki, “Atəşkəs davam eləyermi? Əsgər məmnunluq və xoşhəllüqlə cavab verir: “Eləmi davam eləyər, eləmi eləyər”.

Tamaşa çox ibrətamiz, aktual bu günümüzə səs-ləşən eyhamla başa çatır: Qara yuxulardan can qurtarmaq istəyənlər kənd əhli sözü bir yerə qoyub, Bisutundan qalma son qaya parçası ilə Mamoy kişini öldürür. (Bununla da olacaqlar, hələ yaşanaraq neçə-neçə olayları özləri üçün qaranlıqlaşdırır, özlərini onlardan xəbərsizləşdirirlər. Mamoy kişinin yuxuları onlar üçün siqnal, həyəcan təbii idi. Səsi kəsdiilər, yuxuları isə onsuz da yaşayacaqlar...) Son dəfə yatmağa hazırlaşarkən Mamoy kişi kəlməyi-şəhadətini pıçıldamış və onun son sözləri də bu olmuşdur: “Mən öz əjalımla ölən deyiləm. Bunu (kəlməyi-şəhadəti-İ. M.) elə belə, hər ehtimala qarşı dedim”. Və bu bəşirən beşiyə komandirindən bir neçə saatlığa icaza alıb gələn əsgər uzanır. Sonu görünməyən atəşkəs dövrünün əsgəri... Bayaقدan bütün hadisələri kəndən izləyən Lal Aşiq sazını da götürüb əsgərin beşiyi başına gəlir və çalmağa başlayır...

Torpaqları işğal altında olan millətin əsgəri dərin bir yuxuya gedir.

Tamaşanın proloqu da, epiloqu da quruluşçu rejissorla müəllifin birgə təxəyyülünün məhsulu olan Lal Aşiqin çalğısıdır. Giriş kimi, yekun kimi deyilən sözün sahibi laldır. Müəlliflə rejissor (V. Səmədoğlu, H. Atakişiyev) tamaşaçıların düşünməyə vadar edir: Deyən dedi, söyən söydü, döyən döydü, ölənlər öldü, bəxtini qarğıyan qarğıdı, ağlayan ağladı, bəs Lal Aşiq nə dedi?”

Ümumiyyətlə, Vaqif Səmədoğlu ilə Hüseynağa Atakişiyevin birgə yaradıcılıq işi həmişə maraqlı olub. Bu əsərdə də dramaturq və rejissor işi bir-birindən seçilmir, əksinə, tamaşa bir ağılı, bir zövqün, bir intellektin məhsulu kimi görünür. Bu da onların dünyaduyumu, həyata və insanlara baxışının oxşarlığından irəli gəlir. Bu birliliyə rəssam, aktyor zəhmətini və istedadını da əlavə etmək lazımdır.

Rəssam-(Dövlət mükafatı laureatı Nazim Bəykişiyev) sənətin estetik təsir gücünü tamaşanın məzmunundan və ideyasından doğan ovqat üstündə kökləyə bilib. Quraşdırmalar və ayrı-ayrı detallar səhnəni diləndirir. Bu danışan səhnə isə aktyorların səsinə səs verir, onlarla həmfikir olur. Rəssamın məharəti hesabına dekorasiyalarla detalların qaynayıb-qarşması nəticəsində nəyin təbii, nəyin süni olduğu sezilməyən canlı mənzərə, ümumi təsəvvür yaradılıb. Bir sözlə, rəssam bizi gözədən könlükdən uzaq bir kəndin kişisi yatan bir hədəfə apara bilib. Bu həyatda isə hərənin öz “postu” var. Çardağ, altındakı beşiklə birlikdə Mamoy kişisindir. Açıq eyvanlı yoxsul evdə Qaraqaytan hərlənib-fırlanır. Qırıq-sökük çəpəri qoç başı zəbt edib və s.

Rolların bütün ifaçıları-Muxtar İbadov (Mamoy kişi), Lətafət Məmmədova (Qaraqaytan), İntiqam Soltan (Kəllə Mənməy), Qədir İsmayilov (Fərdə müəllim), Elşən Çarhanlı (Dəli Frid), Xəlidə Əliməmmədova (Gəlməqarı), Elşən Hacıbabayev (Notarius), Eldar İmanov (Tatar Temir), Həsən Həsənov (Lal Aşiq), Mehman Məmmədov (Əsgər), Natiq Aslan (Tatar Temirin dayısı) və b. demək olar ki, maraqlı obrazlar yaradıblar. Lakin bəzi hallarda “roldançıxmalar”, rola “yerləşməmək”, bəzən isə tərəf müqabilinin təsiri altına düşmə, özünü unutmaq kimi hallar da nəzərə çarpır. Qaraqaytanın qrimində artıq donuq, biganə, inzibatçı sifəti (Lal olsa da, hər halda həyəcanlı, yanıqlı havaların ifaçısıdır və lalların üzündə-gözündə daha çox oynaq, narahatlıq, əsəbilik hiss olunur) tamaşanın ruhu üçün qüsurlu görünür.

Dəli Frid (Elşən Çarşanlı) və Tatar Temir (Eldar İmanov) rollarının ifaçılarını rejissorun tapıntısı, həmin rolları isə ifaçıların özünü təsdiqi hesab etmək olar.

Əlbəttə, "Mamoy kişinin yuxuları" tamaşası bütün müsbət xüsusiyyətləri ilə mədəniyyət aləminə səs saldığı kimi, ədəbi estetik düşüncəmizə, etik-əxlaqi hərəkətlərimizə də öz təsirini göstərəcək. "Yayda qartopu oyunu", "İntihar" və s. tamaşalar kimi.

2000-ci il

HƏYATA VURĞUN PESSİMİST VAQIF SƏMƏDOĞLU...

Dünya dəyişdi, quruluşumuz, hakimiyyətimiz, hökumətimiz, sərhədlərimiz, adət-ənənələrimiz, ədalət və vicdan meyarlarımız, cəbhələrimiz –hamısı dəyişdi... Dəyişməyən və dəyişə bilməyən nəyimiz, kimimiz vardısı ya məhv oldu, ya susdu... Əqidəsini, düşüncə və fikirlərini dəyişə bilməyən insanlar, o cümlədən şairlər susdular... Hətta bəzən elə oldu ki, şeirlə dillənməyi yox, pıçıldamağı belə yersiz hesab etdilər... Vaqif Səmədoğlu kimi...

Həyat nədir?-sualına "Ana bətninin zülmətindən qəbrin zülmətinə qədərki yol. Bax bir zülmətdən digərinə gedən bu yol bomboşdur. Onu işləmi, sənətləmi... Hər kəs bu boşluğu öz istedadına, bacarığına görə doldura bilər. Təkcə taleyə bel bağlayıb oturmaq olmaz. Taleyinə nələrisə əlavə etməyi bacarmısan"-deyə cavab verən Vaqif Səmədoğlu həyatı cavabsız sualların dözülməyən ağırsı hesab edir. Hal-hazırda Vaqif Səmədoğlu bu boşluğun hansı məqamındadır?-onu Allah bilir... Vaqif Səmədoğlunun dərdləşdiyi, məsləhətləşdiyi Allah...

Allah, nə var,nə yox?
Məndən nə xəbər var?
gəcələri özüm sayaram,
Üzümə açılacaq, neçə səhər var?
Bəyənəcəksənmi məni,
bəndəni hansı gözlə görəəcəksən?
Allah, özüm gəlir,
Ya kimisə göndərəəcəksən?

Vaqif Səmədoğlu xəstədir, xaricdə müalicə olunur. İyunun 5-də isə 75 yaş tamam olacaq. Yəqin ki əslində, Vaqif Səmədoğlu, ailəsi, ictimaiyyət, ədəbiyyat adamları təntənə və həvəslə bu yubileyə hazırlaşmalıdır. Amma... Amma Vaqif

Səmədöglü müdrükliyinin qarşısında təsəlli vermək, həkimə “qaş-göz elmək” ki, əşsi, sənin heç nəyin yoxdu və s. bu kimi uşaq oyunları, mənəcə, tanıdığımız və şəxsən mənim tanıdığım Vaqif Səmədöglüyə qarşı anlayışsızlıq olardı. O Vaqif Səmədöglü ki, on illər öncə demişdi ki:

Ölüm gəlir, ömtür, sonun mübarək...

İmam Həzrət Əli deyirdi ki, insanlar yuxudadır, öldükləri zaman ayılacaqlar. Mələmdür ki, “Qurani-Kərim” məntiqində ölüm yoxluq və məhv olma deyil. Ölüm bu dünyaya üçündür, necə ki ana bətnindən dünyaya gələn uşaq bu həyata nisbətən diri, ana bətnindəki həyat üçünə ölmüş hesab edilir. Bütün bunlar anlaşılandır, ancaq İbn Sina deyirdi ki, ölmə məhkum bir insanda yaşamaq eşqinin nə qədər güclü olduğunu təsəvvür edə bilsəydiniz, ən qüssəli günləriniz də sizə gözəl görünərdi...

Bəli, fərq də bundadır: hansı xəstə insanla belə açıq və ərklə danışmaq olardı Vaqif Səmədöglümdən başqa? Necə ki şair onun xəstəliyinin müalicəsi üstündə baş sındıran həkimlərə: narahat olmayın, onsuz da siz də öləcəksiniz, həkim-demişdi İzraildə...

Yuxarıda misal gətirdiyimiz şeiri müəllif yenicə yazıb yəqin... Allahla görüşə yaxınlaşdığını zənn edib, tırəkli və cəsarətli olduğunu xəstə bədənindəki sağlam ruhu, düşüncəsi və tənkinə ilə ifadə edib. “Özüm gəlim, ya kimisə göndərə-cəksən?”... Bu səfər hazırlığındakı həvəs (sanki toya, yığıncağa, böyük bir tədbirə gedirmiş kimi) bizə nəyi təlqin edir?

Ən ağır durumunu da şair kimi yaşamaq və soyuqqanlıqla, ənənəvi üslubuna xələl gətirmədən təsvir etmək bütün həyatı boyu dəyişməyən Vaqif Səmədöglü özünəməxsusluğudur. “Həyat mənim əlimdən tutanda da, vüranda da o şey mənim üçün mövzu olub. Onun üçün mən bir şeirimdə deyirəm ki, dünya bəhanəymiş şeir yazmağa. Mən elə vəziyyətə düşmüşəm ki, yerimdə başqası olsaydı, bəlkə də intihar haqqında düşüncəyə. Ya ölkədən qaçmağa üstünlük verərdi, yaxud oturub ağlayardı. Mən oturub o vəziyyətim haqqında şeir yazmışam. Özümün də o vəziyyətimi göstərməyə-göstərməyə...”

Son gecədir bu gün yenə,
Sabah yenə son səhər.
Son yel dolur son yelkənə,
Qayıq üzür birtəhər...

Axırncı ağacdır bu,
Əsir sonuncu külək.
Bağlayır sonuncu yolu
Yenə sonuncu fələk...

İndi son küçə üstünə
Yağacaq son addımlar.
Yenə dönəcəklər tina,
Sapsarı son adamlar...

Doğulur sonuncu insan,
Sonuncu insan ölür,
Yenə son dəfə ağlayan,
Son dəfə gülən olur...

50 il öncə yazılmış bu şeirin ovqatını şairin 2014-cü ildə yazdığı şeirlərdə görmək olur. Özünəməxsus fəlsəfi baxış, lirik duyğular, rənglər, obrazlarda, ifadə və deyimlərdə təzəlik, yeni çalarlar hər iki dövrü səciyyələndirir. Müəllif söz yoluna çıxanda həyatın zahirindən doğan alabəzaklıya meyil etmədi. Daxili, daha dərin qatlarda baş verən prosesləri izlədi və gəlidiyi əqli nəticənin poetik ifadəsində özünəməxsus rənglərdən istifadə etdi. Ümidsizliyin, qəmin, kədərin yeni- həyatın özü kimi təzadlı rənglərini kəşf etdi. “Son səhər”, bir tikə yelə bənd olub sürünən sonuncu qayıq, axırncı ağac, sonuncu yol və bu yolu kəsən sonuncu fələk. Sonuncu küçədə ölməyə doğru gedən saralmış adamlar gözəndir. Və nəhayət, doğulan sonuncu insan sonuncu öləndir. Son dəfə ağlayan isə son dəfə güləndir. Gənc şair dünyanın və bəşər övladının müəmmaləli aqibətini belə görür. Sanki “Dünyanın sonu” adlı heyvətəmiz və düşündürücü bir tablo yaradır. Dünyaya sonuncu dəfə, son nəfəsdə baxan insanın nəzərindəki bu mənzərə ilə həyatı sevmə

də, sevməyən də hər kəs nə vaxtsa qarşılaşa bilər. Əlbəttə son dəfə, son nəfəsdə...

Bunu yadda saxlayan dərk edər ki, dünyadan, dünya malından beş əlli yapışmağa dəyməz. Mənəvi gözəlliklərdən yapış, o şeydən ki, onu ruhunla apara bilərənsən. Şeirin forması, dili, üslubu, poetik elementləri fikirdəki fəlsəfi-elmi mənəvi quruluqdan azad edir, onu duyumlu və daha anlaşılıqlı şəkllə salır. Və bütün şeirləri üçün xarakterik olan xoşagəlimli cəhətlərdən biri də odur ki, ibrətəməz, ağıllı fikirlər heç vaxt nəsihət, öyüd şəkllində söylənilmir. Ona görə də bu poeziyada publisistik, çağırış ruhlu şeirlər aramaq əbəsdir. Burada nə konkret tənqid hədəfi var, nə tərifi obyektı, fikir var –oxucunu düşündürən, özünə qaytaran, özünü özümdən utandıran, kimliyini düşünməyə vadar edən, Allahından qorxudan, nəhayət insanı İnsan olmağa çağırən xeyirli bir fikir. Vətəndaş yanğısı, ictimai kədər, ümumbəşəri duyğular nə qədər güclü olsa da haray, qışqırıq yoxdur...

Ömrümün sonuna neçə gün qalır? – sualının poetik inikası: Gecələri özüm sayaram, uzumə açılacaq neçə səhər var?

Bu sətirləri yazmağa böğazımı qəhər tutur... çünki böğazıma qədər gəlib dirənən çoxlu ürəkbulandırıcı və ürək-sıxıcı suallarım var özümüzə... Özümüzə- içimizdəki o kasələ ki, bu qədər alicənab, bu qədər ədalətli, obyektiv, təmkinli və təvazökar, qətiyyətlı insana, istedadlı, orijinal və şeirimizin poetik vəsiqələrindən biri olan Vaqif Səmədoğluna nadan, cahil və cılız varlığında natamamlıq kompleksindən doğan qarayaxmaları ilə mənəvi –psixoloji sıxıntı yaşadı. Qəhər boğur, ona görə ki, hakimiyyətin də, məhkumiyyətin də, qara kütlənin də səhflərinin üstündə şairinin böğazından yapışan bir millət üçün yazmağı boş və mənasız bir şey hesab etməyən Vaqif Səmədoğlu haqqında bütün yaxşı sözləri gələcəyə saxlayan xudpəsənd toplum olduğumuzu anlayıram. Qəhər boğur bir də ona görə ki, mən Vaqif Səmədoğlunun poeziyası haqqında 1999-cu ildə yazdığım “Vaqif Səmədoğlunun poetik dünyası” adlı kitabın davamını (dramları ilə bağlı ikinci kitabı) qeydləri

və materialları hazırlasam belə yazıb çatdırıb bilmədim... İşdən, məişətdən bu kitabı vaxt tapa bilmədim...

Elə bu məqamda V.Səmədoğlunun yaxın dostu Vaqif Bayatlının misralarını xatırladım. V.Səmədoğlunun 60 illik yubileyində Vaqif Bayatlı dedi ki, adaş, “Bəxt üzüyü”nü yazıb məni işə salmışan, hamı mənə Moşu deyir...

Min illərdi bəşər övladı
beləcə gədir irəli-
böyük insanları başlaya-başlaya
Sonra öz günahlarını
Özü-özünə bağışlaya-bağışlaya

***

Hamı qaçır gizləndə
Sınıq pəncərələrə tutulmuş qəzet kimi
Şairlərə gəlir dünyanın soyuğu

***

Qələmi söz-söz ağılayıb qurtarar
Tüstü təpəsindən burum-burum,
Bulud-bulud çıxan şairi,
Ölmüş bilib basdırarlar
Gözünü tanrının gözünə
Zilləyib baxan şairi.

***

Gətirin! Gətirin!
Nə qədər qızdırmalı,
Nə qədər azdırmalı dərdiniz var.
Gətirin!
Biz şairlər meşə kimi
Cəngəllik kimi bir şeyik.
Bizdə dərd də ac qalar, məhv olar.
Gətirin dərdinizi azdırın bizdə.

(V.Bayatlı)

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	3
Həyatı və ədəbi-ictimai mühiti.....	8
Şairin poeziyasının mövzu və problematikası	31
Lirik qəhrəman və poetik "Mən"	49
Poetik ənənələr və novatorluq.....	98
Sənətkarlıq məsələləri	115
Dil-üslub xüsusiyyətləri	142
Yaşıl ada.....	164
"Vətən, mən qışqırmıram, pıçılı ilə deyirəm, mənə iş var"	169
Qara yuxulardan qurtulduq. Bəs sonrası?	171
Həyata vurğun pəssimist Vaqif Səmədoğlu	177

Vaqif Səmədoğlunu Səməd Vurğuna görə sevənlər də oldu, ittiham edənlər də... Ancaq Vaqif heç vaxt ata Səməd Vurğunu şair Səməd Vurğunla qarışdırmadı... Tarixin qaranlıqlarında olsa belə hər şeyin adını düz tapmağa çalışdı... Ondən qəribə-qəribə inciyənlər də oldu. Məsələn, əyalət şairlərindən biri yazırdı: "S.Vurğun "Vaqif" əsəriylə şairi göylərə qaldırdı, onun oğlu V.Səmədoğlu isə Moşu ilə şairləri hörmətdən saldı".

Acizlik və yarımqıçlıqdan doğan kininizi, ədavətinizi indi ifadə edin, cənablar, sonra gec olacaq... Yaxşı sözlərimizi sonraya saxlayaq... Vaqif Səmədoğlu bizdən, nəhaqq dünyadan çox uzaqlarda olan vaxta...

Böyük insanları cəmiyyət, xalq qorurmalıdır... Böyük cəmiyyətlərdə, böyük xalqlarda qayda belədir. Bəs bizdə?

Bizim hamımızın əvəzinə bu işi görən Nüşabə xanımın qarşısında baş əyirəm... Çünki o Vaqif Səmədoğlunu həyat yoldaşı kimi yox, məhz Vaqif Səmədoğlu kimi qiymətləndirməyi bacarır və bu yolda fədakarlığını əsirgəmir... Vaqif özünü "həyata vurğun pəssimist" adlandırır. Allah sevdiyi həyatda onu sevdiklərinə və bizə bağışlasın...

2014-cü il

Redaktor: **N. Muradova**
Texniki redaktor: **N. Fətəliqızı**
Korrektor: **N. Muradov**

«Elm və təhsil» nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

Dizayn: **Zahid Məmmədov**
Texniki redaktor: **Günay Məmmədova**

Çapa imzalanmış 03.06.2014
Şərti çap vərəqi 11,5. Sifariş № 289
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 500

Kitab «Elm və təhsil» nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.
E-mail: nurlan1959@gmail.com
Tel: 497-16-32; 050-311-41-89
Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.

